

Mesto za stolom

Doprinos žena i očekivanja od procesa izgradnje mira na Kosovu

Mesto za stolom

Doprinos žena i očekivanja od procesa izgradnje mira na Kosovu

© Mreža žena Kosova, 2021

Sva prava su zadržana. Ova publikacija se može kopirati i deliti, pod uslovom da je naveden izvor.

Autori: Majlinda Behrami, José Carpintero Molina i Nicole Farnsworth

Dizajn: Jeta Dobranja

Ova publikacija je nastala uz finansijsku podršku UN Women. Sadržaj je isključiva odgovornost autora i ne odražava nužno stavove UN Women.

ZAHVALNOST

Mreža žena na Kosovu (MŽK) želi da izrazi zahvalnost svim učesnicima istraživanja, uključujući aktivistkinje za ženska prava, političarke i predstavnice institucija koje su podelile svoje priče. Istraživački tim MŽK-a, uključujući Majlindu Behrami, José Carpintero Molina i Besartu Breznicu, neumorno je radio na sprovođenju, prepisivanju i analiziranju podataka intervjua, fokusu grupe i podacima ankete. Nicole Farnsworth je podržala tim i pomogla mu u pisanju izveštaja. Tijana Simić LaValley je vodila fokus grupe na srpskom jeziku i savetovala u vezi sa izveštajem. Lauren Hanna je pomagala u lekturi. Loreta Suka je olakšala prevod. Autori se zahvaljuju izvršnoj direktorki MŽK-a Igbali Rogova, finansijskoj menadžerki Besi Šehu, menadžerki projekta Zani Rudi i koordinatorki projekta Etljevi Maljušaj na njihovoj stalnoj podršci. Publikaciju su pregledali Ylka Soba, Lorenta Kadriu, Tijana Simić LaValley, Vetone Velu, predstavnice UN Women i drugi predstavnici UN-a. MŽK se zahvaljuje UN Woman na Kosovu na poverenju i podršci MŽK-u u sprovođenju ovog istraživanja. Izveštaj je finansiran od strane UN Women uz značajan pro bono doprinos u naturi osoblja MŽK.

AKRONIMI I SKRAĆENICE

ARP	Agencija za ravnopravnost polova
CBM	Community Building Mitrovica
SOLJPS	Savet za odbranu ljudskih prava i sloboda
KESODŽ	Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena
CZŽD	Centar za zaštitu žena i dece
OCD	Organizacija civilnog društva
EU	Evropska unija
FHP	Fond za humanitarno pravo
MPPOKD	Međunarodni program pomoći u kriminalističkoj obuci
MKCK	Međunarodni komitet Crvenog krsta
Istanbulska konvencija	Konvencija veća Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilju u porodici
ASK	Agencija za statistiku Kosova
KCBS	Kosovski centar za bezbednosne studije
KFOR	Kosovske snage
OVK	Oslobodilačka vojska Kosova
KCRS	Kosovski centar za rodne studije
KP	Policija Kosova
KZK	Kosovski zaštitni korpus
KPS	Kosovska policijska služba
KCRŽT	Kosovski centar za rehabilitaciju žrtava torture
KBS	Kosovske bezbednosne snage
Kvinna till Kvinna	Fondacija The Kvinna till Kvinna
LŽK	Lobi žena Kosova
MŽK	Mreža žena Kosova
ZRP	Zakon o ravnopravnosti polova
LGBTQIA+	Lezbejke, homoseksualci i biseksualci, trans*, neopredeljeni/ispituju, interseksualci, asekualni i drugi identiteti
PS	Poslanik Skupštine
UŽLJPM	Udruženje žena za ljudska prava u Mitrovici
MŽMM	Mreža ženskih medijatora Mediterana
NATO	Organizacija severoatlantskog pakta
NDI	Nacionalni demokratski institut
NVO	Nevladina organizacija
OSCE	Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju
KPIM	Kancelarija za podršku izgradnji mira
RECOM	Regionalna komisija za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim kršenjima ljudskih prava počinjenim na teritoriji bivše Jugoslavije
RŽLJE	Regionalni ženski lobi u jugoistočnoj Evropi
RKSM	Regionalna kancelarija za saradnju sa mladima
ORC	Održivi razvojni ciljevi
SNV	Srpsko nacionalno veće

SPGS	Specijalni predstavnik UN-a generalnog sekretara
UN	Ujedinjene nacije
UNDP	Program Ujedinjenih nacija za razvoj
UNIFEM	Fond za razvoj Ujedinjenih nacija za žene
UNICEF	Dečiji fond Ujedinjenih nacija
UNFPA	Fond Ujedinjenih nacija za stanovništvo
UNMIK	Privremena misija Ujedinjenih nacija na Kosovu
U.S.	Sjedinjene države
USAID	Američka agencija za međunarodni razvoj
USIS	Kancelarija informativne službe Sjedinjenih Država
UNSC	Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija
RSBUN	Rezolucija Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija
OCDŽP	Organizacija civilnog društva za ženska prava
ŽMB	Žene, mir i bezbednost
MMB	Mladi, mir i bezbednost
IMLJP	Inicijativa mladih za ljudska prava

SADRŽAJ

REZIME	4
UVOD	6
POGLAVLJE I. KAKO ŽENE NA KOSOVU DEFINIŠU MIR I BEZBEDNOST?	11
Definisanje Mira	11
Definisanje sigurnosti	17
Šta bi Kosovo učinilo mirnijim i sigurnijim?	20
Zaključak	21
POGLAVLJE II. ULOGE ŽENA I DOPRINOSI MIRU I BEZBEDNOSTI	22
Uloge žena i doprinosi miru i bezbednosti tokom sukoba i rata	23
Doprinosi Žena Miru i Sigurnosti Kroz Politiku	23
Uloge i doprinosi žena nakon rata	45
Zaključak	91
POGLAVLJE III. IZAZOVI UKLJUČIVANJA ŽENA U PROCESSE MIRA	92
Međuetnički sukob i pretnje	92
Međunarodni akteri u početku jačaju rodne nejednakosti	95
Nastavak Ode i slabo demokratizovanih političkih partija	97
Patrijarhat	99
Zaključak	104
PREPORUKE	105
CITIRANI RADOVI	113
Dodaci	124
Dodatak 1. Metodološki Detalji	124
Dodatak 2. Vodič za intervju	126
Dodatak 3. Anketa	128
Dodatak 4. Vodič za fokus grupe	130

REZIME

Rezolucija Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija (UNSCR) 1325 o ženama, miru i bezbednosti i njene „sestrinske“ rezolucije koje su usledile, pozivaju na veće učešće žena u procesima donošenja odluka povezanih sa mirom i bezbednošću. Usvojena 2000. godine, 2020. godine obeležena je 20. godišnjica Rezolucije Saveta bezbednosti UN 1325. U međuvremenu, usvajanje rezolucije se podudarilo sa završetkom rata na Kosovu (1999); tako se 2020. godine dvostruko obeležila 20. godišnjicu aktivista za ženska prava na Kosovu koji su koristili Rezoluciju Saveta bezbednosti UN 1325 kako bi se njihovi glasovi čuli i obezbedili mesto za stolom tokom procesa izgradnje mira.

Ovaj izveštaj ispituje uloge, doprinose i potrebe žena u vezi sa mirovnim i bezbednosnim procesima na Kosovu, uključujući specifičnu ulogu organizacija za ženska prava u izgradnji mira. Istraživanje je nastojalo da dokumentuje različite perspektive i iskustva različitih aktivista, političara, organizacija civilnog društva i žena, posebno mladih žena. Istraživanje, sprovedeno 2020. godine, uključivalo je mešovite metode, uključujući analizu dokumenata, anketu preko interneta, intervju, posmatranje učesnika i fokus grupe. Ukupno je učestvovalo 483 različitih ljudi, uključujući 266 mladih žena i pet muškarca.

Prvo poglavlje ispituje kako žene definišu i doživljavaju mir i bezbednost. Nalazi sugerišu da mir i bezbednost imaju različito značenje za različite žene, na osnovu njihovih iskustava. Žene koje su lično iskusile rat imale su tendenciju da mir definišu kao odsustvo rata, dok su mlađe žene rođene nakon rata imale tendenciju da definišu mir šire, u skladu sa definicijama mira i bezbednosti feminističkih autorica. Iako su se neki učesnici istraživanja osećali sigurno na Kosovu, drugi nisu. Poslednje navedeni su nesigurnost pripisivali lošem obrazovanju, ekonomiji, rodno zasnovanom nasilju, slabom institucionalnom odgovoru i nedostatku infrastrukture. Međuetničke konfrontacije među kosovskim Srbima i Albancima takođe su se ticale žena. Ka miru i bezbednosti, žene su pomenule svoje učešće u politici i dijalogu između Kosova i Srbije, bolje obrazovanje, mogućnosti zaposlenja, veći broj žena u sektoru bezbednosti i sigurne ulice, posebno bez pretnje seksualnim uznemiravanjem.

Drugo poglavlje govori o ulogama žena i doprinosu miru i bezbednosti. U vreme sukoba, to je variralo od učešća u politici ka mirnom rešenju do sukoba između ljudi na Kosovu i u Srbiji; zaštite ljudske bezbednosti kroz obrazovanje, zdravstva i humanitarne pomoći; izgradnje prekograničnog mira; dokumentovanje povrede ljudskih prava, vođenje mirnih demonstracija i međunarodne diplomatije, ka mirnoj intervenciji i okončanju rata; organizovanju bezbednosti za raseljena lica. Ispitanici su izrazili zabrinutost da su ženski doprinosi zaboravljeni. Nakon rata 1999. godine, nalazi sugerišu da su žene doprinele miru i bezbednosti kroz međuetničku izgradnju mira, umrežavanje, unapređivanje ljudske sigurnosti, sigurnosni sektor, politiku i pregovore i dijalog. Poslednji pod-odeljak takođe govori o ženskim prioritetima za pregovore i dijalog između Kosova i Srbije. Kada su žene uglavnom bile isključene iz zvaničnih mirovnih procesa, poput pregovora između Kosova i Srbije, organizacije za ženska prava igrale su ključnu ulogu u unapređivanju mira i bezbednosti putem umrežavanja preko različitih granica, mirnih protesta, alternativnih pregovora, pisanja pisama i medijskog angažovanja kako bi se glas žena i prioriteta čuli.

Treće poglavlje govori o ključnim izazovima učešća žena u mirovnim procesima, uključujući kontinuirani međuetnički sukob i pretnje ženama koje štite ljudska prava angažovanim u izgradnji mira; pretpostavke međunarodnih aktera da je Kosovo patrijarhalno društvo, što je značilo da su žene oterane iz procesa donošenja odluka neposredno nakon rata; pristup političkih lidera i loša demokratizacija sa političkim strankama; i patrijarhat uopšte.

Izveštaj sadrži preporuke za različite aktere ka unapređenju mira i bezbednosti na Kosovu, kao i jačanju učešća žena u mirovnim procesima, posebno angažovanju mladih žena. Aneks rezimira relevantni pravni okvir.

UVOD

Rezolucija Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija (RSBUN) 1325 o ženama, miru i bezbednosti,¹ i njene „sestrinske“ rezolucije koje su usledile,² pozivaju na veće učešće žena u procesima donošenja odluka povezanih sa mirom i bezbednošću. Rezolucija SB UN 1325 izražava zabrinutost da su žene među onima koje su najviše pogođene posledicama oružanog sukoba. Dakle, naglašava važnost prepoznavanja uloge žene u sprečavanju i rešavanju sukoba, kao i u konsolidaciji mira. Rezolucija poziva države da povećaju zastupljenost žena u svim sferama odlučivanja, od lokalnog do međunarodnog nivoa. Takođe naglašava potrebu za mirovnim operacijama i mirovnim pregovorima radi usvajanja rodne perspektive i da bi žene bile adekvatno zastupljene u njima. Nekoliko „sestrinskih“ rezolucija Rezolucije SB UN 1325 eksplicitno su naglasile ulogu organizacija civilnog društva za zaštitu ženskih prava (ŽOCD) u unapređivanju mira i bezbednosti, a samim tim i važnosti njihovog angažovanja i podrške. U međuvremenu, kroz UNSCR 2535 (2020), UN je nedavno prepoznao ključne uloge koje mladi, posebno mlade žene, mogu igrati u rešavanju sukoba, prevenciji i izgradnji mira, pozivajući se na njihov pojačani angažman u tim procesima.³

Uprkos usvajanju Rezolucije SB UN 1325 i narednih rezolucija UN-a o ženama, miru i bezbednosti (ŽMB), kao i međunarodnom priznanju uloga, doprinosa i posebnih potreba žena i mladih u sukobu,⁴ i žene i mladi ostaju uglavnom isključeni iz mirovnih procesa i procesa izgradnje mira na globalnom nivou.⁵ U proseku na globalnom nivou, žene su činile samo 13% pregovarača i 6% potpisnica u ključnim mirovnim procesima između 1990. i 2019.⁶ U međuvremenu, uprkos prepoznavanju važne uloge koju ŽOCD mogu imati u unapređivanju mira, istorijski gledano, kada su mirovni pregovori uključivali OCD, retko su uključivali lokalne ŽOCD ili rešavali potrebe svojih birača.

Naučnici su identifikovali nekoliko razloga za uključivanje žena u mirovne procese.⁷ Njihove studije potvrđuju da postoji pozitivna korelacija između rodne ravnopravnosti u mirovnim procesima i trajnosti mira; uspeh mirovnih operacija može biti veći kada žene mogu da izraze svoj glas i svoja iskustva.⁸ Iako žene nisu homogena grupa i postoje različiti programi i tumačenja mira, one mogu poslužiti kao veza između lokalnog nivoa i pregovaračkih procesa.⁹ S obzirom na raznolikost iskustava koja su žene imale u konfliktnim i post-konfliktnim situacijama, uključivanje žena može doprineti boljem razumevanju faktora koji vode do sukoba i načina postizanja odgovornosti za zločine.¹⁰ Njihov uvid u uticaj rata na individualni život i decu može identifikovati prioritete potrebe ka podršci „sigurnosti za sve građane”.¹¹ Žene potpisnice mogu ojačati veze sa ŽOCD-ima koji imaju jake veze sa osnovnim nivoom.¹² Veze između žena u pregovorima i različitih ŽOCD-a ne samo da proširuju društvenu podršku mirovnim procesima, već mogu da informišu pregovore o određenim pitanjima.¹³ Žene u pregovorima takođe mogu imati

¹ RSBUN 1325, 31. oktobar 2000. godine.

² Devet dodatnih rezolucija agende ŽMB su 1820 (2009), 1888 (2009), 1889 (2010), 1960 (2011), 2106 (2013), 2122 (2013), 2242 (2015), 2467 (2019) i 2493 (2019). Za opise, pogledajte Aneks 5.

³ RSBUN 2535, 14. jul 2020. godine.ZZZ

⁴ Vidi: Aneks 5.

⁵ UN Women, *Mlade žene u miru i bezbednosti: Na preseku agendi MMB i ŽMB*, 2018; i Norville, V., „Uloga žena u globalnoj bezbednosti”, 2011, str. 2.

⁶ Savet za spoljne poslove, *Učešće žena u mirovnim procesima*, n.d.

⁷ Krause, J., Krause, W., i Bränfors, P., „Učešće žena u mirovnim procesima i trajnost mira”. Međunarodne interakcije, 2018, i Gizelis, T-I., *Osnaživanje polova i izgradnja mira Ujedinjenih nacija*, 2009.

⁸ Gizelis, 2009, citirali Krause et al., str. 6.

⁹ Krause et al., str. 6.

¹⁰ Fondacija The Kvinna till Kvinna, *Pravo, a ne poklon*, 2020, str. 58.

¹¹ Hunt, Swanee i Cristina Posa, „Žene koje vode mir“, *Spoljna politika*, br. 124 (Maj-Jun., 2001) str. 38-47.

¹² Krause et al., str. 7.

¹³ Isto.

podršku ŽOCD-a, što može ojačati položaj žena u pregovorima.

Odsustvo žena iz mirovnih procesa smanjuje šanse za uključivanje odredbi o rodnoj ravnopravnosti i društveno-ekonomskom razvoju, pitanjima važnim za ljudsku sigurnost u kojima žene obično zagovaraju.¹⁴ Sporazumi koji ne uključuju žene fokusiraju se uglavnom na vojne reforme, dok oni koje žene potpisuju imaju tendenciju da sadrže više odredbi koje se odnose na socijalni mir, uključujući „političku, socijalnu i ekonomsku reformu”.¹⁵ Zapravo, u procesima demobilizacije, razoružanja i reintegracije, usko povezanih sa vladavinom zakona, sigurnošću i reformom pravosuđa, moraju se uzeti u obzir potrebe žena i devojaka.¹⁶

I žene i mladi igraju osnovnu ulogu u promociji mira i bezbednosti; ako nisu uključeni u prihvatanje mirovnih sporazuma, takvim procesima nedostaje legitimitet i održivost.¹⁷ Sporazumi koji sadrže veću zastupljenost žena pregovarača imaju veću stopu primene. Generalno, postoji snažna veza između uključivanja žena u mirovne sporazume i njihove trajnosti.¹⁸ Na primer, istraživanje Krause et al. je pokazao da u Demokratskoj Republici Kongo, El Salvadoru, Gvatemali, Liberiji, Papu i Novoj Gvineji i Severnoj Irskoj, angažman većeg broja žena u mirovnim sporazumima odgovara „dužoj trajnosti i kvalitetu mirovnih sporazuma”.¹⁹

S tim u vezi, iako su često homogenizovane kao žrtve sukoba, mlade žene i muškarci su igrali ključnu ulogu u postupcima za postizanje mira. Širom sveta postoji nekoliko primera, kao što su: Deklaracija mladih iz Amana, koja izražava posvećenost i zalaganje mladih za život u mirnom globalnom društvu, koristeći rodno osetljiv pristup;²⁰ Tihookeanski regionalni akcioni plan, jačanje vođstva žena i devojaka u prevenciji sukoba i izgradnji mira, uključivanje rodne ravnopravnosti u kreiranju bezbednosne politike i obezbeđivanju zaštite prava žena i devojčica;²¹ i Afrička povelja za mlade, koja je pružila okvir za učešće mladih u svim sferama društva, kao i prepoznala njihovu agenciju za mir.²² Svi ovi su prethodili Rezoluciji SB UN 2250 i obavestili o njenom usvajanju, jer su svedočili o potencijalnom doprinosu mladih, uključujući mlade žene, miru i bezbednosnim procesima.²³ Uprkos ovim doprinosima i potencijalu mladih žena, malo je mladih žena uključenih u mirovne procese, donošenje odluka ili politiku.²⁴

Uzimajući u obzir utvrđenu važnost uključivanja žena, uključujući mlade žene, u mirovne procese, ovaj izveštaj ispituje uloge, doprinos i potrebe žena u vezi sa mirovnim i bezbednosnim procesima na Kosovu. Zapravo, usvajanje Rezolucije SB UN 1325 se skoro podudarilo sa završetkom rata na Kosovu (1999). Dakle, pošto je obeležena 20. godišnjica Rezolucije SB UN 1325, 2020. godina je dvostruko obeležila 20. godišnjicu aktivistkinja za ženska prava na Kosovu koja su koristila Rezoluciju 1325 da izraze svoj glas, pozivajući na mesto za stolom tokom odlučivanja za vreme procesa izgradnje mira na Kosovu. Dokumentiranje njihovog rada može pružiti uvid aktivistima za ženska prava širom sveta, istovremeno ukazujući na važan doprinos koji su žene mogle i dale u miru i bezbednosti na Kosovu u poslednje tri decenije. Takva istorija i kontekst su važni za prepoznavanje njihovog rada i potencijala da doprinesu u budućnosti, posebno u kontekstu kontinuiranog dijaloga između Kosova i Srbije, kao i tekućih mirovnih procesa.

¹⁴ El Jack, A., *Rod i oružani sukob: Pregledni izveštaj*, 2003, str. 8.

¹⁵ Krause et al.

¹⁶ Norville, V., str. 4.

¹⁷ Fond Ujedinjenih nacija za stanovništvo (UNFPA) i Kancelarija za podršku izgradnji mira (KPIM), *“Nestali mir”*, 2018, str. 70.

¹⁸ Krause i ostali.

¹⁹ Isto.

²⁰ Deklaracija mladih iz Jamana, *“O mladima, miru i bezbednosti”*, 2015.

²¹ Sekretarijat foruma Pacifički, *Pacifički regionalni akcioni plan, 2012-2015*, 2015.

²² Komisija Afričke unije, *Povelja mladih Afrike*, 2006.

²³ UN Women, *“Mlade žene u miru i bezbednosti: N preseku agendi MMB i ŽMB”*, str. 5-6.

²⁴ Isto, str. 5.

Metodologija

Kao i u svim društvenim istraživanjima, autori smatraju da je korisno započeti pružanjem čitaocima definicija ključnih pojmova i izraza koji se koriste. Izveštaj uključuje posebnu pažnju prema mladim ženama, sa „mladima“ definisanim kao osobe starosti od 15 do 29 godina.²⁵ Izraz „mlada žena“ se stoga odnosi na žene uzrasta od 15 do 29 godina. Izraz „raznolike“ se koristi da ukaže na razlike među ženama, uključujući preseke starosti, etničke pripadnosti, geografski položaj (uključujući ruralne i urbane lokacije), sposobnosti, polni identitet, seksualnost i socioekonomski status, što između ostalog može značiti da žene imaju različita iskustva, pristup resursima, a samim tim i potrebe. U svrhu ovog istraživanja, period „sukoba“ je definisan kao 1989-1998, rat se dogodio 1998-1999; a period „posle rata“ od 1999. godine nadalje. Tim priznaje da je sukob postojao mnogo ranije i da se, za neke, različiti oblici sukoba nastavljaju i danas.²⁶ Sve reference na „Albanci“ ili „Srbi“ odnose se na etničku pripadnost osoba koje žive na geografskom području Kosova, a ne na državljanstvo Albanije ili Srbije, osim ako nije drugačije naznačeno. „Srbin“ se odnosi na građane Srbije. „Patrijarhat“, prema Lerneru, znači „manifestaciju i institucionalizaciju muške dominacije nad ženama i decom u porodici i proširenje muške dominacije nad ženama u društvu uopšte. To podrazumeva da muškarci imaju moć u svim važnim institucijama društva i da su žene lišene pristupa takvoj moći.”²⁷

Ovo istraživanje je imalo za cilj da odgovori na celokupno istraživačko pitanje: koje su uloge, doprinos i potrebe žena, posebno mladih žena, povezane sa mirom i bezbednošću tokom sukoba, rata i posleratnih procesa na Kosovu? Ovo je uključivalo odgovor na sledeća potpitanja:

- Šta “mir” i “bezbednost” znači za različite žene?
- Kakve su uloge odigrale ŽOCD u uključivanju i jačanju učešća mladih žena u mirovnim i bezbednosnim procesima?
- Koji su izazovi uključivanja (mladih) žena u mirovne i bezbednosne procese, uključujući pregovore i dijalog?
- Kako je učešće ili ne uključivanje (mladih) žena u dijalog Kosovo – Srbija doprinelo bilo kakvim rezultatima do sada?
- Kako se mlade žene mogu više angažovati u dijalogu i pregovorima u budućnosti?

Istraživanje je uključivalo mešovite metode, uključujući pregled postojećih podataka i literature; intervjui licem u lice sa različitim muškarcima i ženama iz institucija, politike i civilnog društva; onlajn istraživanje žena, posebno mladih žena; fokus grupe sa mladim ženama u šest kosovskih opština; i posmatranje učesnika. Ukupno je u istraživanju učestvovalo 360 mladih žena (od 15 do 29 godina), 119 žena (od 30 godina i više) i četiri muškarca, ukupno 483 učesnika u istraživanju.²⁸

Prvo, tim je pregledao najrelevantnije rezolucije SB UN-a o ŽMB-u i mladima, miru i bezbednosti (MMB), kao i kosovske zakone koji se odnose na rodnu ravnopravnost, mir i bezbednost. Tim je takođe pregledao akademsku literaturu dostupnu na internetu koja se odnosi na ŽMB i MMB agende. Pregled literature i kancelarijsko istraživanje je uključivalo ispitivanje vladinih dokumenata, istorijskih arhiva, knjiga, akademskih članaka, izveštavanja u medijima, arhiva usmene istorije i drugih digitalnih izvora. Što se tiče ženskih priča o njihovom doprinosu miru

²⁵ Eurostat, “Mladi-pregled”. Koncept mladosti se odnosi na prelazak iz detinjstva u odraslo doba, pa je teško odrediti određeno doba. Ovaj proces varira u zavisnosti od kulturnih, psihosocijalnih, političkih, ekonomskih i razvojnih faktora (Singerman, 2007, Navtej i Yousef, 2009, citirano u UN Women, “[Mlade žene u miru i bezbednosti: na preseku agende MMB i ŽMB](#)”, str. 10-11).

²⁶ Vidi, na primer: Malcolm, N., Kosovo: Kratka istorija, 1998.

²⁷ Lerner, G., Stvaranje patrijaršije, tom I, SAD: Oxford University Press, 1986, str. 239.

²⁸ Aneks I sadrži dodatne demografske informacije o učesnicima u istraživanju.

i bezbednosti, tim se u velikoj meri oslanjao na postojeći rad Kosovskog centra za rodne studije (KCRS) u *Istoriji je istorija*, takođe, koji je koristio feminističku metodologiju usmene istorije za dokumentovanje priča o ženskim doprinosima politici, društvu i ekonomiji. Istraživači su takođe dobijali informacije iz arhiva usmene istorije Kosovo.

Drugo, tim je pomoću uzrokovanja varijacija odabrao 53 različitih ključnih ispitanika za polustrukturirane intervjue.²⁹ Intervjuisani su različiti muškarci i žene različite starosti i nacionalnosti. Učesnici istraživanja su bile aktivistkinje za ženska prava, žene u politici, žene pogođene sukobom i predstavnice Agencije za ravnopravnost polova (ARP), međunarodne organizacije na Kosovu i OCD. Uzorak je obuhvaćao žene koje žive u regionima koji su najviše pogođeni sukobima. Dva člana istraživačkog tima su obavila svaki intervju, u kojem je jedan istraživač vodio intervju, a drugi vodio beleške. Intervjui su snimani uz usmeni pristanak ispitanika. Intervjue na srpskom jeziku je vodilo lice kome je srpski maternji jezik.

Treće, istraživači su koristili SurveyMonkey za sprovođenje elektronskog istraživanja na albanskom i srpskom jeziku. Time su se prikupljale perspektive različitih žena iz svih etničkih grupa u pogledu mira i bezbednosti, kao i njihove potrebe i očekivanja od kontinuiranog dijaloga između Kosova i Srbije.³⁰ Anketa je široko promovisana, uključujući društvene medije i elektronsku poštu. Bila je otvorena od 6. februara do 3. marta 2020. godine. Uključivala je 221 ispitanica. Kao internetska anketa, nalazi nisu statistički značajni ili reprezentativni za stavove stanovništva. Stoga su ovi nalazi ugrađeni u kvalitativne podatke.

Četvrto, istraživači su organizovali fokus grupe sa 130 različitih mladih žena u devet opština: Priština, Kosovo Polje, Đakovica, Dečane, Srbica, Prizren, Gračanica, Severna Mitrovica i Južna Mitrovica. Fokus grupe su nastojale da bolje razumeju perspektive mladih žena o miru; kako mogu doprineti miru; i njihova očekivanja od mirovnih procesa.³¹ Fokus grupe su uključivale mlade žene različitih etničkih grupa: Albanke, Srpkinje, Romkinje, Aškalije i Egipćanke. Fokus grupe za srpski jezik je vodilo lice kome je srpski maternji jezik.

Peto, organizacije članice MŽK-a su obavile 79 kratkih intervju sa ženama (>50) i mladim ženama (>10) sa kojima rade.³² Ovi intervjui su nastojali da prikupe doprinos žena o dijalogu između Kosova i Srbije. Pitani su: Koliko mislite da su vaše potrebe obrađene u pregovorima i dijalogu; i ako biste sedeli za dijaloškim stolom, o čemu biste želeli da se razgovara?

Šesto, s obzirom na to da aktivisti i istraživači MŽK-a rade na ovom polju od usvajanja Rezolucije SB UN 1325, uključujući prisustvo mnoštvu sastanaka, konferencija i događaja na različite teme povezane sa dnevnim redom ŽMB-a i MMB-a, autori su crpeli iz sopstvenih ličnih iskustava i posmatranja učesnika, tamo gde je to relevantno.

Istraživački tim je analizirao podatke prikupljene u vezi sa istraživačkim pitanjima. Kvalitativni podaci su kodirani za analizu, kako bi se identifikovali trendovi i razlike. Kvantitativni podaci iz internet ankete su analizirani pomoću Survey Monkey i Microsoft Excela, ali su predstavljeni kao kvalitativni podaci. Kao i kod osnovanih istraživanja, pododeljci u poglavljima se fokusiraju na ključne teme i dimenzije koje su proizašle iz istraživanja.

Istraživački tim je nastojao da poboljša validnost nalaza kroz triangulaciju metoda, izvora podataka i istraživača. Činjenica da su članovi istraživačkog tima bili aktivistkinje za ženska prava, kao i mlade žene i muškarci, tim je istraživanju doneo različita iskustva, znanja i razumevanje. To je uključivalo znanje iz prve ruke o iskustvima i potrebama (mladih) žena, što je potencijalno poboljšalo valjanost. Prijavljene su razlike u percepciji ili iskustvu, kao i potencijal greške. Provere učesnika takođe su nastojale da identifikuju i isprave svaku potencijalnu grešku pre

²⁹ Vidi Aneks 2 za opšti obrazac Vodiča za intervju.

³⁰ Vidi Aneks 3 za Anketu.

³¹ Vidi Aneks 4 za Vodič za fokus grupe.

³² Dodatnih 19 ispitanika nije želeo da se otkriju njihove godine.

objavljivanja.

Što se tiče ograničenja istraživanja, prema istraživačkim pitanjima, ovo istraživanje se fokusiralo na žene, njihove uloge, doprinose i potrebe, tako da je tim prvenstveno razgovarao sa ženama. Stavovi muškaraca na ovu temu takođe su važni, a obavljani su i neki ključni intervjui sa muškarcima koji su bili uključeni u ove procese kako bi prikupili svoje utiske; informacije u vezi sa stavovima muškaraca takođe su prikupljene iz već postojeće literature. S obzirom na ograničenja resursa i činjenicu da su doprinosi žena tokom 1990-ih već dokumentovani negde drugde,³³ istraživanje rezimira, ali ne razrađuje ključne doprinose tokom 1990-ih. Iako su učinjeni naponi da se poimence napomene doprinosi različitih žena miru i sigurnosti, autori priznaju da su možda doprinele mnoge dodatne žene čija imena nisu identifikovana kroz ovo istraživanje. Njima se autori iskreno izvinjavaju. Uprkos naporima, neki događaji koji su se takođe dogodili možda neće biti uključeni zbog nedostatka informacija.

Pregled sadržaja izveštaja

Prvo poglavlje ispituje kako različite žene definišu i doživljavaju mir i bezbednost. U drugom poglavlju su predstavljene uloge i doprinosi žena miru i bezbednosti. Njihovi pododeljci se odnose na ključne dimenzije njihovih doprinosa koji su proizašli iz istraživanja. Treće poglavlje govori o izazovima učešća žena u mirovnim procesima, sa pododeljcima koji se takođe podudaraju sa glavnim pitanjima koja su proizašla iz istraživanja. Izveštaj se završava konkretnim preporukama za relevantne aktere u pravcu povećanja učešća žena, a posebno mladih žena u mirovnim procesima. Aneksi 1-4 pružaju dalje informacije u vezi sa metodologijom, dok Aneks 5 opisuje relevantni međunarodni i nacionalni pravni okvir koji se odnosi na učešće žena u mirovnim i bezbednosnim procesima na Kosovu.

³³ Za prilično sveobuhvatnu istoriju doprinosa žena, vidi: Kosovski centar za rodne studije (KCRS), *Istorija je takođe istorija: Istorija žena u civilnom društvu na Kosovu 1980-2004*, 2008.

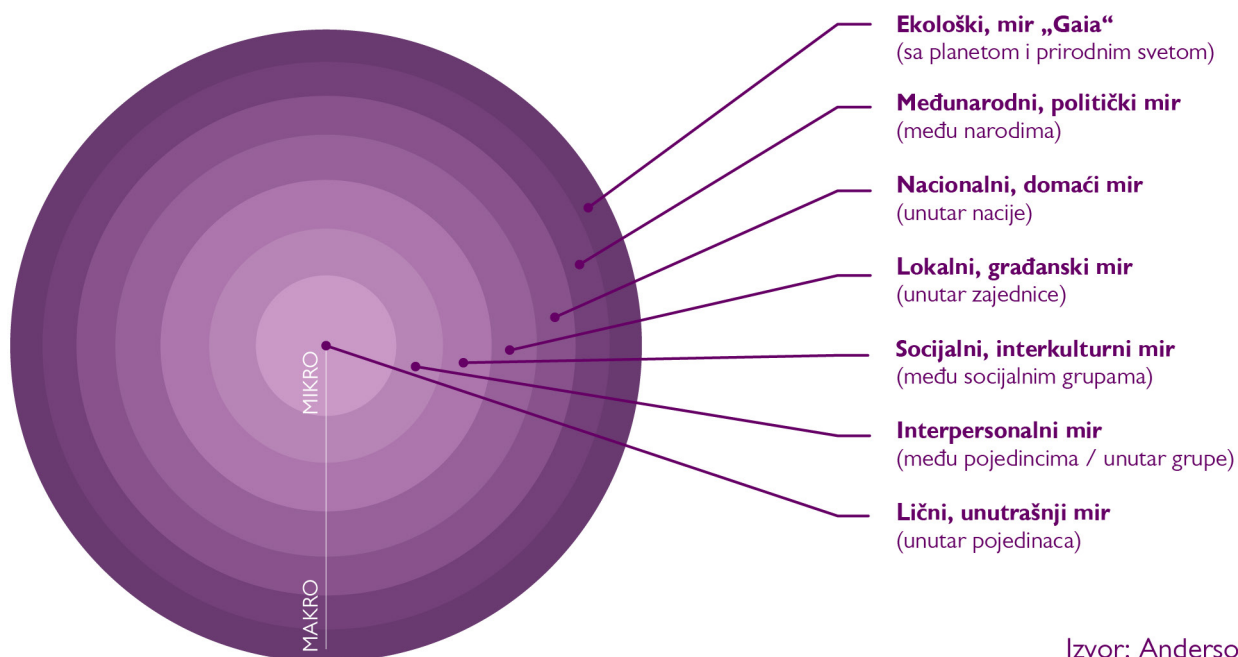
POGLAVLJE I. KAKO ŽENE NA KOSOVU DEFINIŠU MIR I BEZBEDNOST?

Ovo poglavlje odgovara na pitanje podistraživanja: šta „mir“ i „sigurnost“ znače za različite žene? Konceptualizacije i tumačenja „mira“ i „sigurnosti“ se razlikuju. U zavisnosti od konteksta i osobe, ovi pojmovi mogu imati različita značenja. Važno je razumeti šta ovi pojmovi znače za ljude pogođene mirovnim procesima, posebno kada se razgovara o koracima potrebnim za uspostavljanje trajnog mira i sigurnosti. Dakle, ovo poglavlje daje pregled postojeće literature koja se odnosi na ove ključne koncepte, a zatim razmatra šta mir i bezbednost znače za različite žene na Kosovu, uključujući posebno mlade žene. Prvi odeljak govori o miru, drugi odeljak o bezbednosti, a treći deo različita mišljenja žena o tome šta bi Kosovo moglo učiniti mirnijim i sigurnijim.

Definisanje mira

Ovaj odeljak razmatra različite ženske definicije mira na Kosovu, kontekstualizujući ih u okviru širih istraživanja i razmišljanja o ovom terminu, uključujući feminističke poglede na mir. Ljudi doživljavaju mir i stoga ga mogu doživljavati drugačije i subjektivno. Pojedinci, porodice, grupe, zajednice i nacije doživljavaju i stvaraju mir na različite načine, sa različitim međusobnim odnosima. Prema socijalnom sistemu, prema Andersonu, ovaj fenomen se kreće od ekološkog mira na makro nivou do ličnog, unutrašnjeg mira na pojedinačnom mikro nivou (Slika 1).³⁴

Slika 1. Konteksti mira

Izvor: Anderson

³⁴ Anderson, R., "Definicija mira", *Mir i konflikt: Journal of Peace Psychology*, 10(2), 2004, str. 101–116.

Prema Galtungu i Fischeru, koncept mira uključuje odsustvo svih dimenzija nasilja, uključujući direktno, strukturno i kulturno nasilje.³⁵ Oni odsustvo ovih oblika nasilja nazivaju „negativnim mirom“, situacijom u kojoj ne postoji ni nasilje ni „pozitivan mir“. Koncept negativnog mira podrazumeva odsustvo direktnog nasilja, poput masovnih ubistava; strukturno nasilje, poput nasilja koje je rezultat nejednakosti; i kulturno nasilje, poput opravdanja drugih oblika nasilja.³⁶ U međuvremenu, prema Galtungu i Fischeru, „pozitivan mir“ zahteva „prisustvo saradnje, ravnopravnosti, jednakosti, kulture mira i dijaloga“. Stoga bi se koncept mira mogao shvatiti kao zbir i negativnog i pozitivnog mira.³⁷ Confortini je povezao ove koncepte kulturnog i direktnog nasilja sa patrijarhatom i seksizmom; u mnogim kulturama dominacija muškaraca nad ženama je legitimisana, uključujući i putem direktnog nasilja, a „muškarci, a ne žene, čine veliku većinu neposredno nasilnih dela“.³⁸ Zapravo, neka dela nasilja, poput nasilja u porodici koje počinju prvenstveno muškarci, dešavaju se čak i u situacijama koje neki ljudi mogu smatrati mirnim, ako mir definišu samo kao odsustvo rata.

Stoga su feminističke teoretičarke kritikovale tradicionalne pojmove mira kao odsustvo oružanog sukoba ili rata, tvrdeći da ova definicija proizilazi iz muške perspektive mira.³⁹ Chinkin i Charlesworth su приметили da takozvani mir nakon rata ne mora nužno podrazumevati mir za žene; čak i usred prekida vatre, nasilje nad ženama se nastavlja.⁴⁰ Fanonov izraz „mirno kršenje“, prema Shroffu, „može se razumeti kao regulisanje i normalizacija nasilja“, umesto kao odsustvo nasilja.⁴¹ Dakle, mirnodopsko vreme ne uključuje nužno prestanak nasilja, već bolju kontrolu nad njim kroz zakone, propise i programe koji teže rešavanju nasilja.⁴² Štaviše, sukob postoji u svakom društvu i javlja se kada ljudi ili društvene grupe traže ili opažaju suprotne ciljeve, tvrde suprotstavljene vrednosti ili imaju različite interese.⁴³ Dakle, kraj određenog sukoba ili rata ne mora nužno značiti i dolazak mira; nedostatak političkog konsenzusa i poverenja često ostaje i osnovni uzroci sukoba mogu i dalje postojati. Takođe se mogu povećati tenzije kako se ljudi vraćaju u uništene ili zauzete domove.

Fondacija Kvinna till Kvinna („Kvinna till Kvinna“, ili Žena ženi na srpskom), švedska feministička mirovna organizacija, otkrila je u svom nedavnom izveštaju o primeni Rezolucije 1325 SB UN-a da su učesnici generalno razumeli mir u skladu sa ovim širim konceptima mira i WPS agendom. Smatrali su da mir uključuje višestruke slobode, poput slobode izbora, komunikacije i kretanja.⁴⁴ U globalnoj studiji UNFPA-e i PBSO-a, osim odsustva nasilja, definicija mira obuhvatala je i rešavanje osnovnih potencijalnih uzroka nasilja, kao što su korupcija, nejednakost i nedostatak pravde.⁴⁵

³⁵ Galtung, J., i Fischer, D., „[Pozitivni i negativni Mir](#)“, *SpringerBriefs on Pioneers in Science and Practice*, Vol. 5, Berlin, Heidelberg: 2013, str. 173.

³⁶ Isto.

³⁷ Isto, str. 173-174.

³⁸ Confortini, C. C., „Galtung, Nasilje i Pol: Slučaj za mirovne studije / savezništvo za feminizam“, *Peace Change*, 31(3), 2006, str. 340.

³⁹ Reardon, B.A., „Ključni tekstovi u rodu i miru“, p. 65.

⁴⁰ Chinkin, C., i Charlesworth, H., „Izgradnja žena u miru: međunarodni pravni okvir“, *Third World Quarterly*, Vol. 27, broj 5, Jul 2006, p. 941.

⁴¹ Shroff, S., citira Fanon, *Jadni na zemlji* u „Profesor mira, dekolonijalna, feministička i Kueer budućnost“ u Groarke, E.B.M., i Welty, E., *Studije mira i pravde: kritička pedagogija* (1. izd.), 2018.

⁴² Primera radi, vidi MŽK [izveštaje](#) u vezi sa nasiljem nad ženama na Kosovu.

⁴³ Mesa, M., CEIPAZ, Fondacija Kultura mira, „[Mir i sigurnost](#)“, n.d., str. 1.

⁴⁴ The Kvinna till Kvinna Foundation, [Pravo, ne poklon](#), 2020, str. 23.

⁴⁵ UNFPA i PBSO, „[Nestali mir](#)“, 2018, str. 35-36.

Ženska razmišljanja o miru

“Bila sam dete kada smo bili deo Jugoslavije. Kasnije sam se sve vreme osećala ugroženo samo zato što sam Albanka. Do kraja rata shvatila sam da moj život na Kosovu nikada nije bio miran zbog policijskog nasilja ili politike.”

Albanka, Prishtinë/Priština

“Sve je vezano za slobodu. Ako ste slobodni, imat ćete mir i sigurnost .”

Mlada Albanka, Deçan/Dečane

“Veoma dugo je to bilo odsustvo rata. Nemam osećaj da se završio. Imamo Srbiju, koja nas ne priznaje, ali takođe lobira protiv nas .”

Albanka, Prishtinë/Priština

“Mir za mene je sloboda govora, sloboda kretanja, pristup obrazovanju. Bez ovih stvari ne može biti napretka u društvu .”

Srpkinja, Novobërdë/Novobrdo

“Mir nije samo odsustvo rata. Mir bih definisala kao socijalni mir; ne možete imati mir bez inkluzije.”

Mlada Albanka, Prishtinë/Priština

“Mir za mene je kada svi mogu slobodno da govore, gde svi građani imaju jednaka prava, bez obzira na pol .”

Mlada Romkinja, Prizren

“ Kada nemate unutrašnji mir, ne možete tražiti međunarodni mir ”.

Mlada Albanka, Prishtinë/Priština

“ Mir je socijalno stanje žena i muškaraca koji se osećaju prijatno, nedisciplinovano i nekontrolisano da izraze svoje mišljenje, da postoje .”

Albanka, Prishtinë/Priština

Na Kosovu, kao što je i prikazano na Prikazu 1. „Ženska razmišljanja o miru“, koncept mira razlikovao se za one koji su lično iskusili rat i masovno nasilje i one koji nisu, naročito za mlade žene rođene nakon rata. Žene koje su lično preživele rat su više definisale mir kao nedostatak rata. Govorili su o miru u Andersonovom kontekstu međunarodnog i nacionalnog, domaćeg mira, kao o miru između Kosova i Srbije. Mlade žene su isle ka tome da definišu mir na širi način i slično gore navedenom, feminističke definicije mira su lični, unutrašnji mir kao i mir između pojedinaca. Žene svih generacija povezale su mir sa poštovanjem ljudskih prava, slobode kretanja, slobode govora i jezičkih prava, između ostalog, koja se, između ostalog, odnose na Andersonov socijalni, interkulturni mir.

Iako su sve žene učesnice istraživanja nastojale da povežu mir sa mirom između Kosova i Srbije, mlade žene, posebno u multietničkim opštinama poput Severne Mitrovice, Južne Mitrovice, Gračanice i Prizrena, razgovarale su o miru u smislu lokalizovanih međunarodnih odnosa. Mlada Srпкиnja iz severne Mitrovice je prokomentarisala: „Mi, mladi, komuniciramo jedni sa drugima ... Ljudi su ljudi”.⁴⁶ Mlada Albanka iz Srbije je slično komentarisala: „Svesni činjenice da živimo u postkonfliktnoj zemlji, već smo prevazišli srpsko-albanske barijere. Za mene je jedina prepreka srpskoj zajednici njihov jezik koji ja ne govorim. Međutim, sve ostale stvari su nam zajedničke.”⁴⁷ Dakle, povezane sa Andersonovim kontekstima mira, mimo nacionalnog i međunarodnog, mlade žene su se pozivale na lokalni, građanski mir u svojoj zajednici; socijalni, interkulturni mir među društvenim grupama kao što su Srbi, Albanci i druge etničke grupe; i međuljudski mir među pojedincima.

Učesnici istraživanja uglavnom nisu definisali mir u ekološkom kontekstu, poput Andersonovog gore pomenutog koncepta „Gaia mira“ i ljudskog odnosa sa prirodom. Izuzetno, žena profesor na Univerzitetu u Prištini definisala je mir kao ravnotežu i harmoniju između ljudi i prirode. Prema njenim rečima, mir se odnosi na pristup vodi, vazduhu i osnovnim životnim uslovima. Ona je rekla da je mir filozofija da se živi u harmoniji jedni s drugima i prirodom.⁴⁸

S obzirom na to da su se ženske definicije onoga što čini mir razlikovale, žene su pitane da li danas postoji mir na Kosovu. Iako su žene imale različita shvatanja, među učesnicima istraživanja se ponavljala tema da Kosovo nije mirno. Prema ilustrativnim, iako ne uopštenim nalazima istraživanja, 24% od 221 anketirane žene nije osetilo da je Kosovo mirno. U međuvremenu, odsustvo mira na Kosovu takođe je bila ponavljana tema među učesnicima fokus grupa i intervju (vidi Prikaz 2).

Među ženama, mlade Srпкиnje uglavnom nisu osećale da je Kosovo mirno zbog onoga što im je rečeno da veruju socijalno. Ispitanica u anketi o mladoj ženi napisala je: „Ne osećam se baš sigurno da odem u Prištinu ili dalje [na jug]. Još uvek osećam mržnju prema [onome što se dogodilo] '99. Postoje izuzeci, naravno, ali ipak ne bih rizikovala da napustim [sever]. “ Neke Srпкиnje, posebno sa severnog Kosova i iz Gračanice, plašile su se za svoju bezbednost u južnim delovima Kosova. Takođe, politička situacija nije doprinela osećaju mira, rekle su, jer se sve što čuju vrti oko visoke politike, ali ne i njihovih stvarnih potreba. “Političari konstantno alarmiraju javnost svojim izjavama [...], posebno izjavama koje su netačne i na srpskoj i na albanskoj strani,” napisala je jedna mlada žena. Nedostatak vladavine zakona takođe je doprineo nepomirljivoj atmosferi, rekli su ispitanici. Neki su takođe pomenuli loš pristup obrazovanju i nedovoljnu slobodu kretanja kao pitanja koja podrivaju mir.

⁴⁶ Fokus grupa sa mladim ženama u Severnoj Mitrovici.

⁴⁷ Fokus grupa sa mladim ženama u Srbici.

⁴⁸ MŽK intervju sa profesoricom na Univerzitetu u Prištini, 2020.

Da li postoji mir na Kosovu?

“Ne možemo reći da smo u miru, jer imamo nedostatak primene zakona. Javne institucije ne pružaju mir.”

Mlada Albanka sa oštećenim vidom, Priština

“Mislim da to nije mirno jer sam podvrgnuta patrijarhalnom mentalitetu gde se suočavam sa predrasudama u vezi sa svojim izborima koji se odnose na moj pol. Ovde ne vidim mir, jer Kosovo takođe karakteriše socijalna nejednakost. Nema mira jer nema dovoljno mogućnosti za rad mladih. To dovodi do depresije i ozbiljnih mentalnih problema.”

Mlada Albanka, Priština

“Kad kažem mir, mislim na spokoj. Volela bih da se ujutro probudim ne pitajući se šta će se dogoditi kad izađem iz kuće, ne brinući se hoće li biti neke vrste incidenta ili nečeg sličnog.”

Mlada Srpkinja, Gračanica

Razgovori fokus grupa potvrdili su nalaze ankete. Učesnici su rekli da na Kosovu nije bilo mira zbog: korupcije; nesigurnost za Albance da putuju i žive u severnoj Mitrovici; visoke stope nezaposlenosti; loš zdravstveni sistem; slabi međuetnički odnosi; i opšte stalne tenzije između Kosova i Srbije. Takođe su pomenuli nejednaka prava na nasleđstvo, seksualno uznemiravanje na ulici, seksualno uznemiravanje na poslu, drogu i alkohol u školi i maltretiranje u školi kao razloge zbog kojih ne osećaju da na Kosovu postoji mir. Naročito su mlade žene rekle da takve svakodnevne brige podrivaju mir.

Za mlade žene, njihov nedostatak „unutrašnjeg mira“ proizašao je iz „patrijarhalnog načina razmišljanja“ na Kosovu, što, kako su rekli, žene podstiče na donošenje izbora sa kojima se ne slažu. Učesnici istraživanja izjavili su da su morali donositi odluke na osnovu socijalnih očekivanja, a ne na osnovu svojih ličnih prioriteta. Rekli su da je to dovelo do problema sa emocionalnim i mentalnim zdravljem. Za ove mlade žene, bez unutrašnjeg mira koji proizlazi iz njihove vlastite autonomije, Kosovo ne može biti mirno.

Zaključno, ženske definicije i iskustva mira razlikuju se, posebno u vezi sa njihovom dobom, etničkom pripadnošću i ličnim iskustvima sukoba. Na Kosovu, u vezi sa Andersonovom konceptualizacijom mira, žene definišu mir u smislu ličnog, međuljudskog, socijalnog, lokalnog, nacionalnog, međunarodnog i, u jednom slučaju, ekološkog mira. Tčinjenica da se njihove definicije mira razlikuju znači da imaju različita mišljenja o tome da li mir postoji na Kosovu. Navedeno je nekoliko primera odsustva mira.

Definisanje sigurnosti

Ovaj odeljak ispituje ženske definicije bezbednosti, kontekstualizujući ih u okviru širih međunarodnih i feminističkih rasprava o bezbednosti. Postoje različite definicije „sigurnosti“. Tradicionalno, prema Tickneru, „bezbednost“ se shvata u „političkom / vojnom smislu, kao zaštita granica i integriteta države i njenih vrednosti od opasnosti od neprijateljskog međunarodnog okruženja”.⁴⁹ Ovaj „neoliberalni“ pojam bezbednosti fokusirao se na nacionalnu bezbednost, uključujući vojnu odbranu državnog suvereniteta i teritorijalnog integriteta od spoljne agresije.⁵⁰ Počevši od 1970-ih, ova definicija sigurnosti nailazila je na sve veće kritike. Prvo, dokazali su se da sigurnost ne može biti definisana samo u smislu državnog suvereniteta; bezbednosne pretnje koje nisu povezane sa državama postojale su u državama i transnacionalni bezbednosni rizici su dobijali sve veću pažnju, kao što su pretnje okolini, organizovani kriminal i kršenja ljudskih prava.⁵¹ Drugo, pristup usmeren na državu nije nužno obezbedio sigurnost ili blagostanje za sve raznolike građane države. Na kraju 1980-ih, feminističke naučnice definisale su mir i sigurnost kroz rodnu prizmu.⁵²

Godine 1994., polazeći od rada Amartia Sena, Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) usvojio je

“Prava sigurnost se ne može postići dok se ne eliminišu ili bar ne umanje nejednake strukture moći pola, rase i klase .”

Tickner, 1992

“ Žene bi bile sigurnije kad bi bile zaposlene .”

Žena aktivista , Priština

⁴⁹ Tickner, J. A., “Jednostavno ne razumete: Problemi u vezama između feministkinja i teoretičara IR”, *Tromesečnik međunarodnih studija*, Vol. 41, br. 4., 1997, str. 624.

⁵⁰ Mesa, M., CEIPAZ, Fondacija Kultura mira, “*Mir i sigurnost*”, n.d., str. 2-3.

⁵¹ Isto.

⁵² Tickner, J. A., “Mir i sigurnost iz feminističke perspektive”, *Okfordski priručnik za žene, mir i sigurnost*, 2018, str. 13.

koncept „ljudske bezbednosti”.⁵³ Pored nacionalne bezbednosti, ljudska sigurnost uključuje sigurnost posla, sigurnost prihoda, zdravstvenu zaštitu, zaštitu životne sredine i zaštitu od kriminala.⁵⁴ Aktivistkinje za ženska prava su na sličan način definisale sigurnost u smislu ljudske bezbednosti, uključujući rodnu pravdu.⁵⁵

Na Kosovu su se ženske definicije bezbednosti razlikovale, posebno kada se upoređuju žene koje su doživele rat i mlade žene koje ga nisu doživele direktno. Razlike su takođe postojale među mladim ženama sa različitim sposobnostima i ženama iz različitih etničkih grupa. Uporedno starije aktivistkinje za ženska prava u civilnom društvu i politici težile su da bezbednost definišu kao odsustvo nasilja, povezujući bezbednost sa slobodom: slobodom govora i slobodom kretanja. U skladu sa definicijama ljudske sigurnosti, govorili su i o finansijskoj sigurnosti, sigurnosti hrane i kontroli nad prirodnim resursima poput vode i minerala. To bi, rekle su, poboljšalo sigurnost žena.

Pored toga, mlade žene su takođe povezivale sigurnost sa fizičkom sigurnošću.⁵⁶ „Nemamo čak ni ulične svetiljke. Mračno je i kad idemo u školu i kad se vratimo kući iz škole“, reklo je više mladih žena iz Đakovice, Severne Mitrovice, Prizrena i Gračanice.⁵⁷ Za njih je sigurnost značila osećaj sigurnosti kada putuju kući noću. Oni su seksualno uznemiravanje pripisali lošem osvetljenju ulice, navodeći da ih je to sprečilo da izađu napolje po mraku. Rekli su da su ih prizivanje, seksualno uznemiravanje i strah od silovanja ako izađu noću učinili da se osećaju nesigurno. Mlada Srpkinja iz Gračanice je prokomentarisala:

Živimo u društvu u kojem je nemoguće osećati se stopostotno sigurno. Albanski muškarci nisu jedini problem. Mnogi pijani muškarci Srbi nas zadirkuju, a mi nikada ne znamo hoće li nas silovati, jer mogu. Dakle, nemamo taj problem samo sa Albancima, već i sa ljudima sopstvene religije i nacionalnosti.

Ovo je stalno zabrinjavalo mlade žene na Kosovu, bez obzira na njihovu etničku pripadnost ili geografski položaj. Rekle su da čak i kada su okružene sunčevom svetlošću, izloženost zadirkivanju čini da se mlade žene svakodnevno osećaju ugroženo. „Ne možete slobodno hodati ulicama a da vas ne zovu“, komentarisala je mlada Romkinja iz Prizrena. Romkinje u Kosovo Polja su rekle da su se suočavale sa sličnim problemima: [Muškarci] su nekoliko puta zaustavili svoj automobil preda mnom, pokušavajući da me ubace unutra“, rekla je mlada žena. „Plašila sam se da kažem ocu o tome jer me više nikada neće pustiti da izađem. I ovo se dogodilo tokom dana“. Takvo seksualno uznemiravanje, kao i nasilje, doprinelo je višestrukoj nesigurnosti za mlade Romkinje. Rekle su da ako se suoče sa zadirkivanjima, obično se za to krive, a ne i počinio; to zauzvrat može dovesti do ranog braka koji su podstakli njihovi roditelji i uskraćivanja njihovog prava na obrazovanje.⁵⁸ Iako Zakon o Porodici zabranjuje brak osobama mlađim od 18 godina,⁵⁹ rani brak i dalje predstavlja bezbednosni rizik, posebno za mlade Romkinje, Aškalije i Egipćanke.

Neke mlade žene takođe su nesigurnost povezale sa jezičkim razlikama, pri čemu se kosovski Albanci i Srbi možda ne razumeju. „Ne znam šta govori kada mi dobacuje. Ne razumem jezik“, rekla je mlada Srpkinja iz Gračanice. Ovaj nedostatak razumevanja doprineo je strahu i nesigurnosti, nastavila je: „Možda me želi uvući u svoj automobil i odvesti bog zna gde.“ Stoga su jezičke razlike za neke predstavljale izvor nesigurnosti, posebno u kombinaciji sa seksualnim uznemiravanjem.

⁵³ UNDP, *Izveštaj o humanom razvoju*, 1994.

⁵⁴ Isto.

⁵⁵ Fondacija Kvinna till Kvinna, *Pravo, ne poklon*, 2020, str. 23.

⁵⁶ Fokus grupa sa mladim ženama u Đakovici, Severnoj Mitrovici, Prizrenu i Gračanici.

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ Fokus grupa sa mladim Romkinjama, Aškalijkama i Egipćankama u Prizrenu.

⁵⁹ Skupština Republike Kosova, *Zakon o Porodici br. 2004/32*, član 15.2.

U međuvremenu, žene koje su bezbednost definisale kao slobodu kretanja obično su bile Srпкиnje koje žive u selima sa većinskim srpskim stanovništvom. Nedostatak pristupačnog javnog prevoza posebno je pogodio mlade Srпкиnje, koje su se suočavale sa seksualnim uznemiravanjem dok su hodale nekoliko sati do i iz škole. To ih je izložilo opasnosti od mogućih počinilaca. Diskusije sa mladim Srpkinjama sugerisale su da ovi i drugi fenomeni zbog kojih se osećaju nesigurno nisu povezani sa nacionalnošću počinioaca: „Kada je reč o otmici i silovanju, to se može dogoditi u Beogradu baš kao što se može dogoditi i ovde” rekla je mlada Srпкиnja iz Gračanice.

Mlade žene sa različitim sposobnostima takođe su razgovarale o nesigurnosti u vezi sa kretanjem, posebno za ljude koji koriste invalidska kolica. Rekle su da su trotoari neravni, nedostaje im pločnik ili je zatrpan smećem, dok ulica vrvi od saobraćaja. Ometano kretanje predstavlja prepreku njihovom angažovanju u društvu i pristupu procesima donošenja odluka, doprinoseći nesigurnosti. Rekle su da i loša primena postojećih zakona i nedostatak podrške javnih institucija takođe doprinose nesigurnosti.

Takođe u vezi sa ljudskom sigurnošću, mlade žene su se osvrnule na visoku stopu nezaposlenosti i nedostatak prilika za mlade. Zaista, mnogi mladi emigriraju, posebno zbog lošeg životnog standarda na Kosovu i nedostatka mogućnosti za visokokvalifikovane radnike.⁶⁰ Procenjuje se da je u 2019. godini 34.911 osoba sa Kosova emigriralo legalno ili ilegalno.⁶¹ Neki učesnici istraživanja izrazili su zabrinutost da ljudi sa Kosova koji su studirali medicinu emigriraju, što može ugroziti buduću sigurnost osoba koje još uvek žive na Kosovu: „Visoka stopa nezaposlenosti i činjenica da ljudi napuštaju Kosovo tera me da se pitam da li ćemo imati lekare za 30 godina. Zbog toga se osećam nesigurno“, rekla je mlada Romkinja iz Prizrena.

Kao odgovor na nereprezentativnu anketu na mreži, 39% žena nije osećalo da je Kosovo bezbedno. Albanski ispitanici naveli su nekoliko političkih i socijalnih razloga zbog kojih su se osećali nesigurno. Neki od političkih razloga su bili: nedovoljna odgovornost javnih institucija; loše funkcionisanje organa bezbednosti; slaba primena postojećih zakona; korupcija i nepotizam; i loš učinak pravosuđa. Albanke su izrazile zabrinutost da bi Srbija mogla da napadne Kosovo, zbog čega su se osećale nesigurno. Ispitanici su takođe opisali nekoliko socijalnih nesigurnosti: obrazovanje lošeg kvaliteta; ekonomska nesigurnost; opasnosti sa kojima se žene suočavaju ako noću izađu izvan svojih domova; nasilje nad ženama, poput muškaraca koji ubijaju svoje žene (i nepravilnog postupanja institucija u ovim slučajevima); i uznemiravanje i napadi na lezbijke, homoseksualce, biseksualce, trans *, Queer/Questioning, interseksualce, aseksualce i osobe sa drugim identitetima (LGBTQIA+).

Mlade žene su elaborirale nedostatak zaštite od bezbednosnih institucija kao podiranje njihove bezbednosti. Mlade žene su rekle da su se suočile sa izazovima kada su prijavljivale seksualno uznemiravanje policiji. Pri prijavljivanju krivičnog dela u policijskoj stanici, mlade žene su rekle da su ih često pitali kako su tada bile odevene. Na primer, mlada žena iz južne Mitrovice je rekla da joj je policija, kada je prijavila muškarca koji ju je dugo jurio na ulici, rekla: „Možda je on osoba s kojom biste mogli da budete!” Štaviše, rekle su da je policija zatražila dokaze o seksualnom uznemiravanju, a to je teško pružiti. Mlade Srпкиnje u severnoj Mitrovici su takođe rekle da policija obično sporo reaguje na slučajeve koje prijavljuju i ne veruju da će im policija pomoći ako se nešto dogodi. Policija je, rekle su, čak mogla biti i svedok zadirivanja ili seksualnog uznemiravanja, ali to ignoriše. „Ako bih sutra bila napadnuta u javnosti, policija bi to samo posmatrala“, rekla je mlada žena iz severne Mitrovice. Smatrale su da sigurnosne institucije ne znaju kako treba da se ophode sa nasiljem u porodici ili seksualnim uznemiravanjem.

Mlade žene širom Kosova izrazile su zabrinutost zbog nepotizma u javnim institucijama. Rekle su da počinioци mogu naći nekoga koga poznaju u instituciji i tako izbeći kaznu. „Ne verujemo institucijama“, rekla je mlada žena iz Gračanice. „Sve u institucijama počiva na ličnim vezama. Ako prijavimo [seksualno uznemiravanje i seksualno

⁶⁰ UNDP, *Analiza javnog impulsa: Korelacija između tržišta rada na Kosovu i migracije*, 2020, p. 1.

⁶¹ Kosovska agencija za statistiku, „*Procena stanovništva na Kosovu u 2019*“, Priština: Jun, 2020.

nasilje], oni mogu učiniti da ja izgledamo kriva. Previše je nerešenih slučajeva da bismo mogli da verujemo institucijama“. Stoga je nedostatak poverenja u institucije doprineo dodatnoj nesigurnosti za mlade žene svih etničkih grupa širom Kosova; nisu verovali da će prijavom zločina ili pretnji svojoj bezbednosti dobiti bilo kakvu pomoć.

U zaključku, dok su se različite ženske definicije bezbednosti razlikovale, postojala je tendencija da se o sigurnosti razgovara u smislu ljudske bezbednosti, posebno među mladim ženama. Žene su obrazložile nekoliko razloga zašto ne veruju da je Kosovo bezbedno, od kojih se nekoliko odnosilo na ekonomsku nesigurnost, rodno zasnovano nasilje, slabe institucije i lošu infrastrukturu.

Šta bi Kosovo učinilo mirnijim i sigurnijim?

Ovaj odeljak predstavlja nalaze o tome šta različite žene veruju da bi Kosovo učinilo mirnijim i sigurnijim. Ponavljajuća tema bila je suočavanje sa prošlošću, a prema održivom miru. Mlade žene, posebno Albanke, rekle su da će ovo pitanje pokrenuti, između ostalog, tokom dijaloga između Kosova i Srbije.⁶² Srпкиnje su želele političku stabilnost, jezička prava i miran i siguran život na Kosovu. Takođe su želeli prostor za učešće u dijalogu između Kosova i Srbije i mesto za stolom donošenja odluka. Nadali su se da će dijalog završiti što je pre moguće, a ka uspostavljanju mira i bezbednosti na Kosovu.

Šire gledano, u skladu sa razmišljanjima žena o ljudskoj bezbednosti, žene su govorile o pomeranju socijalizovanih rodni normi. „Potrebno je raditi na podizanju svesti muškaraca da poštuju žene“, rekla je jedna mlada žena.⁶³ Da bi zadovoljili potrebe mladih žena, mladi muškarci bi trebalo da se uključe. Da bi to učinile, žene su rekle da se rodnim ulogama treba baviti integrišući perspektivu rodne ravnopravnosti u osnovnim i srednjim školama.

“Ne oseća se kao da pripadamo Kosovu, niti Srbiji. U Beogradu se prema nama ponašaju isto kao i na Kosovu kao prema manjini .”

Mlada Srпкиnja, Severna Mitrovica

Mlade žene su rekle da političke stranke moraju da uključe više žena u donošenje odluka u strankama; ovo bi moglo dovesti do toga da više žena služi na višim položajima u vladi i drugim institucijama, čime bi se bolje predstavljale potrebe žena prema miru i sigurnosti. One su rekle da bi se političke stranke trebale više fokusirati na svojim političkim platformama na pitanja poput zapošljavanja, obrazovanja i ravnopravnog učešća u donošenju odluka. Mlade Srпкиnje pozvale su političke

partije sa albanskom većinom da izađu u susret i odgovore na potrebe srpske zajednice na Kosovu, jer se politička stranka lista Srpska ne bavi problemima sa kojima se suočavaju niti ih zastupa.⁶⁴

Sloboda kretanja na međunarodnom nivou takođe bi doprinela miru i sigurnosti, izjavile su mlade žene svih etničkih grupa. Kako Kosovo još uvek nema liberalizaciju viznog režima za putovanja u šengensko područje, mlade žene ne mogu učestvovati na mnogim međunarodnim obukama i konferencijama. Propuštaju priliku da saznaju više o drugim kulturama i upoznaju svoje vršnjake. Iako Srпкиnje na Kosovu imaju srpske pasoše, identifikovane su kao da žive na Kosovu, što znači da im je potrebna viza i za ulazak u šengenski prostor. Štaviše, mlade žene na Kosovu ne mogu lako da se sretnu sa vršnjacima iz drugih etničkih grupa na Kosovu zbog stigme i porodičnog pritiska. Mlade žene su nastojale da uče jezike jedna druge, za šta su smatrale da im može pomoći da uspostave most koji će pov-

⁶² Za dalje informacije o prioritetima mladih žena za dijalog, pogledajte poglavlje 2 potpoglavlje “Doprinosi žena pregovorima i dijalogu i potrebe”.

⁶³ Intervju sa mladom Albankom novinarkom, Priština, 2020.

⁶⁴ MŽK odgovori mladih žena Srпкиnja u anketi, 2020.

ezati različite zajednice i pomoći im da razumeju potrebe jedna druge.

Mlade žene su takođe zatražile postavljanje uličnih svetiljki i više policijskih patrola noću. Osećali bi se sigurnije kad bi mogli verovati policiji. Mlade žene su verovala da će uključivanje većeg broja žena u bezbednosne institucije poboljšati njihovu sigurnost. Žene su više verovala policajkama nego policajcima; s njima je bilo lakše razgovarati.⁶⁵ Policajka je takođe primetila: „Svaka žena na Kosovu oseća se sigurnije kada prijavi slučaj policiji, a taj slučaj preuzme žena.”⁶⁶ Učesnici istraživanja složili su se da bi žene češće prijavljivale zločine ako je više žena u policiji. Ovo bi moglo doprineti miru i sigurnosti, jer bi angažovanje većeg broja žena u sektoru bezbednosti učinilo da se žene, posebno mlade žene, osećaju sigurnije.⁶⁷

Zaključak

Različite ženske definicije mira i sigurnosti se razlikuju, a posebno u vezi sa njihovim godinama, etničkom pripadnošću i ličnim iskustvima sukoba. Žene koje su lično preživele rat nastojale su da mir definišu kao odsustvo rata, posebno u kontekstu nacionalnog i međunarodnog mira. Mlade žene imale su tendenciju da definišu mir šire i slično feminističkim definicijama mira, uključujući lični mir i mir među pojedincima. Žene svih generacija povezale su mir sa poštovanjem ljudskih prava, slobode kretanja, slobode govora i jezičkih prava, između ostalog. U vezi sa Andersonovom konceptualizacijom mira, žene na Kosovu su tako definisale mir u smislu ličnog, međuljudskog, socijalnog, lokalnog, nacionalnog, međunarodnog i, u jednom slučaju, ekološkog mira. Žene učesnice istraživanja imale su tendenciju da Kosovo smatraju umereno mirnim, iako je odsustvo mira bilo ponavljana tema.

Osim odsustva rata, žene su uglavnom težile da sigurnost definišu kao ljudsku sigurnost. Uključeno je nekoliko nesigurnosti, uključujući i loše obrazovanje, ekonomske nesigurnosti, rodno zasnovano nasilje, slabe institucije i lošu infrastrukturu. Naročito su mlade žene imale tendenciju da ne veruju da će im policija ili druge institucije osigurati sigurnost.

Promena rodni normi kroz obrazovne programe, bavljenje pitanjima važnim za žene u dijalogu između Kosova i Srbije, garantovanje različitim ženama mesto za stolom, uključivanje većeg broja žena u donošenje odluka i u sektor bezbednosti, jačanje ulične bezbednosti osvetljenjem i sigurnim trotoarima, poboljšanje slobode kretanja unutar i izvan Kosova, i pružanje nastave jezika, svi bi mogli da doprinesu miru i sigurnosti za različite žene na Kosovu.

⁶⁵ Fokus grupa sa mladim ženama u Severnoj Mitrovici

⁶⁶ MŽK intervju sa policijskim službenikom, Supervizor u Kancelariji za ljudska prava i raznolikost, Priština: 2020.

⁶⁷ Za dalju diskusiju o ženama u sektoru bezbednosti, pogledajte poglavlje II o [“Doprinosi žena za sigurnost kroz sektor bezbednosti”](#).

POGLAVLJE II. ULOGE ŽENA I DOPRINOSI MIRU I BEZBEDNOSTI

Istorijski gledano, žene i deca su često bili homogeno prikazani kao žrtve rata. Prema Tickneru, sigurnost je povezana sa jakim oblikom militarizovane muškosti, a mir sa vrstom ženstvenosti, gde se na žene gleda samo kao na žrtve kojima je potrebna zaštita.⁶⁸ Feministički autori su se opirali ideji da su žene samo žrtve sukoba, tvrdeći da su žene takođe činioci promena. Mertus tvrdi da žene nisu samo žrtve rata; oni su takođe bili „motori otpora i ključni rešavači problema u svojim zajednicama”.⁶⁹ Parafrizirajući Saru Ruddick, prema Tickneru, „izgradnja mira i nenasilje zahtevaju hrabrost, borbu i otpor i odbijanje da se prihvati viktimizacija“, a to su „osobine koje danas vidimo kod žena aktivistkinja u zonama sukoba”.⁷⁰ Zaista, rastuća literatura dokazuje da žene mogu biti činioci promena, ka miru i sigurnosti.

Žene mogu imati nekoliko različitih uloga i identiteta u vreme sukoba. U nekim situacijama socijalna konstrukcija žena kao „majki“ i „čuvarki kulture“ u okviru nacionalističkih oslobodilačkih pokreta ograničila je ženski aktivizam u konfliktnim i post-konfliktnim procesima obnove.⁷¹ U nekim situacijama žene su mobilisane da pružaju podršku, radnu snagu i usluge za ratne napore, čineći ih aktivnim učesnicama u sukobu, kao što se dogodilo na Kosovu. Žene su bile direktno umešane u rat, na primer pridruživanjem oružanim grupama; uistinu, žene su se pridružile Oslobodilačkoj vojsci Kosova. Suprotno tome, neke žene insistiraju na mirnom rešavanju sukoba, koji su se takođe dogodili na Kosovu, kao što je opisano u ovom poglavlju. Neke žene, uključujući aktivistkinje, bile su žrtve rata, kroz gubitak voljenih, uništenje imovine i seksualno nasilje. S obzirom na mnoge potencijalne uloge i identitete žena, položaj žene u odnosu na sukob ne može biti homogenizovan, ni kao miroljubiv ni nasilan, bilo kao aktivan ili pasivan. Međutim, mnoštvo načina na koje se žene mogu više uključiti socijalno i politički u vreme sukoba može doprineti promenama u tradicionalnim društvenim ulogama žena, ponekad poboljšavajući njihov socijalni status.⁷² Međutim, kada se sukob završi, žene mogu izgubiti status koji su stekle, jer se društvo vraća tradicionalnim socijalizovanim rodnom normama.

Što se tiče glavnog istraživačkog pitanja, ovo poglavlje ispituje različite uloge i doprinos žena, posebno mladih žena, miru i bezbednosti tokom sukoba (1989-1998), rata (1998-1999) i posleratnih procesa (1999-2020) na Kosovu.⁷³ Specifičnije, prema istraživačkim potpitanjima, dokumentuje ulogu koju su ŽOCD-e imale u doprinosu miru, kao i u jačanju učešća mladih žena u mirovnim i bezbednosnim procesima; kako je učešće (mladih) žena u dijalogu Kosovo - Srbija do sada doprinelo bilo kakvim rezultatima? Ispitujući najbolje prakse, ovo poglavlje takođe pruža primere koji odgovaraju na potpitanje: kako se mlade žene mogu više uključiti u dijalog i pregovore ubuduće? Poglavlje je podeljeno u dva odeljka, gde se ispituje period „konflikta“ i rat i „posleratni period“, zbog prilično različitih okolnosti svakog od vremenskih perioda. Ipak, kao što je raspravljano u prošlom poglavlju, autori priznaju da se sukob često događa duž kontinuuma i da se sukobi danas nastavljaju među ljudima i određenim društvenim grupama na Kosovu. Svaki odeljak ima pododeljke u kojima se raspravlja o dimenzijama putem kojih su žene do-

⁶⁸ Tickner, J. A., „Mir i bezbednost iz feminističke perspektive“, *Okfordski priručnik za žene, Mir, i Bezbednost*, 2018, st. 3.

⁶⁹ Mertus, *Ratna ofanziva na žene*, 2000. godine, st. 11.

⁷⁰ Isto, st. 8.

⁷¹ El Jack, A., *Pregledni izveštaj o rodu i oružanom sukobu*, 2003, st. 11.

⁷² Na Kosovu, Julie Mertus odražava o takvoj promeni u društvenom položaju, pozivajući se, na primer, na žene iz sela Mala Kruša, koje su morale da obnove svoj život posle rata (Mertus, „Poboljšanje statusa žena za vreme Rata: prevazilaženje strukturnih prepreka“, *Kolumbijski časopis o tranzicionom pravu*, 2003, str. 542-3.).

⁷³ Kao što je objašnjeno u *Uvodu*, tim priznaje da je sukob postojao mnogo pre 1989. godine i, kao što je ilustrovano u poslednjem poglavlju, za mnoge žene na Kosovu sukob traje i danas; još uvek osećaju odsustvo mira i nekoliko vrsta nesigurnosti.

prinele miru i sigurnosti, na osnovu ponavljajućih tema koje su proizišle iz istraživanja.

Uloge žena i doprinosi miru i bezbednosti tokom sukoba i rata

Iako se život na Kosovu može okarakterisati decenijama, možda i vekovima neprekidnih sukoba, ovo istraživanje je ispitalo sukob koji se iole intenzivirao od 1989. godine.⁷⁴ Bilo je tada, kada je Slobodan Milošević, predsednik Predsedništva Socijalističke Republike Srbije i predsednik Socijalističke Republike Jugoslavije, značajno umanjio autonomiju Kosova u okviru Jugoslavije i pokrenuo kampanju kulturnog i ekonomskog ugnjetavanja etničkih Albanaca.⁷⁵ Human Rights Watch su opisali nasilje počinjeno nad Albancima na Kosovu tokom 1990-ih, a posebno 1998-1999, kao sistematsko „etničko čišćenje”.⁷⁶ Tokom većeg dela 1990-ih, Albanci nisu imali pravo na obrazovanje, proslave na svom jeziku ili slobodu kretanja. Počev od 1990. i 1991. godine, 90% Albanaca je konačno otpušteno sa državnih poslova u zdravstvenim ustanovama, školama, medijima i vladi.⁷⁷

Kao odgovor na ovo, većina Albanaca se uključila u mirni pokret građanskog otpora, koji je podrazumevao organizovanje podzemnog, paralelnog obrazovnog sistema, zdravstvenog sistema i političkog sistema, uglavnom finansiranog donacijama dijaspore. Pokret miroljubivog otpora imao je među glavnim ciljevima uspostavljanje mira na Kosovu i sigurnost ljudi koji tamo žive. U tom kontekstu, prema glavnom istraživačkom pitanju, ovaj odeljak razmatra različite doprinose koje su žene na Kosovu dale miru i bezbednosti tokom ovog vremena. U pododeljcima se ispituje doprinos žena miru i sigurnosti vezanim za svaku od dimenzija proisteklih iz istraživanja: politika, obrazovanje, zdravstvo, prekogranični mir, dokumentacija o kršenju ljudskih prava, mirne demonstracije, diplomatija i organizovanje bezbednosti za raseljena lica. S obzirom na prirodu situacije i nalaze istraživanja,⁷⁸ ovaj odeljak se fokusira na aktivnosti u pravcu mira i bezbednosti koje preduzimaju albanske žene, posebno mlade žene. Ipak, pominju se i aktivnosti žena iz drugih narodnosti u pravcu mira i sigurnosti.

Doprinosi žena miru i sigurnosti kroz politiku

Ovaj pododeljak govori o ulogama žena i doprinosu miru i sigurnosti kroz politiku tokom 1990-ih. Kao što je Mertus pisao o devedesetim godinama na Kosovu, iako su muškarci imali rukovodeće položaje u otporu kosovskih Albanaca, „žene su takođe igrale aktivnu ulogu”.⁷⁹ Albanske aktivistkinje za ženska prava odražavale su da su u to vreme albanski muškarci bili u opasnosti od fizičkog zlostavljanja ili zatvora od strane srpskih policijskih snaga ako bi pošli na ulice.⁸⁰ Suprotno tome, Albanske žene su mogle lakše da putuju, rekli su aktivisti, posebno preko brojnih

“Žene su se odmah pridružile pokretu kroz učešće u političke procese, civilno društvo, proteste, diplomatiju i mirne procese. Bile smo angažovane u ovim važnim poljima da bismo doprineli rešavanju sukoba, zaustavljanju rata i genocida i da bismo našem narodu doneli mir i slobodu.”

Edita Tahiri, Albanska žena političarka

⁷⁴ Za celu istoriju, vidi: Malcolm, N., *Kosovo: Kratka istorija*, i Clark, H., *Građanski otpor na Kosovu*.

⁷⁵ Clark, H., *Građanski otpor na Kosovu*; Rogel, C., “Kosovo: Tu gde je sve počelo”, *Međunarodni časopis politike, kulture, i društva*, Tom. 17, Br. 1, Sest. 2003: 167–182.

⁷⁶ Human Rights Watch, *Kršenja humanitarnog prava na Kosovu*, S.A.D.: Human Rights Watch, 1998. godine.

⁷⁷ Clark, st. 74-77.

⁷⁸ Tema koja se ponavljala među ženama Srpkinjama koje su intervjuisane za ovo istraživanje bila je da one nisu bile direktno angažovane u izgradnji mira tokom ovog perioda, izuzev jedne koja je pominjala dostavu humanitarne pomoći, o čemu je detaljnije razrađeno kasnije u odeljku.

⁷⁹ Mertus, *Ratna ofanziva na žene*, 2000. godine, st. 38.

⁸⁰ Intervjui MŽK-a, 2020. godine i prethodni razgovori sa aktivistima.

punktova srpske policije koji su u to vreme postojali na celom Kosovu. Aktivistkinje za ženska prava primetile su da sama činjenica da su bile „samo žene“ značila je da je srpska policija bila sklona tome da ih sagledava kao „bezopasne“. S obzirom na njihovu sposobnost da putuju, ukombinovanoj sa njihovom sopstvenom motivacijom, mnoge Albanke, uključujući i mlade žene, postale su angažovanije u javnom životu. Kao što je rekla aktivistkinja Flora Macula, „Ponekad osoba stvara mogućnosti, a ponekad sam kontekst stvara aktiviste“.⁸¹

Žene su već bile poznate po promovisanju mira među albanskim porodicama, poput kampanje za mirenje krvnih osveta. Kampanja prilično političke prirode započela je nakon rešavanja prve zavade 2. februara 1990.⁸² 1989. godine, navodno je 15 ljudi umrlo kao rezultat krvne osvete, uključujući studente, i to je navelo studente da zatraže pomoć u okončanju takvih zavada od Saveta za odbranu ljudskih prava i sloboda (CDHRF) u Prištini.⁸³ Među studentima su bile i dve mlade aktivistkinje: Hava Shala i Mirvete Dreshaj.⁸⁴ Žene su bile veoma angažovane u kampanji tokom 1990-ih, jer je ona težila okončanju sukoba i izgradnji mira među albanskim porodicama, ali i poboljšanju opšteg javnog izgleda Albanaca u bivšoj Jugoslaviji, ka međukulturnom miru.

Srpski mediji tokom 1980-ih i 1990-ih godina su predstavljali kosovske Albanke kao već mašine ili uzgajivačice „miševa“, pošto su albanske bebe nazivali „biološkim bombama“.⁸⁵ Međunarodni mediji su takođe albanske žene prikazivali kao muslimanske fundamentalistkinje ili bespomoćne žrtve.⁸⁶ Generalno, Reardon sugerise da takva „drugojakost“, poput „oni koji se razlikuju od nas i koji nam prete“ može doprineti „pojmu neprijatelja i konačno praktikovanju rata“.⁸⁷ Iz toga sledi da pronalaženje mirnih načina da se suprotstave takvim slikama i pretpostavkama mogu doprineti miru.

“Za nas to nije bilo ništa. Bilo je veoma uobičajeno da smo rekli, ‘Čekaj malo. Gde smo mi? Šta se desilo sa nama? [...] Zar ne možemo to uraditi? Trebali bismo da to učinimo.. Mi to možemo.”

Sevdije Ahmeti, Albanka, aktivistkinja za ljudska prava, Priština/Priština⁸⁹

U međuvremenu, ljute zbog srpskih medijskih priča koje su Albanke prikazivale kao bosonoge „robove i mašine za rađanje, sposobne samo za reprodukciju kao miševi“,⁸⁸ akademske žene koje su radile u Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci na Kosovu, uključujući Sevdije Ahmeti, Lavdrije Domi, Violetu Selimi i Batishahe Islami, takođe su počele da razgovaraju o tome kako bi mogle poboljšati imidž albanskih žena. Takođe, usred tadašnjih političkih partija, osećale su da žene nisu dovoljno zastupljene. Stoga su izradile deklaraciju kojom su osnovale prvo Nezavisno udruženje žena na Kosovu, izjavljujući:

„Mi žene, bez obzira na rasu, veru ili nacionalnost, udružujemo se za pokret nezavisnih žena sa Kosova, van Komunističke partije Kosova“.⁹⁰ Najmanje 25 žena počelo je da se sastaje u oktobru 1989. da bi dalje razgovaralo i

⁸¹ Intervju MŽK sa Florom Macula, 2020. godine

⁸² KCRS, *Istorija je i Njena priča*, st. 43.

⁸³ Clark. st. 61

⁸⁴ KCRS, *Istorija je i Njena priča*, st. 42-43.

⁸⁵ Human Rights Watch, “Rodno-zasnovano nasilje nad Kosovskim Albancima”, *Kosovo: Silovanje kao oružje etničkog čišćenja* 2000, citirajući Mertus, J., “Žene na Kosovu: Osporeni tereni”, U Ramet, ed., *Rodna politika na Zapadnom Balkanu: Žene i društvo u Jugoslaviji i jugoslovenskim državama naslednicama*, 2010, st. 178.

⁸⁶ Intervju MŽK i prethodni razgovori sa ženama aktivistkinjama.

⁸⁷ Reardon, B., *Ključni tekstovi u rodu i miru*, st. 57.

⁸⁸ Sevdije Ahmeti, citirano u KCRS, *Istorija je i Njena priča*, st. 59.

⁸⁹ Citirano u KCRS, *Istorija je i Njena priča*, st. 61.

⁹⁰ Citirano u KCRS, *Istorija je i Njena priča*, st. 59-61.

uspostavilo Udruženje,⁹¹ koje će vremenom postati političko udruženje.

Inače, Demokratski savez Kosova (LDK) osnovan je 23. decembra 1989. godine.⁹² Većina Albanaca, mada ne svi, su se uskoro pridružili ovoj političkoj stranci, koja je većim delom devedesetih vodila miran pokret otpora kosovskih Albanaca. U početku je stranka uključivala malo žena, kako se prisećala političarka Edita Tahiri:

Kada je osnovana LDK, inicijativno veće su uglavnom sačinjavali intelektualci. Bilo je malo žena. Ali nakon uspostavljanja LDK u Prištini i širenja po drugim opštinama, broj žena [u LDK] počeo je da raste. ... Na primer, '90 do '91. godine, ja sam bila ta koja je predvodila protest od 5.000 žena u Prizrenu, gde smo izjavile da se pridružujemo LDK-u za slobodu i nezavisnost i da se protivimo srpskoj okupaciji i komunizmu.⁹³

Nakon mnogo rasprava i razmatranja, žene članice gore pomenutog Nezavisnog ženskog udruženja glasale su za pridruživanje LDK, postajući Forum žena u LDK.⁹⁴ Nekoliko žena je vodilo ovaj forum političke stranke tokom devedesetih, uključujući Luljetu Pula-Beqiri, Floru Brovinu, Milajete Shala, Naxhije Bućinca i Edi Shukriu. Međutim, kao i socijalistički ženski forum koji mu je prethodio, ni LDK-ov ženski forum nije dao ženama mesto za stolom; muški politički lideri u LDK su donosili većinu odluka.⁹⁵

Ipak, žene su se organizovale ispod i oko stola, često iza kulisa, polagajući temelje koji podupiru i ojačavaju paralelne političke strukture Albanaca. Dana 30. septembra 1991. godine, Albanci na Kosovu su organizovali podzemni referendum za proglašenje Kosova suverenom i nezavisnom državom sa pravom učešća u bilo kojem eventualnom udruživanju suverenih država u okviru Jugoslavije.⁹⁶ Kako je srpska policija muškarce konstantno pratila, kao što je pomenuto, žene su smelo delile letke o referendumu i prenosile referendum po Kosovu za potpisivanje. Sledeće godine žene su ponovo izašle na ulice, oglašavajući i priređujući tajne izbore.⁹⁷ Posle referenduma i izbora, Albanci su uspostavili vladu i službe koje će funkcionisati „paralelno sa srpskom vladom”.⁹⁸ Ovo je postalo poznato kao paralelni sistem, koji su Albanci orkestrirali kao vid mirnog otpora onome što su smatrali srpskom okupacijom od skoro jedne decenije. Priznajući da nisu imali resurse za uspešnu borbu sa srpskom vojskom za potpunu autonomiju, početkom 1990-ih kosovski Albanci su namerno izabrali pristup mirnog, nenasilnog otpora za rešavanje konflikta, u nadi da će njihovi napori privući pažnju međunarodnih aktera koji bi mogli da intervenišu ka podršci njihovog cilja.⁹⁹

Što se tiče učešća srpskih žena u politici i diplomatiji na Kosovu tokom 1990-ih, učesnica istraživanja Srpkinja je odrazila: „Muškarci su bili ti koji su donosili sve odluke. Samo smo mirno sedeli u strahu, ne samo za naš sopstveni život, već još više za život naše dece. Nije bilo mesta za nas da delujemo”.¹⁰⁰ Druga Srpkinja se složila: „Srbi nisu igrali veliku ulogu; sve porodice su ostale unutra kako ih ti problemi ne bi pogađali. Ostavili smo muškarce da se bave tim stvarima, što je bila naša greška”.¹⁰¹ Uglavnom, intervjuisane srpske žene složile su se da su srpski muškarci

⁹¹ Isto., st. 61. Knjiga uključuje imena žena učesnica.

⁹² Clark, st. 56.

⁹³ Intervju MŽK sa Editom Tahiri, 2020. godine.

⁹⁴ Za celu diskusiju, vidi KCRS, *Istorija je i Njena priča*, st. 62-68.

⁹⁵ Vidi KCRS, *Istorija je i Njena priča*.

⁹⁶ Clark, st. 82; i KCRS, *Istorija je i Njena priča*, st. 49.

⁹⁷ KCRS, *Istorija je i Njena priča*, st. 50.

⁹⁸ KCRS, *Istorija je i Njena priča*, st. 49.

⁹⁹ Za ceo opis, vidi Clark.

¹⁰⁰ Intervju MŽK sa srpskom aktivistkinjom za ženska prava, Prishtinë/Priština, 2020. godine.

¹⁰¹ Intervju MŽK sa srpskom aktivistkinjom za ženska prava, Gjiilan/Gnjilane, 2020. godine.

dominirali političkom scenom u ovom periodu, i, prema raspodeli rada unutar svojih porodica i društva, žene su se usredsredile na prikupljanje i distribuciju humanitarne pomoći. Dok su muškarci donosili odluke tokom ovog perioda, Srkinje su rekle da su imale malo prostora da utiču na politiku. Tradicionalne rodne uloge i podela rada u porodici sputavali su sposobnost srpskih žena da se politički angažuju.

Ponavljajuće zapažanje u postojećoj literaturi o ovom periodu je da su žene takođe ostale u velikoj meri izbačene iz „zvaničnih“ struktura LDK za donošenje odluka. Kao što je Howard Clark napisao, „žene i omladina, od kojih je svaka činila više od polovine stanovništva, ne samo da su bili nedovoljno zastupljeni, već njihove perspektive i brige nisu bile adekvatno odražene u rukovodstvu”.¹⁰² Jedna od retkih žena koja je učestvovala u rukovodstvu stranke bila je Edita Tahiri, koja je postala član Predsedništva LDK počev od 1991. Zapažljivo, ovo će joj kasnije podržati pristup zvaničnim mirovnim procesima, gde druge žene nisu bile angažovane..

Sve u svemu, aktivistkinja za ljudska prava i posleratna ambasadorica, Vjosa Dobruna kasnije je podsećala, napisavši 1996. godine:

Na početku „alternativnog pokreta“ ili „paralelnog sistema“, žene su bile veoma aktivne i bile su uključene u velikom broju, ali kako je sistem prerastao u ustaljeni način života, učešće žena na pozicijama odlučivanja u pokretu je opadalo. Žene predstavljaju polovinu rada u obrazovnom sistemu, više od polovine alternativnog zdravstvenog sistema i većinu socijalnih usluga, ali rade više ili manje u podređenim ulogama, umesto da imaju aktivan glas u razvoju društva.¹⁰³

Njeni spisi, između ostalog, ilustruju da su žene imale nekoliko uloga u pokretu mirnog otpora u smislu zaštite bezbednosti i blagostanja ljudi na Kosovu usred teških okolnosti, kao što je dalje opisano u pododeljcima koji slede. Međutim, žene svih nacionalnosti bile su manje angažovane od muškaraca u političkom rukovodstvu i na položajima donošenja odluka tog vremena.¹⁰⁴

Doprinos žena u obrazovanju

Ovaj pododeljak govori o ulogama žena i doprinosu miru i sigurnosti kroz obrazovanje tokom 1990-ih. Obrazovanje se odnosi na sigurnost, jer bez obrazovanja ekonomska sigurnost dece može biti ograničena kasnije u životu. Žene su igrale vitalnu ulogu u unapređivanju pristupa obrazovanju tokom 1990-ih.¹⁰⁵ Kao što je opisao KCRS, „nakon što su srpske vlasti zatvorile albanske škole, Komisija za obrazovanje Foruma žena LDK pomogla je u organizovanju dvočasovne edukacije svakog dana u pokušaju da se nastavi obrazovanje”.¹⁰⁶ Stotine žena i neki muškarci mobilisani su da predaju u

“U vremenima kada su nastavnici i profesori bili u opasnosti, žene su igrale presudnu ulogu u unapređivanju položaja žena u obrazovanju.”

Albanac, Prishtinë/Priština

“U to vreme, Srbija je zatvarala škole, univerzitete svih nivoa. Žene su bile te koje su prvi pokrenule ideju da majke uče svoju decu dva sata kod kuće. Tako je započelo pohađanje nastave u kućnim školama.”

Edita Tahiri

¹⁰² Clark, *Građanski otpor na Kosovu*, st. 121-135.

¹⁰³ Citirano u Clark, st. 146.

¹⁰⁴ Ovo je bila ponavljajuća tema i u intervjuima MŽK (2020).

¹⁰⁵ KCRS, *Istorija je i Njena priča*, st. 79.

¹⁰⁶ Isto, st. 80.

podzemnom školskom sistemu na albanskom jeziku.¹⁰⁷ Nekoliko drugih otvorilo je svoje domove za nastavu. Samo obezbeđivanje školovanja u ovoj izuzetno teškoj situaciji bilo je doprinos budućoj ekonomskoj sigurnosti dece. Učenice su pružale otpor nesigurnosti vezanoj za život bez obrazovanja dovodeći u opasnost svoje fizičko blagostanje samo da bi pohađale školu:

U to vreme bilo je užasnih trenutaka. Kada ste išli u školu, niste znali da li ćete se kući vratiti živi. Bilo je trenutaka kada mi je na glavi bila [policajska] čizma, pobacali su mi knjige itd. Ovo je doprinos devojčica, koje su se svojim telima opirale. Zahvaljujući ovom otporu, mi smo danas ovde.¹⁰⁸

Intervjuisane aktivistkinje za ženska prava rekle su tako da su mlade žene doprinosile sigurnosti insistirajući na pohađanju obrazovanja i „odupirući se“ pretnjama na njihovu bezbednost, njihovim telima i postupcima. Zapravo, druge feminističke autorke, poput Wendy Harcourt, opažale su da je samo telo „prvo mesto za otpor“:

Tela su mesta i normalizacije i otpora, pošto su socijalne norme roda i seksualnosti upisane na telu. ... Razumevanje tela kao mesta podvlači da tela nisu spoljna od političkih procesa, već su čvrsto u njih upletena, čak iako nisu uvek definišuće mesto za akciju. Proživljeno iskustvo tela i identitet i definicije vezane za tela informišu i povezuju se sa svim istorijski i geografski lociranim političkim borbama.¹⁰⁹

Feministkinje širom sveta koristile su svoja tela kao politički subjekt i mesto otpora.¹¹⁰ Prema Virdžiniji Vargas, „ovo ide zajedno sa rezignacijom javnog prostora prisvajanjem ulica kao mesta na kojem se grade identiteti i gde se dešava otelotvorena politička borba.“¹¹¹ Konkretno, na zapadnom Balkanu aktivistkinje, poput onih angažovanih u Ženama u Crnom, redovno su koristile svoja tela u javnim demonstracijama, kao oblik mirnog protesta i fizičkog otpora nasilju, o čemu će biti reči u kasnijim odeljcima.¹¹² Slično tome, učesnice istraživanja žena, rekle su da je sam njihov čin nelegalnog pohađanja obrazovanja kao mlade žene, izlažući svoja tela fizičkoj opasnosti zbog širih iminentnih političkih procesa, bio oblik aktivnog, mirnog otpora protiv kršenja njihovog prava na obrazovanje.

U međuvremenu, ranije, 1989. godine, tada mlada žena Igballe Rogova i njena sestra, glumica Safete Rogova, podržane od Safetinog supruga Nuredina Lox-

“Sredinom 90-ih, aktivistkinje Žene u crnom protestovale su svojim telima, stojeći u tišini, a da se nisu ni pomerile. Reakcije građana bile su prilično negativne. Nikada neću zaboraviti protest kada je jedan od njih pljunuo u lice aktivistkinje Lepe Mladenović. Ona je nastavila svoj mirni protest i nije se ni pomerila da obriše lice. Nakon protesta prišla sam joj i upitala je, ‘Kako si mogla da stojiš u tišini a da se ne pomeriš, čak ni da očistiš lice?’ Ona je odgovorila, ‘Moj čin protesta nije bio da se pomerim i na taj način dala sam mu poruku: ti ne postojiš.’”

Igballe Rogova

¹⁰⁷ Isto, st. 84.

¹⁰⁸ Intervju MŽK sa Albanskom ženom, Prishtinë/Priština.

¹⁰⁹ Harcourt, W., *Tela u otporu. Rod i politika seksualnosti u doba neoliberalizma*, 2017.

¹¹⁰ Isto.

¹¹¹ Vargas, V., “Neke misli o novim epistemologijama u feminizmu Latinske Amerike”, U Harcourt, W., *Tela u otporu. Rod i politika seksualnosti u doba neoliberalizma*, 2017, st. 299-300.

¹¹² Vidi pod-odeljak o [Doprinosa žena u prekograničnom miru](#).

he, osnovala su udruženje Motrat Kiriazi kako bi pružile pismenost ženama, posebno ženama na selu. Ključni moto Udruženja bio je miroljubivi otpor i nenasilje. Kako bi aktivista Nuredin Loxha rekao na sastancima sa muškarcima i pred hiljadama ljudi, „U Evropu olovkom! Školujte više devojčica i dečaka!“. Ubrzo, 1990. godine, Sanije Gashi, urednica popularnog podzemnog časopisa Kosovarja na albanskom jeziku, odštamala je priču o njihovom radu. Nekoliko žena je saznalo za inicijativu i pokrenulo je slične organizacije da nude kurseve pismenosti odraslim ženama u svojim zajednicama.

Naxhije Bucina je 24. maja 1993. godine pokrenula Žene Umetnice i Veterane Obrazovanja u Vučitrnu, blisko sarađujući sa ćerkom Xheraldinom Bucina-Vula i Shukrijom Gashi, između ostalih učiteljica, slikarki, pesnikinja, pisaca i kompozitorki.¹¹³ One su, zajedno sa nekoliko mladih umetnica poput Zake Prelvukaj i Miradije Ramiqi, organizovale umetničke izložbe, čitanja poezije i druge kulturne događaje. Prvobitno je, u Prištini, 1997. godine, Nazlije Bala započela Elenu, da bi zaštitila ljudska i pogotovo ženska prava, kasnije preselivši organizaciju u Gnjilane i preimenivši je u Liria.¹¹⁴ 1995. godine, žene su formirale Legjenda u Vitini, uključujući Melihate Osmani, Habibe Neziri, Latife Neziri, Ganimete Haziri, Haxhere Imeri, Dritu Xheladini i Barbaru Ukaj. Mladalačka Marta Prenkpalaj angažovala se sa Motrat Qiriazia u području Has, a mlade aktivistkinje Iliriana Loxha i Nexhmije Fetahu podržavale su kurseve pismenosti. 1996. godine, Sanija Grajčevci pokrenula je Aureolu u Obiliću, zajedno sa Vlorom Mjekiqi, Xhevahire Mjekiqi i Xhevrije Restelica. Ogranak Motrat Kiriazi u Gnjilanu, na čelu sa Gjylje Ramizi, funkcionisao je kao nezavisno udruženje takođe nazvano Motrat Qiriazia; 1999. godine, ono je postalo Elena Peshkopia.¹¹⁵ Svi ovi ŽOCD-ovi, u kojima je učestvovalo nekoliko mladih žena, organizovali su časove čitanja, pisanja i druge časove za odrasle žene.¹¹⁶ Iako je stopa nepismenosti u ruralnim oblastima bila visoka (11,5%), žene su pronašle načine da obrazovanje dovedu čak i u najizolovanija i najplaninska područja Kosova.¹¹⁷ Zajedno je pet od ovih ŽOCD-a osnovalo Mrežu Ruralnih Žena 1995. godine (Aureola, Motrat Qiriazia u Gnjilanu, Legjenda, Elena i Motrat Qiriazia u Hasu).¹¹⁸

Aktivistkinje Motrat (sestre) Qiriazia takođe su mobilisali zajednice i dijasporu, usred prilično teških ekonomskih okolnosti za prikupljanje sredstava za izgradnju srednjih škola, kao u području Has, kako bi deca mogla da nastave školovanje bez potrebe da putuju u Prizren pod velikim bezbednosnim rizikom; kao rezultat, Has je jedno od retkih ruralnih područja sa više osnovnih i srednjih škola.¹¹⁹ Slično tome, Zahrije Podrimcaku je radila na prikupljanju sredstava za izgradnju škola u Glogovcu.¹²⁰ Aktivistkinje Motrat Qiriazia Safete Rogova i Igballa Rogova takođe su prevozile, u to vreme ilegalne knjige na albanskom jeziku, otvorivši nekoliko podzemnih biblioteka u Hasu tokom 1990-ih.

Nekoliko mladih žena angažovano je u Medijski Projekat, koji su otvorile Afërdita Saraçini-Kelmendi i Xheraldina Bucina-Vula 1995. godine, nakon što su bile inspirisane radom „gerila novinara“ tokom prisustva Četvrtoj svetskoj konferenciji o ženama u Pekingu u Kini. Oni su angažovali približno 200 mladih žena u programu koji su predavali lokalni i međunarodni novinari, a koji se fokusirao na rešavanje sukoba i novinarstvo, kako je dokumentovano u KCRS-u:

¹¹³ Isto.

¹¹⁴ KCRS, *Istorija je i Njena priča*, st. 78.

¹¹⁵ Isto, st. 76.

¹¹⁶ Isto.

¹¹⁷ Isto.

¹¹⁸ Isto, st. 97.

¹¹⁹ Isto.

¹²⁰ Isto, st. 76-77.

Umesto da koriste novinarstvo „tebi u lice“, mlade žene su naučene da je njihova odgovornost da minimiziraju sukobe i podstiču obrazovanje i saradnju sa distribucijom informacija. Naučile su da je smanjivanje konfrontacije bilo posebno važno na Kosovu, gde su emocije među ljudima porasle zbog situacije.¹²¹

Žene koje vode medijski projekat na kraju su postale vlasnice i upravnice vodećeg kosovskog medija Radio televizije 21 (RTV21), a nekoliko mladih žena obučениh kroz program radilo je za ovaj medij. Nekoliko mladih žena se priseća da ih je program osnažio; nastavile su dalje školovanje i postale su neke od budućih kosovskih lidera.

Mlade žene su takođe bile uključene u Postpesimiste, jednu od prvih organizacija koje vode mladi, što je doprinelo jednom obliku alternativnog obrazovanja u diplomatiji.¹²² Osnovana na inicijativi mladih sa Kosova, Srbije i Hrvatske, radila je po principu: „ako nisu mogli da budu prijatelji, onda bar nisu želeli da budu neprijatelji”.¹²³ Organizovali su koncerte, izložbe, radionice i izdavali mesečni bilten za mlade. Kao što se sada renomirana novinarka Jeta Xharra prisetila za KCRS :

Upoznavale smo vrhunske diplomate kada smo imale petnaest i šesnaest godina. Lobirale smo za svoju zemlju na engleskom ... Tada smo mislile da je to ono što se obično događa. Ali to nije ono što se obično dešava. Kao petnaestogodišnjakinja ne dobijate priliku da izveštavate diplomate o tome koliko je bedan život na Kosovu i da razvijete takve komunikacijske veštine. Posle toga, lobiranje za odnose s javnošću, razgovori, komunikacija, sve je to svima nama bilo prirodno. To su bile veštine za koje uopšte nismo bili pripremljene u našem obrazovnom sistemu. Nismo naučene da kritički razmišljamo, da preispitujemo stvari, da otvoreno komuniciramo sa ljudima ili da argumentujemo naš slučaj. Ovo nisam naučila u školi. To sam naučila u civilnom društvu. Postpesimisti su bili deo toga.¹²⁴

Članovi su doprineli miru predstavljajući priče i iskustva kosovske omladine u to vreme, sarađujući sa mladima različitih nacionalnosti preko granica bivše Jugoslavije i tražeći međunarodnu intervenciju za mirno rešavanje sukoba. Jehona Gjurgjeala, još jedan član, takođe se podsetila za KCRS na značaj grupe za bezbednost i blagostanje mladih:

U ovom periodu bilo je veoma teško biti mlada osoba na Kosovu sa svim sportskim, kulturnim i obrazovnim putevima razvoja koji su bili zatvoreni za Albance. Naši jedini javni prostori bili su barovi koji su degenerativnom magijom delovali na mlade. U tom kontekstu, post-pesimisti su bili dragoceni [i] predstavljali su ključnu fazu u životu svih nas koji smo bili direktno uključeni, i nastavili smo da budemo veoma posvećeni Kosovu i razvoju kosovskog društva,

“Rat je počeo van Prištine. Sve je bilo veoma napeto i Srbi i Albanci su bili potpuno podeljeni. Ali imali smo klub u kojem su Albanci i Srbi bili pod jednim krovom.”

Luljeta Vuniqu, Albanska aktivistkinja, Priština¹²⁵

¹²¹ Isto, st. 87. Za dalje informacije, vidi KCRS, *Istorija je i Njena priča*, st. 87-89.

¹²² Isto, st. 85-87.

¹²³ Violeta Selimi, citirano u *Istorija je i Njena priča*, st. 86.

¹²⁴ Isto., st. 86.

¹²⁵ Citirano u KCRS, *Istorija je i Njena priča*, koja sadrži dalje detalje o centru (st. 84-85).

bez obzira na to koju smo struku odabrali od tada.¹²⁶

Nekoliko mladih žena uključenih u program nastavile su da postaju novinarke, lekarke, arhitekте i aktivistkinje.

Ostale mlade žene su osnažene kroz Klub mladih u Prištini, koji vodi Fondacija za otvoreno društvo. Na zidovima je klub imao naslikane poruke „mira“ i „ljubavi“ i bio je među retkim lokacijama gde su deca Srba i Albanaca komunicirala. Ovu i druge obrazovne mogućnosti za mlade, obrazovanje, kulturu, žene i civilno društvo organizovala je Luljeta Vuniqi.

U međuvremenu, 1997. godine, Sazana Çapriqi osnovala je Sfingu (Sphinx), kao organizaciju za osnaživanje mladih žena učenjakinja u umetnosti i nauci.¹²⁷ Organizacija je angažovala različite mlade žene u stvaranju feminističkog književnog časopisa, koji je uključivao prevode istaknutih feminističkih autorki širom sveta, kao i originalna dela mladih albanskih žena pisaca.

Tako su žene tokom 1990-ih dale nekoliko doprinosa obrazovanju, što je verovatno doprinelo sigurnosti, uključujući ekonomsku sigurnost, za mnogu decu i omladinu.

Doprinosi žena zdravstvu

Ovaj pododeljak govori o ulogama žena i doprinosu miru i sigurnosti kroz pružanje zdravstvenog znanja i usluga tokom 1990-ih. Poput obrazovanja, i zdravlje je važno za ljudsku sigurnost i blagostanje. Na hiljade žena je služilo u paralelnom zdravstvenom sistemu, doprinoseći sigurnosti i blagostanju Albanaca koji nisu imali pristup zdravstvenoj zaštiti tokom 1990-ih. Udruženje Majka Tereza osnovano je 1990. godine, u početku za pružanje humanitarne pomoći najsiriomašnjima. Od 1992. godine, Udruženje je upravljalo paralelnim zdravstvenim sistemom. U njegovom radu bile su angažovane različite žene, koje su pružale pomoć, zdravstvenu zaštitu i promovisale važnost vakcinacija.¹²⁹ Flora Brovina, Kimete Agaj, Fatime Boshnjaku i drugo osoblje Udruženja Majka Tereza putovali su sa drugim lekarima i aktivistima kako bi isporučili pomoć područjima pogođenim sukobima, zaobilazeći srpske vojne kontrolne punktove. Brovina je kasnije osnovala Centar za oporavak majke i deteta, posećujući žene širom Kosova koje nisu mogle da pristupe zdravstvenoj zaštiti.¹³⁰ Kasnije je zbog svog rada stavljena u zatvor.

Žene sa različitim sposobnostima, kao što su Feride Dervishi, Drita Vukshinaj i Mirvete Hasani, pružale su osnaživanje, obrazovanje i zdravstvenu zaštitu ženama i deci različitih sposobnosti, pozitivno doprinoseći njihovoj fizičkoj i emocionalnoj sigurnosti.¹³¹ U to vreme, Udruženje invalida Kosova „Handikos“ bilo je najveća OCD koja je nudila usluge i podršku ljudima sa posebnim potrebama na Kosovu. Organizacija je započela 1983. godine pod

“Većina onih koji su pružali medicinsku pomoć na terenu i u najsvirepijijim borbenim zonama bile su žene. Ali njihova uloga je ostala zaista nevidljiva. Ipak, [njihov rad] nije dospeo u javnom domenu kako bi trebalo.”

Albanska novinarka Priština¹²⁸

¹²⁶ Isto., st. 86-87.

¹²⁷ Isto., st. 78.

¹²⁸ Za dalje detalje, vidi *Istorija je i Njena priča*.

¹²⁹ See KCRS, *Istorija je i Njena priča*, st. 47-49, 51-55.

¹³⁰ Isto.

¹³¹ Za dalje detalje, vidi *Istorija je i Njena priča*.

vođstvom Halita Ferizija, a žene su igrale aktivnu ulogu u Handikosu.¹³² Žene su se angažovale kontaktiranjem porodica od vrata do vrata, podstičući ih da podrže članove svojih porodica sa različitim sposobnostima u pristupu zdravstvenoj zaštiti, obrazovanju, druženju i postajanju autonomnim. Kada je rat započeo, osim pomoći ljudima sa posebnim potrebama, članovi Handikosa podržavali su i raseljene ljude. Na primer, uprkos sopstvenom fizičkom izazovu, Sabrije Zekaj je pronašla invalidska kolica kako bi mogla da deli pomoć za pet stotina porodica.¹³³ Dervishi je olakšao komunikaciju među osobama sa posebnim potrebama i šire zajednice kroz programe u Soros centru, kao i pružanje pomoći raseljenim ljudima.¹³⁴

U ruralnim oblastima oko Prizrena, Jëlldëze Gorani, kao jedini ginekolog u toj oblasti dugi niz godina, pomagala je stotinama žena i vaspitavala ih o njihovom reproduktivnom zdravlju i pravima, često zajedno sa Motrat Qiriazii. Vjollca Çavolli i Mirlinda Bunjaku i drugo osoblje Međunarodnog komiteta Crvenog krsta (MKCK) posetili su regije pogođene ratom, obezbeđujući lekove, zalihe i prevozeći ranjene ljude ili trudnice u bolnicu.¹³⁵ Kršeći Ženevsku konvenciju, srpske snage su često zabranile osoblju MKCK-a da prevozi ljude u bolnicu u Prištinu radi zdravstvene zaštite.¹³⁶ Uklonjivali bi ranjene ljude i slali ih nazad u njihova sela.¹³⁷ U takvim slučajevima, MKCK je obaveštavao njihov medicinski tim, koji bi posetio pojedince sutradan radi pružanja lečenja.

I 1993. godine, aktivistkinja i pisac Sevdije Ahmeti i pedijatar Vjosa Dobruna odlučili su da osnuju centar koji bi se izričito usredsredio na često jedinstvene potrebe žena i dece. Osnovali su Centar za zaštitu žena i dece (CZŽD) koji je pružao ginekološke usluge i dečju negu.¹³⁸ Štaviše, kako se sukob pooštrevao i civili bili raseljivani iz svojih domova u Drenici i drugim regionima, centar je pružao hitnu zdravstvenu zaštitu i sklonište za žene i decu. Dobruna, Ahmeti, Samka Brovina, Fatlume Bujupi, Sanije Veseli i Selime Nuraj svakodnevno su rizikovali svoje živote, putujući u ratom pogođena područja i pomažući civilima koji su proterani iz svojih domova sve dok su i one same bile primorane da se evakušu ili počnu da se kriju 24. marta 1999. godine.¹³⁹ Krajem 1990-ih, podrum CZŽD-a je postao organizacioni centar gde su se aktivistkinje za ženska prava okupljale kako bi planirale demonstracije, o kojima se kasnije raspravljalo.¹⁴⁰

Sve u svemu, kao što ilustruje ovaj pododeljak, žene su tokom devedesetih dale nekoliko doprinosa ljudskoj bezbednosti pružanjem zdravstvenih usluga.

Doprinosi žena miru preko granica

Ovaj pododeljak govori o ulogama žena i doprinosu miru i sigurnosti kroz prekograničnu saradnju sa ženama različitih etničkih grupa tokom 1990-ih. Gledišta srpskih žena i muškaraca prema kosovskim Albancima ne mogu se homogenizovati. Dok su srpski mediji pod državnom kontrolom i srpski politički lideri tokom 1990-ih nastojali da negativno prikazuju kosovske Albance, kao što je pomenuto, bilo je srpskih žena koje se nisu slagale sa takvim prikazivanjem i tretmanom kosovskih Albanaca. U stvari, u pogledu promovisanja mira, kako su primetile albanske aktivistkinje za ženska prava, žene su „srušile barijeru, čak i na međunarodnom nivou. Pronašle su načine za saradnju sa

¹³² Isto. st. 313-314.

¹³³ Isto. st. 315.

¹³⁴ Isto. st. 313.

¹³⁵ Isto. st. 135.

¹³⁶ Isto. st. 135.

¹³⁷ Isto. st. 135.

¹³⁸ Tu su radile i druge žene, uključujući Melihate Juniku, Lumnije Luci, Teuta Hadri, Bojana Gojani, Sanije Hiseni-Veseli, Advije Gashi, Samka Brovina i Teuta Mulliqi.

¹³⁹ Isto. st. 137.

¹⁴⁰ Vidi pododeljak o „Ženski Doprinosi Mirnim Demonstracijama”.

Srbijom.”¹⁴¹ Na primer, kosovske Albanke pridružile su se Srpskim ženama i muškarcima u Beogradu da protestuju protiv Slobodana Miloševića, pozivajući na njegovu ostavku sa vlasti, posebno usred rata u Bosni i Hercegovini; oni su takođe pozivali na međunarodnu intervenciju da im pruži podršku u njihovoj težnji da svrgnu Miloševića sa vlasti, u pravcu miru i bezbednosti.¹⁴²

Tačnije, aktivistkinje Žena u Crnom u Beogradu uvek su bile protiv rata i nepravde.¹⁴³ Kao što je Staša Zajović, suosnivač i koordinatorka Žena u crnom u Beogradu, kasnije ispričala u svom govoru 2006. godine:

Nekada smo živeli u agresorskoj državi ... Srpski režim je sproveo niz agresivnih radnji i počinio neizbrojive zločine, od kojih je najsuroviji genocid u Srebrenici. Sada živimo u državi u kojoj se ni vladajuća elita ni većina stanovništva nisu odrekli ... nasleđa bivšeg zločinačkog režima. Mi [kao Žene u Crnom] smo uvek bile nepokorne: počev od 1991. godine, do zločinačkog režima, pa posle 2000. godine, prema vlastima koje nisu radikalno prelomile ... ratobornu politiku i ratne zločine. Mi [aktivisti] smo uvek predstavljali sićušnu manjinu u Srbiji: potisnuti na ivicu, stigmatizovani, etiketirani i kriminalizovani, uvek smo bili „sramota za Srbiju i srpski narod“, isključivo zbog naših neumoljivih poziva na odgovornost za rat i ratne zločine koji su počinjeni u naše ime.¹⁴⁴

Srpske žene članice Žena u crnom odrekle su se nasilja koje je počinila srpska vlada, ističući da ono „nije u njihovo ime“. Pozvali su na zaustavljanje nasilja i uspostavljanje mira.

“Za mir na Kosovu“, piše na panou tokom demonstracija Žena u crnom u Beogradu. © Žene u crnom (arhiva)

¹⁴¹ Intervju MŽK-a sa Albanskom aktivistkinjom, Priština, 2020. godine.

¹⁴² Isto.

¹⁴³ Od Žena u Crnom u Beogradu, zvanična [internet stranica](#). Suprotno tome, jedna Srпкиnja na Kosovu rekla je da ne oseća da je rad Žena u crnom veza za izgradnju mira (intervju MŽK, 2020. godine).

¹⁴⁴ Staša Zajović, [govor](#), Konferencija ženske mirovne koalicije, Struga, 2006.godine.

Protest Žena u crnom u Beogradu tokom 1990-ih. © Žene u crnom (arhiva)

Tokom 1990-ih godina, albanske i srpske žene su se ujedinile kao deo međunarodnih sastanaka Žena u crnom održanih u Srbiji, koji su okupili žene iz celog sveta kako bi skrenule pažnju na kršenje ljudskih prava, na početku u Bosni i Hercegovini, a kasnije na Kosovu. Aktivistkinje za ljudska prava sa Kosova, uključujući Igballe Rogova, Shukrije Gashi, Marte Prenkpalaj, Nazlije Balaj i Rachel Wareham su prisustvovalе ovim sastancima na kojima su albanske i srpske žene stajale rame uz rame, pozivajući na mir i sigurnost u regionu. Zajedno su stajale na ulicama Beograda, protestujući u tišini sa natpisima i svojim telima kao mestima otpora.¹⁴⁵ Prolaznici su im često pretili, pa čak i pljuvali na njima, ali one su stajale mirno, čvrsto i odano svojim nedeljnim, među-etničkim i mirnim protestima protiv nasilja tokom 1990-ih godina. Čak i kad su Albanci tokom rata bili prisiljeni da napuste svoje domove, Albanke i Srпкиnje su održavale bliske odnose, držeći se istinito svog zajedničkog preko-graničnog rada na miru.

U međuvremenu, tokom 1990-ih godina i posle, srpske žene u Srbiji su podržavale dokumentaciju o kršenjima ljudskih prava koja su se dogodila na Kosovu. Na primer, Fond za humanitarno pravo (FHP) koji je 1992. godine osnovala poznata aktivistkinja za ljudska prava Nataša Kandić, kao nevladina organizacija za ljudska prava, od tada je dokumentovao ratne zločine i kršenja ljudskih prava. Tokom godina, FHP je prikupio više od tri miliona dosijea koji se odnose na oružane sukobe u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i na Kosovu.¹⁴⁶ Na Kosovu, FHP je osnovan 1997. godine kao zastupništvo FHP-a i nastavio je da radi posle rata, od 2011. godine, kao nezavisna organizacija, kako bi dokumentovao činjenice koje će pomoći Kosovu u suočavanju sa prošlošću.¹⁴⁷

Druga poznata aktivistkinja za ljudska prava, Sonja Biserko, bila je osnivačica i direktorka Srpskog Helsinškog odbora za ljudska prava. Obavila je opširan preko-granični rad na dokumentovanju kršenja ljudskih prava u ratovima u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i na Kosovu. Za svoj rad nominovana je za Nobelovu nagradu 2005.

¹⁴⁵ Kao što se generalno primećuje Harcourt-ovom konceptu tela kao otpora (Tela u otporu. *Rod i politika seksualnosti u doba neoliberalizma*, 2017).

¹⁴⁶ Vidi: http://www.hlc-rdc.org/?page_id=14390&lang=de.

¹⁴⁷ Vidi više na: <https://www.hlc-kosovo.org/en/about-us>.

godine u okviru inicijative „1000 žena za mir“.¹⁴⁸

Tako je nekoliko žena doprinelo miru kroz preko-graničnu saradnju i solidarnost, gradeći mirne odnose među nekim Albancima i Srbima.

Doprinosi žena dokumentovanju zloupotrebe ljudskih prava

Ovaj pododeljak diskutuje o ulogama žena i doprinosu miru i sigurnosti kroz dokumentaciju o kršenju ljudskih prava tokom 1990-ih. Da bi se prikupila međunarodna podrška za mirnu intervenciju, dokumentovanje kršenja ljudskih prava bila je ključna strategija za kosovske Albance. S tim u vezi, nekoliko žena, uključujući i mlade žene, su se angažovale u OCD-e prikupljajući evidenciju o kršenju ljudskih prava, šireći ih UN-u, međunarodnim organizacijama za zaštitu ljudskih prava, stranim vladama i medijima. Jedna od prvih OCD-a osnovanih na Kosovu postojala je gotovo isključivo u tu svrhu: gore-pomenuti Savet za odbranu ljudskih prava i sloboda (CDHRF).

Prema KCRS, „grupa pravника i drugi intelektualci osnovali su CDHRF 14. decembra 1989. godine da bi unapredili ljudska prava u skladu sa međunarodnim standardima i informisali međunarodnu zajednicu o kršenjima ljudskih prava na Kosovu“. Više od 2.000 volontera učestvovalo je u mreži, uključujući mnoge žene.¹⁴⁹ Prema KCRS-u, žene koje su radile za CDHRF „odvažile su se u posebno rizičnim situacijama da bi dokumentovale kršenje ljudskih prava“. Na primer, mlada braniteljka ljudskih prava Zahrije Podrimčaku podseća se za KCRS svog rada 1998. godine:

Kada se dogodio masakr u Pokleku, ja sam pokrivala događaj sa nekih petsto metara. Videla sam kako su ubijeni, a kasnije spaljeni. Nakon što su se srpske snage povukle, htela sam da iz prve ruke vidim šta se dogodilo. Sa mnom je bilo dvadesetak muškaraca (uključujući novinare) koje sam zamolila da pođu sa mnom. Oni su odbili. Jedan od njih mi je rekao: „Oni su sada mrtvi. Zašto želiš da ideš pa da i tebe ubiju?“ Odlučila sam da ipak pođem. Pridružio mi se aktivista iz Glogovca, koji mi je kasnije rekao da je u tom trenutku pomislio u sebi: „Ako ovaj mlada devojkica želi da ide, ja ću joj se pridružiti“.¹⁵⁰

Podrimčaku je prenosila detaljnu dokumentaciju o kršenju ljudskih prava u regionu, ponekad pešačeći nekoliko kilometara noću kako bi dostavila dokaze.

Prema KCRS-u, „dokumentovanje masakra bio je izuzetno opasan posao koji uključuje stalno policijsko uznemiravanje“. KCRS je dokumentovao iskustvo tada mlade aktivistkinje za ljudska prava Nazlije Balaj, koja se priseća:

... stizanjem na posao našla sam srpsku policiju okupljenu oko kancelarije CDHRF-a. Kako je zgrada bila

“Mi smo kao žene podnele peticiju kada su Srbi na početku okupacije ubili dete po imenu Afrim Prebreza. Kao odgovor na ovo ubistvo i zločine koji su se događali, podnela sam peticiju UN-u u Ženevi 1992. godine, Komisiji za prava deteta, u ime Kosova. Ova komisija je bila tek osnovana.”

Edita Tahiri

¹⁴⁸ See more at: <http://rwlsee.org/members/sonja-biserko/>.

¹⁴⁹ KCRS, *Istorija je i Njena priča*, st. 38-39. Da pomenemo samo neke: Lirije Osmani, Elfete Spahiu, Elmije Plakaj, Florina Duli, Flaka Surroi, Dr. Flora Brovina, Dr. Flora Doko, Nazlije Balaj, Nekibe Kelmendi, Sanije Bodjaku, Sevdije Ahmeti, Shqipe Ahmeti, Shukrije Gashi, Dr. Vjosa Dobruna, Xheraldina Vula, i Zahrije Podrimčaku.

¹⁵⁰ Isto. st. 141.

pod opsadom i policija nije dozvoljavala zaposlenima da uđu, Balaj je rekla policiji: „Zgradu možete držati opkoljenu, ali ja ću da obavim moj posao.“ Policija je nasilno pokušala da je zaustavi, ali je ona uspela da uđe u zgradu. Odmah je napisala kratak izveštaj o opsadi i poslala ga elektronskom poštom u razne diplomatske kancelarije u Prištini i Beogradu.¹⁵¹

Podrimçaku, Balaj i druge (mlade) žene koje su radile za CDHRF uveliko su rizikovale u transportovanju dokumentacije o zločinima i kršenjima prava, u cilju podsticanja mirne intervencije.¹⁵² „Na polju ljudskih prava, mi [žene] imale smo glavni teret, kao ambasadorke, podizanjem pitanja kršenja ljudskih prava na Kosovu“, podsećala se Nazlije Balaj.¹⁵³ Neke od ovih žena, poput mlade Podrimçaku, suočile su se sa velikim posledicama za svoj rad, uključujući zatvor i mučenje.¹⁵⁴

Nekoliko mladih žena je radilo je kao prevoditeljke za strane medije, doprinoseći takođe dokumentovanju kršenja ljudskih prava i često se izlažući riziku.¹⁵⁵ „Žene nisu sedele i gledale“, rekla je žena novinarka koja je izveštavala o masakru u Prekazu.¹⁵⁶ „Radile smo svoj posao. Izveštavale smo. Pratile smo kompletnu situaciju, prikupljajući informacije sa terena i gradova i distribuirajući ih našim međunarodnim agencijama,“ rekla je novinarka Afërdita Saraçini-Kelmendi za KCRS.¹⁵⁷ Xheraldina Vula-Buçinca se takođe podseća za KCRS o radu obavljenom na RTV21 od oktobra 1998. do početka 1999.:

Situacija na Kosovu je bila zastrašujuća. Posle tri ili četiri časova popodne. ni jedne duše nije bilo na ulicama. Mirisalo je na rat, ali morale smo da radimo ono što smo morale. U RTV21 smo

Mlade žene koje su govorile engleski, poput mene, doprinele su prevođenju za različite međunarodne medije”

Albanska novinarka, Priština

“[Mlade žene] bile su angažovane u novinskim agencijama, štampanim medijima, [radeći kao] terenski novinari. Tada su u gradovima bile angažovane devojke od 15 do 16 godina jer je među ljudima postojala jaka volja da nešto rade. Bili su inspirisani postupcima aktivistkinja i civilnog društva [kao što su] Motrat Qiriazhi (Sestre Qiriazhi), Centar za zaštitu žena i dece, Sanije Grajčevci. Pratile su žene koje su radile u ilegalu [koje su pretrpele] godine zatvora [zbog svog aktivizma].¹⁵⁸ ... Kroz takve akcije muškarci su takođe videli da žene mogu da izvrše [ove] radnje. ... Žene su delovale kolektivno za zajedničko dobro.

Shukrije Gashi, aktivistkinja, izvršna direktorica, Partners Kosova – Centar za upravljanje sukobima

¹⁵¹ Isto.

¹⁵² Isto. st. 92-93.

¹⁵³ Intervju MŽK-a sa Nazlijom Balaj, Priština, 2020. godine.

¹⁵⁴ KCRS, *Istorija je i Njena priča*, st. 141-142.

¹⁵⁵ Na primer, ovo uključuje Ilirijanu Loxha, Nexhmiju Fetahu, Vloru Nushi, Liriju Osmani, Nazliju Balaj, Shukriju Gashi, Zahriju Podrimçaku, Elfetu Spahiu, Shqipiu Ahmeti, i Elmiju Plakaj, među ostalima (KCRS, *Istorija je i Njena priča*).

¹⁵⁶ Intervju MŽK sa Albanskom novinarkom, Priština, 2020. godine

¹⁵⁷ KCRS, *Istorija je i Njena priča*, st. 139.

¹⁵⁸ U svom članku, „Ilegala: Žene u albanskom podzemnom pokretu otpora na Kosovu“, antropolog Elife Krasniqi piše da je „Ilegala“ bila „podzemni pokret kosovskih Albanaca koji se sastojao od malih, ilegalnih grupa koje su obično delovale u obliku malih ćelija, angažujući se u delima koja su se kretala od distribucije ilegalnih letaka i knjiga do organizovanja protesta i sprovođenja raznih akata subverzije protiv vlasti.“ Iako su ove grupe počele da deluju nekoliko decenija ranije i imale su različite ciljeve tokom vremena, tokom 1980-ih, ove grupe su imale za cilj da promovišu autonomiju Kosova u okviru Jugoslavije (KCRS, *Istorija je i njena priča*). Žene i mlade žene imale su ključnu ulogu u pokretu Ilegala, koji je podrazumevao organizovanje mirnih demonstracija i, generalno, traženje jednakih prava, slobodu od diskriminacije i sigurnost

često radile do ponoći, a zatim smo se automobilom vraćale kući. Bilo je strašno; na ulicama ste videli samo Srbe sa puškama. Imali smo radio prenos preko Interneta, veliko sredstvo za širenje informacija o onome što se ovde događalo.¹⁵⁹

I 1998. godine, RTV21 je bila prva radio emitovanje kosovskih Albanaca dostupno preko Interneta,¹⁶⁰ i time je igralo ključnu ulogu u međunarodnom deljenju informacija.

Tako su (mlade) aktivistkinje, novinarke i prevoditeljke za strane medije nastojale da dokumentuju kršenja ljudskih prava i skrenu međunarodnu pažnju na nasilje koje se događa na Kosovu, uključujući nevolje civila, ka podsticanju međunarodne podrške za mirno rešavanje situacije.

Doprinosi žena mirnim demonstracijama

Ovaj pododeljak govori o ulogama žena i doprinosu miru i sigurnosti kroz njihov angažman u mirnim demonstracijama tokom 1990-ih. Žene su igrale presudnu ulogu u organizovanju mirnih protesta. Prema Clarku, omladina i žene su bili ti koji su predvodili „aktivne“ napore za miran otpor, što je prevazilazilo „pasivni“ otpor koji je predvodila LDK.¹⁶¹ Iako je paralelno izabrani LDK-ov predsednik Kosova Ibrahim Rugova snažno savetovao ljude da ne preduzimaju nikakve direktne javne akcije, iz straha da bi to moglo da ih izlaže riziku od odmazde od strane srpskih snaga, frustracija među Albancima je vremenom porasla, posebno zbog eskalacije nasilja i proterivanja civila iz svojih domova.¹⁶² Tako su omladina i žene počele da zanemaruju Rugovina uputstva za pasivni otpor, organizujući aktivni miroljubivi otpor nizom demonstracija.¹⁶³

I 1996. godine, žene su odbile da ostanu pasivne prema nepravdi koje su bile očevici, naročito nakon što je srpski civilni snajperista upucaao i ubio mladića.¹⁶⁴ Odlučile su da slome pasivni otpor koji je Rugova tražio i izašle su na ulice. Žene u politici i aktivistkinje, Edi Shukriu, Naxhije Buçinca, Sevdije Ahmeti, Vjosa Dobruna i Flora Brovina predvodile su protest hiljada žena koje su položile cveće i sveće tu gde je mladić ubijen.¹⁶⁵ Kasnije, u aprilu 1996. godine, manji broj žena je putem pisma upućenog UN-u, Savetu Evrope i Organizaciji za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS) zatražilo međunarodnu podršku njihovom mirnom otporu.¹⁶⁶

Studenti, uključujući mlade žene, takođe su se uključili u miran otpor kroz demonstracije. Posle studentskog protesta 1981. godine, prema Clarku, srpske vlasti su Univerzitet u Prištini smatrali „gnezdom albanskog nacionalizma“, što je navelo režim da smanji broj univerzitetskog osoblja i studenata.¹⁶⁷ Tada je, početkom školske 1991-1992. godine, srpska policija blokirala ulaz studentima u Univerzitet.¹⁶⁸ Kao deo paralelnog obrazovnog sistema, kosovski Albanci su organizovali podzemne univerzitetske kurseve, u 250 privatnih prostorija, počev od 17. februara 1992. godine.¹⁶⁹ Godinama kasnije, 1996. godine, studenti su organizovali protest tražeći da srpske vlasti ponovo otvore

¹⁵⁹ Isto.

¹⁶⁰ Isto. st. 125.

¹⁶¹ Clark, *Građanski Otpor na Kosovu*, st. 40-41.

¹⁶² Isto.

¹⁶³ Isto.

¹⁶⁴ KCRS, *Istorija je i Njena priča*, st. 103.

¹⁶⁵ See KCRS, *Istorija je i Njena priča*, st. 104-105.

¹⁶⁶ Isto.

¹⁶⁷ Clark, st. 101.

¹⁶⁸ Isto.

¹⁶⁹ Isto.

Univerzitet za jesenji rok.¹⁷⁰ Priseća se tada mlada žena studentkinja, umetnica i aktivistkinja Ilirijana Loxha:

Proteste smo smatrali izborom. Protesti su bili način na koji smo se mi, mladi, suočili sa zlom. Bila je to borba koja je dolazila iz unutrašnjeg sveta mladih, izražena besom i odlučnošću, da se nikome ne dozvoli da nam uništi dušu. Jedina alternativa bila je mir. Vizija mira bila je jasnija nego ikad ranije. Voleli smo Kosovo bez pucnjava, bez suzavca. Naša zajednička vizija bilo je Kosovo mira, Kosovo bez zidova. ... Nesumnjivo je uloga žene bila neosporiva i veoma značajna u svim događajima koji su se tada dogodili. Žene su bile izvor inspiracije za napredak. Oni su bili pokretači mnogih protesta, pokazujući da smo jaki i nepobedivi.

Obično nam je bila obaveza da kao žene pripremamo zakrpe protiv suzavca pre protesta. Sećam se da sam pripremala stotine zakrpa protiv suzavca sa gazom i lukom. Pakovali smo ih i poneli sa sobom kako bismo ih mogli raspodeljivati demonstrantima da ih ne bi bolele oči. Bili su vrlo korisni jer je policija uvek bacala suzavac. Sećam se da je tokom protesta 1996. srpska policija upotrebila tako mnogo suzavca i pretukla toliko učenika. Bila sam u štiklama i morali smo brzo da trčimo. Sakrili smo se u nekoj kući koja je tada bila okružena srpskom policijom. Nismo mogli izaći. Čekali smo sakriveni sat-dva, a onda smo počeli da trčimo i trčimo...¹⁷¹

Pored mladih žena koje su protestovale kao studentkinje, nekoliko žena je takođe bilo spremno i na raspolaganju da pomognu studentima usred policijskog nasilja.¹⁷²

Štaviše, Ilirijana Loxha je takođe objasnila da „vođeni ovom spremnošću da srušimo zidove, mi [mlada grupa umetnika] osnovali smo Udruženje Getto Umetnosti, da bi umetnost otpora pretvorili u otpor umetnosti“. Imali su izložbe i filmove, koji su takođe korišćeni za podizanje međunarodne svesti o situaciji na Kosovu, ka mirnom rešavanju konflikta.

Žene su 1998. godine organizovale seriju mirnih protesta u Prištini kako bi pokušale da skrenu međunarodnu pažnju na situaciju na Kosovu. Žene iz politike i civilnog društva organizovale su ove masovne demonstracije.¹⁷³ Žene aktivistkinje su verovala da je najbolji način da se ljudi bezbedno mobilišu informisanjem o predstojećim demonstracijama putem medija. Novinarica Valentina Saračini koja je u to vreme radila za Deutsche Welle, ispričala je za KCRS da je obavestila slušaoce neposredno pre početka zakazane demonstracije:

Sevdije [Ahmeti] me je pozvala i rekla: „Možete li da obavestite ljude preko Deutsche Welle-a?“ Rekla sam, „Naravno“. Izvestila sam, a zatim sam otrčala do kuće po snimač jer sam želela da budem na početku protesta. U mojoj stambenoj zgradi bilo je četrdeset i dvoje porodica i dok sam silazila dole, videla sam kako svi moji susedi izlaze na protest. Videla sam mnogo žena koje

„Žene su imale ključne uloge kada se radilo o otporu i pokretanju procesa. Žene su bile na prvoj liniji fronta u protestima kako bi podigle svoj glas protiv ugnjetavanja. Na primer, žene su podigle pokret da pešače od Prištine do Drenice kako bi ih snabdele hlebom. ... Pokazale su svoju hrabrost i to je praćeno u medijima.“

Yllka Soba, Priština

¹⁷⁰ Isto, st. 125.

¹⁷¹ Komunikacija MŽK-a sa Ilirijanom Loxha, 2021. godine

¹⁷² KCRS, *Istorija je i Njena priča*, st. 106.

¹⁷³ Uključene organizatorke uključujući Sevdije Ahmeti, Vjosa Dobruna, Igballa Rogova, Safete Rogova, Edita Tahiri, Melihate Tërmkolli, Flora Brovina, i Edi Shukriu (KCRS, *Istorija je i Njena priča*, st. 114-115).

su izašle da se pridruže protestu. U tom trenutku sam videla moć medija.¹⁷⁴

1. marta, približno 2.000 žena demonstriralo je ispred Kancelarije za informativne službe Sjedinjenih Država (USIS), preteče ambasade Sjedinjenih Država (SAD). Sutradan je preko 100.000 ljudi došlo da pokaže podršku, a više demonstracija usledilo je naredne nedelje.¹⁷⁵ Prema Clarku, „Na Međunarodni dan žena, 8. marta, žene su se vratile u USIS držeći gore prazne bele papire da bi simbolizovale nedostatak prava na Kosovu“.¹⁷⁶

Najpoznatija demonstracija održana je 16. marta: marš žena „Hleb za Drenicu“. Žene organizatorke su poslale zvaničnu poruku nekoliko medija i USIS-u, objašnjavajući razloge svog marša, kako navodi KCRS:

Mi, žene sa Kosova, pešačićemo do Drenice da pružimo solidarnost ženama i deci koja su sada okružena od strane srpske policije i vojske. U Drenici su ubijana deca i žene, trudnice, starci i paralizovani ljudi. Majke su odvele decu da ih spasu, ali su im deca umrla u ledenoj hladnoći. Teror se nastavlja, etničko čišćenje se nastavlja. Nisu se otvorila vrata nade. Svesni smo da nije dovoljno da međunarodna zajednica samo govori, bez konkretnih koraka za delovanje. Odlučili smo da ćemo sa hlebom u rukama biti pored ljudi iz Drenice. Svet bi trebalo da shvati da smo s obzirom na brojne žrtve, godine psihološkog rata i nasilne mehanizme iznad nas, svi u opasnosti. Cela albanska zajednica na Kosovu je u opasnosti.¹⁷⁷

Oko 12.000 žena koje su nosile vekne hleba započele su planirani pohod od 50 kilometara od Prištine do opsednutog područja Drenice.¹⁷⁸ Hleb koji su žene nosile simbolizovao je da nisu zadovoljene osnovne potrebe ljudi. Iako ih je srpska policija vratila u Prištinu, vrlo vizuelna demonstracija uspeła je da prikupi pažnju međunarodnih medija.¹⁷⁹ Kasnije, 25. marta 1998, žene su organizovale još jednu demonstraciju pozivajući na „miran razvod“ od Srbije.¹⁸⁰

Demonstracije su imale za cilj da skrenu međunarodnu pažnju na nesigurnosti sa kojima se suočavaju Albanci na Kosovu, pozivajući na međunarodnu intervenciju i mirno rešenje eskalirajućeg sukoba. Zapravo, aktivisti su primetili da su ove demonstracije uspele da skrenu međunarodnu pažnju na bezbednosne pretnje sa kojima se suočavaju Albanci. U istom mahu, pokazujući se javno, aktivistkinje koje su vodile demonstracije verovala su da se suprotstavljaju prethodno pomenutim stereotipima koji se pojavljuju u srpskim i međunarodnim medijima o albanskim ženama; kako je izjavio KCRS, one su ilustrovala da su „bile moderne kao i žene u Evropi.“¹⁸¹ Potencijalno, ovo bi moglo da doprinese smanjenju „drugojakosti“ i tako podrži odnose i saradnju u pravcu mira.

Neki nealbanski aktivisti koji žive na Kosovu pokazali su solidarnost tokom opsade Drenice, prema Hanimshahe Ilazi, koja je u svom dnevniku zapisala: „Žene su podigle glas protiv masakra u Drenici. Od dana kada je upaljeno hiljade sveća, albanske, turske i egipatske žene i devojke iz Prištine neprekidno su se solidarisale sa Drenicom“.¹⁸² U međuvremenu, ovo istraživanje nije otkrilo primere pridruživanja srpskih žena demonstracijama na Kosovu. Jedna Srпкиnja je objasnila:

¹⁷⁴ KCRS, *Istorija je i Njena priča*, st. 110.

¹⁷⁵ Clark, *Građanski Otpor na Kosovu*, st. 174.

¹⁷⁶ Isto, st. 175.

¹⁷⁷ Vidi KCRS, *Istorija je i Njena priča*, st. 114.

¹⁷⁸ Isto.

¹⁷⁹ Na primer, vidi arhivu Associated Press-a, „[Kosovo: Srpska Policija Vratila Nazad Demonstrante Albanskih Žena](#)“, 16. marta 1998 godine.

¹⁸⁰ Isto.

¹⁸¹ KCRS, *Istorija je i Njena priča*, st. 118.

¹⁸² Isto, st. 110.

Ne možete očekivati od mladih žena (15-29) da daju svoj doprinos tokom sukoba i u prvom periodu nakon sukoba. Prvo, taj starosni raspon podeljen je u dve grupe: 1) one koje su bile premlade i kojima je bila potrebna roditeljska zaštita; i 2) one koje su već bile udate i imale decu o kojima treba brinuti. Neke su bili na fakultetu. Možda su imale priliku da se angažuju na neki način, možda nekim univerzitetskim aktivnostima. Mlade žene su bile uključene u distribuciju humanitarne pomoći, ali ne i u javne proteste.¹⁸³

Ponavljani odgovor bio je da Srпкиnje u to vreme nisu bile uključene u javne proteste za mir, jer im opšti kontekstualni uslovi nisu dozvoljavali da se uključe. Prethodno pomenuta činjenica da su muškarci dominirali politikom, ukombinovana sa tradicionalnim rodnim ulogama žena, takođe je omela njihov angažman. Rekle su da je trebalo je da žene čuvaju porodice i decu, uzdržavajući se od političkih i potencijalno nesigurnih aktivnosti. Možda su postojali izuzeci koji nisu identifikovani ovim istraživanjem.

Sve u svemu, kao što ilustruje ovaj pododeljak, Kosovske Albanke, uključujući mlade žene, učestvovala su u nekoliko mirnih demonstracija čiji je cilj bio da se međunarodna pažnja skrene na nevolje Albanaca na Kosovu, ka međunarodnoj intervenciji i mirnom rešavanju eskalirajućeg sukoba. U nekoliko slučajeva uspele su da prikupe međunarodno izveštavanje.

Doprinosi žena diplomatiji

Ovaj pododeljak govori o ulogama žena i doprinosu miru i sigurnosti kroz diplomatiju tokom 1990-ih. godina. 1995. godine 10 žena sa Kosova prisustvovalo je Četvrtoj svetskoj konferenciji o ženama u Pekingu u Kini. Edi Shukriu, Edita Tahiri, Shefkije Mullaademi i Saranda Vidishiqi su predstavljale paralelnu vladu Kosova, dok su Afërdita Saraçini-Kelmendi, Alisa Maliqi, Naxhije Buçinca, Sevdije Ahmeti, Vjosa Dobruna, i Xheraldina Vula-Buçinca učestvovala u paralelnim nevladinim organizacijama Foruma Žena u Huarious. Kroz radne grupe, aktivistkinje sa Kosova su doprinele Pekinškoj platformi za akciju, globalnom strategijom koja je proistekla iz ove konferencije.¹⁸⁴

Kosovska delegacija je takođe pripremila i predstavila izveštaj u kojem se ističu kršenja ljudskih prava koja su se dešavala na Kosovu u to vreme. Konferenciju su iskoristili za diplomatsko lobiranje za mirno rešavanje sukoba na Kosovu. Učešće na konferenciji podržalo je žene aktivistkinje i političarke u izgradnji odnosa sa drugim ženama i učenju iz iskustava drugde. Nešto od stečenog znanja, poput onog u vezi rešavanja sukoba, će aktivistkinje kasnije iskoristiti u promovisanju mira na

“Ova konferencija je bila od velikog značaja jer sve što se odnosi na žene, mir i sigurnost je tamo počelo. Žene su želele neku rezoluciju unutar UN-a koja daje prava organizacijama za ženska prava u post-konfliktnim zemljama da budu akteri u izgradnji mira. Nisam mogla da se pridružim drugim ženama sa Kosova jer mi je srpski režim oduzeo pasoš.”

Igballe Rogova

“Dok su sve delegacije donele izveštaje o položaju žena, mi smo doneli izveštaj o situaciji okupacije Kosova. Ženska prava bila su obuhvaćena samo jednim poglavljem tog izveštaja, a dve žene iz tima bile su zadužene za distribuciju izveštaja što većem broju učesnika Konferencije, jer je učestvovalo 50.000 žena iz celog sveta”.

Edita Tahiri

¹⁸³ Intervju MŽK sa Srpkijom, Severna Mitrovica, 2020. godine

¹⁸⁴ KCRS, *Istorija je i Njena priča*, st. 95. Vidi takođe, [Pekinška Deklaracija i Platforma za Akciju](#), 1995. godine

Kosovu.¹⁸⁵

Kako je sukob eskalirao i privukao međunarodnu pažnju, Organizacija Severno-Atlantskog pakta (NATO) posredovala je u mirovnim pregovorima između Savezne Republike Jugoslavije i lidera kosovskih Albanaca u dvorcu Rambuje (Chateau de Rambouillet) u Francuskoj početkom 1999. Tamo je NATO predložio „Privremeni sporazum za mir i samoupravu na Kosovu“. U tim takozvanim „pregovorima u Rambujeu“, kosovski tim je imao jednu ženu, Editu Tahiri, kao članicu političkog rukovodstva LDK i imenovanu ministarku spoljnih poslova paralelne vlade kosovskih Albanaca.¹⁸⁶ Kako se ona priseća, „Pregovarački tim se sastojao od 15 članova. Bilo je 14 muškaraca. Bila sam jedina žena koja je učestvovala u mirovnim pregovorima.“¹⁸⁷ Njen položaj kao članice političkog rukovodstva LDK obezbedio joj je mesto za stolom.

Sporazum iz Rambujea je na kraju doveo do intervencije SAD-a i NATO-a na Kosovu 1999. godine.¹⁸⁸ Sporazumom, koji su potpisali predstavnici kosovskih Albanaca u Rambujeu, podrazumevalo se da NATO pošalje međunarodne zaštitne snage, Kosovske snage (KFOR), na trogodišnji period „samouprave“. Srpski zvaničnici su odbili sporazum iz Rambujea, posebno predlog za ulazak trupa UN-a i KFOR-a na Kosovo i mogućnost odlučivanja o konačnom dogovoru u vezi sa statusom Kosova tri godine nakon potpisivanja sporazuma.¹⁸⁹ Prema Tahirijinim rečima, „konferencija u Rambujeu je pokazala rezultate, čime je rat završen indirektno, jer Srbija nije potpisala mirovni sporazum. Stoga su [SAD i NATO] odlučili da NATO ... započne bombardovanje Srbije, kako bi upotrebom sile doneli mir.“¹⁹⁰

Kako je sama vojna intervencija uključivala nasilje, kosovski Albanci, koji su više od jedne decenije pokušavali da mirno reše sukob, rekli su da je bombardovanje predstavljalo neophodnu akciju ka uspostavljanju mira; ovo bi bilo u skladu sa neoliberalnim pojmom bezbednosti.¹⁹¹ Zapažljivo, usred bombardovanja, srpske snage su eskalirale masakriranje civila, koristile su seksualno nasilje nad ženama i povećale obimnu prisilnu deportaciju Albanaca sa Kosova.¹⁹² Ljudi u Srbiji su takođe iskusili nasilje NATO bombardovanja.¹⁹³ Prema tome, bombardovanje je isto tako doprinelo nekoliko nesigurnosti, uključujući i nesigurnosti za žene svih etničkih grupa.

¹⁸⁵ Za više o njihovom prisustvu na Četvrtoj Svetskoj Konferenciji o Ženama u Pekingu, u Kini, vidi KCRS, *Istorija je i Njena priča*, st. 95.

¹⁸⁶ Wille, T., „Zastupanje i posredovanje u diplomatiji: Kako je Kosovo pristalo na sporazume u Rambujeu“, *Časopis za međunarodne odnose i razvoj* 22.4 (2019): 808-831; Carson, K. et al. „[Kosovska ekskurzija studenata kao deo programa za upravljanje sukobima](#)“, 2010. godine

¹⁸⁷ Intervju MŽK-a sa Editom Tahiri, bivša glavna pregovaračica u dijalogu između Kosova i Srbije, Priština, 2020. godine.

¹⁸⁸ Clark, st. 180-184.

¹⁸⁹ Isto, st. 181-183.

¹⁹⁰ Intervju MŽK- sa Editom Tahiri, 2020. godine.

¹⁹¹ Razgovori autora sa kosovskim Albancima, uključujući aktivistkinje za ženska prava.

¹⁹² Za primer, vidi Human Rights Watch, [Kosovo: Silovanje kao oružje za „etničko čišćenje“](#), S.A.D.: HRW, 1998; Fitamant, S., „Izveštaj o proceni seksualnog nasilja na Kosovu“, New York: UNFPA, 2000; i nekoliko intervjua.

¹⁹³ France24, [20 godina kasnije, srpske žrtve NATO bombardovanja se osećaju zaboravljeno](#).

Izvor: KosovaPress

U međuvremenu, nekoliko drugih žena, političarke, novinarke i aktivistkinje neformalno su se ponašale kao diplomate, sastajući se sa stranim diplomatama i medijima kako bi skrenule međunarodnu pažnju na kršenje prava na Kosovu i zatražile mirnu intervenciju. Primetno, Afërdita Saraçini-Kelmendi i Vjosa Dobruna su otputovale u Washington D.C. aprila 1999. godine kako bi pozvale na hitnu intervenciju. Pojavile su se u času vesti (News Hour) američke službe javnog emitovanja (PBS), CNN Early Edition i emisiji Larry King Live, ispričavajući svoje lične priče o danima provedenim skrivajući se od policije i deportacije. 13. aprila Dobruna i Saraçini-Kelmendi su se sastale sa tadašnjom prvom damom Hillary Clinton i državnom sekretarkom Madeline Albright. Istog dana svedočile pred Odborom Američkog Senata pravosudnog pododbora za imigraciju. Tokom ove sednice, Dobruna je izjavila:

“U SAD-u sam govorila jezikom koji dolazi iz srca i govorila sam mnogim ljudima poput senatora, kongresmena i prve dame. Bile smo prve na različitim televizijskim stanicama i bile smo žene. Nismo koristile politički jezik. Koristile smo ženski jezik ”

Afërdita Saraçini-Kelmendi¹⁹⁴

Ovde želim da istaknem važnu stvar o ljudima koji su napustili Kosovo. Ti ljudi, uključujući i mene, nisu izbeglice. Mi smo deportovani. Bili smo prisiljeni da napustimo svoje domove. Nismo to izabrali. Nismo bežali, iako su uslovi bili veoma loši. Ostali smo dok nas nisu isterali. Zato vas molim da nas nazivate deportovanim licima, a ne izbeglicama ... Deportirana lica se tretiraju kao zatvorenici, žive na otvorenom, nemaju pristup čistoj vodi, a međunarodnim agencijama za pomoć i novinarima je uskraćen pristup kampu. [...] Znam da se ovaj komitet bavi prvenstveno izbeglicama, imigracijom, a ne vojnim pitanjima. Ali imigracija u Evropu i Sjedinjene Države nije odgovor za deportovane sa Kosova. Za nas postoji samo jedan odgovor - bezbedno se vratiti kući, obnoviti svoj život i obnoviti svoje domove.¹⁹⁵

¹⁹⁴ Citirano od strane KCRS-a, *Istorija je i Njena priča*, st. 150.

¹⁹⁵ Štamparski Ured Vlade Sjedinjenih Država, “*Saslušanje Senatskog Odbora za Pravosuđe Sjedinjenih Država o Emigraciji*”, S. Hrg. 106-443, 2000. godine.

Njihovi napori su doprineli privlačenju međunarodne pažnje na situaciju na Kosovu, ka uspostavljanju mira i bezbednosti.

Tako su (mlade) žene tokom 1990-ih služile i kao diplomate, aktivno se baveći različitim oblicima međunarodne diplomatije. „Žene su bile veoma aktivne u podizanju svesti o nepravdi i ugnjetavanju tokom 80-ih i 90-ih godina“, primetila je jedna predstavnica civilnog društva.¹⁹⁶ Opet, ovi napori su imali za cilj da podstaknu međunarodnu intervenciju i mirno rešenje sukoba.

Organizovanje žena za bezbednost raseljenih lica

Ovaj pododeljak govori o ulogama i doprinosu žena miru i sigurnosti kroz humanitarnu pomoć i podršku raseljenim licima i izbeglicama 1998. i 1999. godine. Počev od 1998. godine, žene aktivistkinje su nalazile utočište za raseljene žene i decu iz svojih domova u regionu Drenice. Međuvremeno, srpski ispitanici su istakli ulogu žena u isporučivanju humanitarne pomoći i u pružanju medicinskih usluga preko Crvenog krsta i kola srpskih sestara, i onda kada su izbeglice iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine stigle na Kosovo, počev od 1991. godine,¹⁹⁷ ali i kasnije kada su Srпкиnje pružale humanitarnu pomoć tokom rata na Kosovu 1998-1999. „Žene su bile uključene u humanitarni rad, uglavnom u distribuciju humanitarne pomoći ... Bilo je solidarnosti u tom radu“, ispričavala je aktivistkinja za prava srpskih žena.¹⁹⁸

Kada su hiljade Albanaca prisilno napustili domove, uključujući pod uperenim oružjem, žene su se mobilizirale iako su i same bile izbeglice. U „ničijoj zemlji“ u Blacu na granici između Kosova i Makedonije, Ig-balle Rogova je bila ključna za održavanje mira i sprečavanje nasilja od strane makedonskih paravojnih trupa nad civilnim izbeglicama. U to vreme kada je i ona bila izbeglica, sećala se kako je svako jutro počinjalo sa tragičnim vestima o novorođenim bebama ili starima koji su umirali tokom noći:

Morali smo nešto da preduzmemo, nismo mogli da samo sedimo i ne radimo ništa dok su ljudi umirali u onim uslovima. Morali smo da organizujemo protest. Osnovali smo organizacioni odbor za planiranje protesta. Dogovorili smo se da sutradan u 11 sati počnemo da pakujemo kofere i formiramo red prema

“U to vreme su mnogi civili bili pod uticajem vojnih operacija. Pa kada su, na primer, žene i deca iz Bajgore došli u Mitrovicu zbog sukoba, dočekani su sa hranom, vodom i drugom potrebnom pomoći. Dakle, iako su se srpska i albanska strana borile, nismo pravile razliku među etnicitetima kada je u pitanju humanitarna pomoć. Kada vidite nekoga sa detetom u takvoj situaciji, njihova nacionalnost nije bitna i sve što želite je da pomognete. ... Nisam imala nikakve informacije u vezi sa albanskim OCD-ima, ali iz današnje perspektive shvatam da su OCD-i koje su vodile albanske žene bile mnogo naprednije od srpskih. Za razliku od nealbanskih zajednica, Albanci su imali razvijen sektor civilnog društva.”

Srpska aktivistkinja, Severna Mitrovica

¹⁹⁶ Intervju MŽK-sa Albanskom aktivistkinjom i predstavnicom OCD-a.

¹⁹⁷ Intervju MŽK-a sa Srpskom aktivistkinjom, Severna Mitrovica, 2020. godine.

¹⁹⁸ Intervju MŽK-a, Priština, 2020. godine.

makedonskoj granici. Tačno u podne bismo krenuli polako prema granici, ali glasno vičući „POMOĆ!“ Sledećeg dana, oko 10 časova, primljen je telefonski poziv od američkog prijatelja koji je živeo u Makedoniji, „Igo, ti moraš da zaustaviš ovaj protest. Ovo će dovesti do većeg rata. Policija možda čak i puca na ljude!“ Bio je u pravu, morali smo brzo da promenimo plan. Umesto da krenemo ka granici, odlučili smo da ćemo samo stati u red i vikati: „Upomoć!“ Teško nam je bilo da ubedimo ljude da promenimo naš plan. U 11 časova prepodne, ustali su i pripremili torbe. Tresla sam se, plašeći se da ljudi ne počnu hodati. Ali u 12, svi su stali u red na jednom mestu i pola sata svi smo vikali: „POMOĆ!“ Policija je bila rasrđena, ali nije intervenisala jer nismo išli prema granici. Nakon vike ljudi su polako raspakovali svoje stvari i nastavili da razgovaraju jedni s drugima. Tada je stigao telefonski poziv. „Uspeli ste! Uspelo je! Večeras će pustiti ljude unutra!“¹⁹⁹

Zaista, iste noći od protesta, makedonske snage su dozvolile ljudima da uđu. Iako je međunarodna diplomatija doprinela tome da Makedonija otvori svoju granicu, akterima bi nedostajale informacije o situaciji u Blacu da aktivisti nisu mobilisali ljude da podignu svoj glas i međunarodnim medijima obznane okolnosti.

Usred haosa, aktivistkinje su pokušale da olakšaju početak procesa iseljivanja.²⁰⁰ CZŽD, koji je Vjosa Dobruna osnovala u Makedoniji, pružao je osnovne zdravstvene usluge ženama koje su kao izbeglice boravile u porodicama koje su ih dočekale u Makedoniji.²⁰¹ Pošto su tokom rata mnoge porodice razdvojene, bilo od strane srpskih trupa na Kosovu, bezbednosnih snaga u Makedoniji ili tokom njihovih putovanja, razumljivo je da su ljudi bili veoma zabrinuti za svoje nestale članove porodice, pa su se aktivistkinje organizovale da ponovo ujedine porodice. U programu koji je koordinirala Nora Shehu, CZŽD je ponovo okupio porodice organizovanjem sastanke za žene u oblastima Tetova i Gostivara u Makedoniji. Flora Macula je sarađivala sa makedonskom organizacijom Adi, radi dovođenja televizije i novina da bi ljudi mogli da vide ko je nestao i pronađu članove porodice.²⁰² Florina Duli je pomogla u programu za ponovno ujedinjenje „Spasite decu“ (Save the Children), koji je omogućio mobilne telefone u kampovima kako bi ljudi mogli da pronađu članove porodice.²⁰³

U Makedoniji Motrat Qiriazhi su postavile veliki šator kao bezbedan prostor za žene i devojke, ka psihološkom isceljenju, politički i finansijski podržanom od strane fondacije Kvinna till Kvinna. Zagovarale su za najhitnije potrebe žena kao što su zdravstvena zaštita, zaštita od nasilja i trgovine u kampovima i zalihe proizvoda za menstruaciju. Aktivistkinje su se suprotstavljale agencijama UN-a i stranim medijima kada su tražili od žena da plaću, u pokušaju da prikažu žene u homogenizovanoj ulozi žrtava. Umesto toga, aktivistkinje su zahtevale da žene imaju agenciju i da budu uključene u donošenje odluka u kampovima, jer su najbolje znale koje korake treba preduzeti da bi štitile sopstvenu bezbednost. Aktivistkinje za ženska prava sarađivale su sa umetnicima da organizuju koncerte i druga dešavanja koja bi ojačala moral u izbegličkim kampovima. Kao što se priseća Safete Rogova, glumica i aktivistkinja, „Mi, žene aktivistkinje, organizovale smo predstave u logorima. Pokušavale smo da se ne osećamo izbeglicama, kako bismo podigli moral svojih sunarodnika. Naš fokus je bio na pomaganju drugima, posebno ženama i deci.“²⁰⁴

¹⁹⁹ Lična priča, dokument dostavljen MŽK-u.

²⁰⁰ KCRS, *Istorija je i Njena priča*, st. 132.

²⁰¹ Isto, st. 154.

²⁰² Isto, st. 151.

²⁰³ Isto.

²⁰⁴ Intervju MŽK-a, Priština, 2020.godine.

© Motrat Qiriaz

U izbegličkom kampu Čegrane, sestre (Motrat) Qiriaz sarađivale su sa glumcima, komičarima i ljudima kako bi stvorile improvizanu produkciju muzike i pozorišta.

Dalje, pored humanitarne pomoći i veće sigurnosti, mlade aktivistkinje poput Rreze Duli, Violete Hoxha, Fitore Hajrullahu i Eliza Hajrullahu organizovale su i obrazovanje. Duli je objasnila za KCRS:

Započele smo školu van kampa sa jednom smenom samo za Kosovare. Direktor škole u selu je bio veoma dobar, a UNICEF je pomogao u pregovorima. U početku smo imali šest stotina dece koja su išla u vrtić u selu. Imali smo vrtić i učionicu sa mnogo aktivnosti. Organizovala sam različite treninge sa nastavnicima o tome kako se ophoditi prema traumatizovanoj deci. Imali smo obuku za decu o podizanju svesti o minama, jer je na Kosovu bilo mnogo mina, posebno u selima. Pozorišta su nam dolazila. Deca su bila toliko zauzeta da su ponekad zaboravljala da su izbeglice.²⁰⁵

Druge mlade aktivistkinje su se uključile pomažući ljudima da se počnu baviti psihološkim problemima. Na primer, Emine Sherifi koja je započela program sa francuskim Lekarima bez granica u kampu Stanković u Makedoniji i Melihate Juniku preko CZŽD-a u Tetovu organizovale su grupnu terapiju sa decom.²⁰⁶

Tako da, iako su i same bile izbeglice i prisilno raseljena lica, žene, uključujući mlade devojkje, organizovale

²⁰⁵ KCRS, *Istorija je i Njena priča*, st. 153.

²⁰⁶ Isto. st. 155.

su se da unaprede mir i sigurnost za žene i devojke, kao u oblastima fizičkog i psihološkog zdravlja, obrazovanja, za liha za osnovne potrebe, infrastrukture poput osvetljenja, pojačanja bezbednosnih patrole, i kurseva samoodbrane od rodno zasnovanog nasilja.

Uloge i doprinosi žena nakon rata

1999. godine Rezolucija 1244 SB UN-a je okončala rat, navodeći da Savezna Republika Jugoslavija mora da zaustavi nasilje i represiju na Kosovu.²⁰⁷ UN su rasporedile civilnu upravu da politički upravlja Kosovom dok se ne donese odluka o statusu prema međunarodnom pravu, koja je nazvana Privremena misija Ujedinjenih Nacija na Kosovu (UNMIK). Rezolucija 1244 SB UN je UNMIK-u dala mandat izvršne i zakonodavne vlasti na Kosovu. Specijalnom predstavniku generalnog sekretara UN-a (SPGS) dala je predodređene odgovornosti i izvršnu vlast, uključujući i nad sektorom bezbednosti.²⁰⁸ NATO je rasporedio međunarodno prisustvo za bezbednost, KFOR, da uspostavi bezbedno okruženje za sve ljude na Kosovu i da olakša bezbedan povratak raseljenih lica i izbeglica svojim kućama. Vremenom se UNMIK smanjio, pošto su nadležnosti predate privremenim institucijama samouprave na Kosovu, a naročito nakon proglašenja nezavisnosti u februaru 2008. godine od strane vlade Republike Kosovo.²⁰⁹ Iako se uloga UNMIK-a smanjila, njegov mandat pod međunarodnim zakonom se nastavlja u nedostatku rezolucije SB UN-a koja potvrđuje politički status Kosova nakon Rezolucije 1244 SB UN-a.

Kao odgovor na glavno istraživačko pitanje, ovaj odeljak razmatra različite uloge žena i doprinos miru i bezbednosti na Kosovu tokom posleratnog perioda. Podeljen je na pododeljke na osnovu različitih dimenzija u kojima su žene doprinele, a koje su proistekle iz istraživanja. Ovo uključuje ženske uloge i doprinos miru i sigurnosti kroz međuetničku izgradnju mira, umrežavanje, podrška ljudskoj bezbednosti, sektoru bezbednosti, politici i pregovorima kao i dijalogu. Poslednji pododeljak takođe odgovara na glavno istraživačko pitanje predstavljanjem potreba i očekivanja žena od dijaloga Kosovo-Srbija.

Doprinosi žena međunacionalnoj izgradnji mira

Ovaj pododeljak govori o ulogama žena i doprinosu miru i sigurnosti kroz međuetničke inicijative za izgradnju mira.

Prema Kosovskoj memorijskoj bazi podataka, perioda od 1. januara 1998. do 31. decembra 2000. godine, uključio je 13.535 ljudskih gubitaka ili nestanaka, uključujući 10.812 Albanaca, 2.197 Srba i 526 lica drugih etničkih grupa.²¹⁰ Posle rata, međuetničke tenzije među Albancima i Srbima bile su velike, posebno kada su raseljena lica i izbeglice po povratku našle svoje domove izgubljenim, a članove porodice nestalim ili mrtvim. Srpska aktivistkinja se priseća:

Posle rata 1999. godine, Srbi nisu mogli da kupuju namirnice; Albanci im ih nisu prodavali. ... Čak i danas, kad uđem u prodavnicu u kojoj radi mlada žena, osećam antipatiju prema meni jer govorim srpski.²¹¹

Dok je među Kosovskim Srbima i Albancima postojalo neprijateljstvo, druge etničke grupe takođe su se

²⁰⁷ Rezolucija 1244 SB UN-a.

²⁰⁸ Kosovski Centar za Rodne Studije(KCRS), *Kontekstualna analiza reformi bezbednosnog sektora na Kosovu 1999-2009*, 2011. godine.

²⁰⁹ MŽK, 1325 Činjenice i basne *Zbirka priča o implementaciji Rezolucije 1325 SB UN-a oo Ženama, Miru i Bezbednosti na Kosovu*, 2011. godine

²¹⁰ Fond za Humanitarno Pravo, *31.600 dokumenata nesumnjivo potvrđuju smrt ili nestanak 15.535 pojedinaca tokom rata na Kosovu*, 2015. godine. Za detaljne informacije, vidi *Kosovska Knjiga Pamćenja*.

²¹¹ Intervju MŽK-a sa Srpkijom, Priština, 2020. godine.

suočavale sa diskriminacijom zbog pretpostavljenih udruženja sa Srbima ili Albancima. Prema izveštaju Human Rights Watch-a, iako su se Albanci koji su vršili odmazdu uglavnom ciljali Srbe, Romi su se takođe suočavali sa rizicima i pretnjama, jer su neki Albanci verovali da su oni sarađivali u srpskim orkestriranim zločinima.²¹² Zapravo, prema izveštaju Evropskog centra za prava Roma, usred predratnih paralelnih struktura, „morali su da odluče da žive u jednom ili drugom društvu“, što je takođe doprinelo kasnijoj odmazdi obeju strana.²¹³

Da bi bolje zaštitio srpski i romski narod, KFOR je osnovao „enklave“, u početku sa kontrolnim punktovima i bezbednosnim kontrolama.²¹⁴ Iako su enklave omogućavale lakše organizovanje zaštite, aktivistkinje za ženska prava tvrde da je ovo još više razdvojilo etničke grupe.²¹⁵ Štaviše, to je doprinelo izolaciji i nesigurnosti za srpske žene u pogledu ljudske bezbednosti. Srpkinjama, posebno onima u južnim enklavama, nedostajala je sloboda kretanja i pristupa javnim službama, naročito zbog toga što međugradski javni prevoz nije bio dostupan.

Tokom rata, u Mitrovici su mnogi Kosovski Albanci bili prisiljeni da napuste svoje domove u severnom delu grada, dok su Kosovski Srbi koji su bežali iz svojih domova u južnim delovima Kosova ulazili na sever. U međuvremenu, Srbi iz južnog dela grada su napustili domove i nastanili se na severu, plašeći se za sopstvenu bezbednost. Grad je postao etnički podeljen. Albanske porodice koje su još uvek živele na severu Kosova, u blizini srpske granice, nisu napuštale kuće ili gradove iz straha od nasilja. U međuvremenu, Srbi koji su živeli na severu nisu napuštali domove iz straha od odmazde. Tako je reka Ibar od juna 1999. godine služila kao fizička linija razgraničenja, deleći severno i južno Kosovo, kao i međuetnički grad Mitrovicu, gde su ljudi različitih etničkih grupa pre decenijama živeli zajedno.²¹⁶ Most nad rekom u centru Mitrovice je postao simbol podeljenog grada i mogućnosti za izgradnju mostova ka međukulturnom miru među socijalnim grupama, kao i lokalnom miru u zajednici.²¹⁷

Od samog početka, aktivistkinje za ženska prava su organizovale demonstracije 1999. godine protestujući zbog podele Mitrovice / Mitrovice na etničkoj osnovi, pozivajući na mir. Kako se priseća tada mlada aktivistkinja Ilirijana Loxha:

Posle rata, ljudi širom Kosova su marširali prema Mitrovici. Nismo želeli da grad bude odvojen. Mnogo, mnogo žena je učestvovalo jer smo imali energiju i volju da ne dozvolimo da se deo naše duše cepa i deli. Bila sam zajedno sa mnogim prijateljima. S obzirom na to da je Mitrovica udaljena oko 40 kilometara od Prištine, pešačili smo od jutra do večeri. Čak i posle ove veoma teške i duge šetnje, na kraju, na ulazu u grad, zaustavljeni smo i vraćeni nazad. Bilo je tužno. Živjeli smo u teškom vremenu nakon rata, i pored toga, sa novom energijom, držali smo nadu i želju da obnovimo Kosovo.²¹⁸

Demonstracije nisu uspele, i grad je bio podeljen, sa kontrolnim punktom KFOR-a postavljenom na mostu.

Ubrzo nakon toga, lokalne žene su među prvima započele međuetnički dijalog u Mitrovici i drugim oblastima severnog Kosova. Mlade žene iz OCD-a Izgradnja Zajednice u Mitrovici, (CBM) okupile su mlade i žene sa obe strane reke radi dijaloga i saradnje na zajedničkim inicijativama. Valdete Idrizi, mlada žena koja je početkom 2001. godine osnovala CBM, prisetila se:

²¹² Human Rights Watch, *Zlostavljanje Srba i Roma na Novom Kosovu*, 1999. godine.

²¹³ Evropski centar za prava Roma, „*Napuštena manjina: Istorija romskih prava na Kosovu*“, 2011. godine, st. 14.

²¹⁴ Dahlman, C. T., i Williams, T., „Etnička enklavizacija i formiranje države na Kosovu“, *Geopolitika* 15(2), 2010. godine, st. 406.

²¹⁵ KCRS, *Istorija je i njena priča*, st. 228; i razgovori autora sa aktivistkinjama za ženska prava.

²¹⁶ Jaume Castan Pinos, „*Mitrovica: Grad (pre)oblikovan podelom*“, 2016. godine, st. 12.

²¹⁷ Radi upućivanja na Andersonov *prethodno diskutovan* kontekst mira.

²¹⁸ Komunikacija MŽK-a sa Ilirijanom Hoxha, januara 2021. godine

Uključivanje u međuetničke diskusije dovelo je do boljeg razumevanja potreba jedni drugih. U početku sam želela samo da pričam, da delim svoju priču, svoje patnje a ne da slušam. Ali onda smo počele da slušamo šta drugi imaju da kažu i da shvatamo da ni njima nije bilo lako. Tako smo započeli izgradnju mostova.²¹⁹

U početku su imali dve odvojene kancelarije u severnoj i južnoj Mitrovici. Idrizi je uporno nastojala na bliskoj saradnji i aktivisti su na kraju odlučili da uspostave zajedničko radno mesto.²²⁰ CBM je tokom godina nastavio da gradi mostove ka saradnji između društvenih grupa, naročito Srba i Albanaca. U to vreme je započeto još nekoliko drugih napora za izgradnju međuetničkih odnosa na Kosovu.

Međutim, u martu 2004. godine, međuetnički odnosi su se pogoršali nakon onoga što je postalo poznato kao „martovski događaji 2004. godine“. Kao što je opisao Human Right Watch:

17. marta 2004. na Kosovu su izbili nasilni nemiri masa etničkih Albanaca, dan nakon što su novinske agencije etničkih Albanaca na Kosovu saopštile senzacionalne i na kraju netačne izveštaje da se troje male dece udavilo nakon što su ih Srbi najurili u reku. Brzinom svetlosti, grupno nasilje se proširilo po celom Kosovu, a Kosovske vlasti su u naredna dva dana prebrojale velike neredne na trideset i tri mesta u kojima je po proceni bilo oko 51.000 učesnika. Među velikih albanskih masa su bile srpske i druge nealbanske zajednice, gde su spalili najmanje 550 domova i dvadeset sedam srpskih pravoslavnih crkvi i manastira, raselivši 4.100 Srba, Roma, Aškalija ... i drugih nealbanskih manjina. Ubijeno je devetnaest ljudi - osam Kosovskih Srba i jedan- a est Kosovskih Albanaca, i više od hiljadu je ranjeno, uključujući više od 120 vojnika KFOR-a i policajaca UNMIK-a, i pedeset osam službenika Kosovske policijske službe (KPS).²²¹

Posle „martovskih događaja 2004.“, etničke tenzije su porasle i neki nežni odnosi koji su bili uspostavljeni među Albancima i Srbima, uključujući i među aktivistkinjama, su se raspršili. Pritisak protiv saradnje preko socijalizovanih etničkih granica se povećavao.

Usred ove teške situacije, CBM i druge aktivistkinje za ženska prava su odlučile da pokušaju da izgrade mir među ženama i decom srpskih, albanskih i drugih etničkih grupa u Mitrovici. Aktivistkinja Vetone Velu je ponudila svoj dom u severnoj Mitrovici, iz koga je izbegla posle rata iz straha od nasilja, da služi kao centar zajednice „Ženski Centar“. Prišuća se:

Otvorili smo ga kako bismo im decu izveli iz njihovih kuća, ali nijedan [roditelj] vam u toj situaciji ne bi dao svoje dete. Zbog toga smo odlučili da okupimo žene i decu na jednom mestu. Zaista, bila je to vrlo napeta situacija. Pre otvaranja bilo je puno pretnji, ali već prvog dana su se tamo okupile 103 Albanke i Srkinje [u mojoj kući]. Od tog dana više nije bilo sukoba [među nama]. Sve što smo želele, bilo je da postignemo mir među ženama i decom.²²²

²¹⁹ Intervju MŽK sa Valdetom Idrizi, Priština, 2020. godine.

²²⁰ [Oral History Kosovo](#), Interview of Valdete Idrizi, 2017, st. 25-26.

²²¹ Human Rights Watch, [Neuspeh u Zaštiti: Nasilje protiv manjina na Kosovu, mart 2004. godine](#), 2004. godine.

²²² Intervju MŽK sa Vetone Velu, Južna Mitrovica, 2020.

© MŽK

U znak solidarnosti, aktivistkinje Sevdije Ahmeti i Igballe Rogova posećuju kolegkinicu aktivistkinju Nevenku Rikalo i njenog supruga u njihovoj kući, nakon što je pretrpela štetu kao rezultat martovskih događaja 2004. godine. Kao izvršna direktorica Centra za zaštitu žena i dece, Ahmeti i Centar su prikupili sredstva iz Fonda za hitne akcije za podršku srpskim aktivistkinjama i organizacijama za ženska prava pogođenim događajima.

albanskim aktivistkinjama i uče iz njihovih iskustava. Iako kretanje između albanske i srpske zajednice u to vreme nije bilo lako, i iako je tokom rata bila suočena sa progonom od strane srpskih snaga i njenih suseda Srba, Rogova je odlučila da poseti Srkinje u enklavama, kako bi bolje razumela njihovu situaciju i potrebe. Ona se podseća:

Naravno, pretvarala sam se da sam deo međunarodnog osoblja [organizacije] i tamo sam otišla automobilom od Kvinna till Kvinna. Tako sam upoznala Nenu [Nevenku Rikalo] i pozvala je da bude deo Mreže [MŽK].²²⁷

Razmislila je o važnosti uključivanja muškaraca, poput supruga Nevenke Rikalo, Bore, i rada sa čitavom zajednicom na (ponovnoj) izgradnji pozitivnih odnosa između Albanaca i Srba. Zapravo, uz podršku svog supruga, Nevenka Rikalo je pokrenula sopstvenu organizaciju Ruka Ruci da bi osnažila Srkinje u Kosovu Polju i postala je

Sastanci su nastavili da se održavaju dva do tri puta nedeljno, a praznike su provodili zajedno. Okupljanja su dovela do boljeg razumevanja međusobnih potreba. Čak i kada su Centru stizale pretnje da će biti napadnut bombama, žene su istrajale odbijajući da prekinu svoje aktivnosti. Štaviše, noću su čuvalе Centar kako bi osigurali njegovu sigurnost.²²³ Kasnije, 2012. godine, izvođeci iz ovog iskustva, Vetone Velu je osnovala multietničko udruženje žena Mitrovice za ljudska prava (MWAHR).²²⁴ Od tada, MWAHR okuplja članove opštinskih skupština mladih i žena različitih etničkih grupa iz severnih opština i južne Mitrovice kako bi razgovarali o pitanjima koja se tiču njihovih zajednica i kako bi sarađivali u rešavanju lokalnih problema. MWAHR je kasnije proširio ovu saradnju, razvivši odnose sa Udruženjem žena Peščanik, ženskom mirovnom organizacijom na jugu Srbije. Od 2017. godine, one okupljaju žene iz različitih etničkih grupa sa Kosova i iz Srbije kako bi razgovarali o problemima, uključujući dijalog između Kosova i Srbije i proces pristupanja Evropskoj uniji (EU).²²⁵ Ove diskusije su takođe doprinele podrivljanju predrasuda, promovisanju razumevanja i stvaranju pozitivnih međuetničkih odnosa među Srkinjama i Albancima.²²⁶

U međuvremenu, 2000. godine, aktivistkinja za ženska prava Igballe Rogova čula je od Kvinna till Kvinna da srpske aktivistkinje na jugu Kosova žele da rade sa

²²³ Isto.

²²⁴ Intervju MŽK sa ženama aktivistkinjama, 2020.

²²⁵ Za više informacija, vidi pododeljak "[Doprinosi žena pregovorima i dijalogu, i potrebe](#)".

²²⁶ Elektronska prepiska MŽK-a sa Vetone Velu, 2021

²²⁷ Igballe Rogova, govor tokom sastanka sa studentima Univerziteta u Beču i Evropskog međuuniverzitetskog centra za ljudska prava i demokratizaciju, Priština, 2020. godine.

članica MŽK-a. Otada je sarađivala sa Albanskim ŽOCD-ima, naročito sa “Otvorena Vrata” (Dera e Hapur) kojom rukovodi Belgjizare Muharremi, radi udruživanja Albanci i Srпкиnja ka miru.

Postepeno su i druge Srпкиnje počele da sarađuju sa Albancima. Priseća se jedna Srpska aktivistkinja za prava žena u Novom Brdu:

Bavile smo se aktivnostima zajedno sa Srпкиnjom koja je bila udata za Albanca i pozvala nas da radimo sa njom. Tada smo počeli da odlazimo u sela i razgovaramo sa Srпкиnjama kako bismo raspravljali o njihovim potrebama, posebno u vezi sa zdravljem, jer su klinike bile zatvorene nakon rata i postojala je opasnost od infekcije. ... Vremenom smo dalje proširili multietničku saradnju. U 2008. godini identifikovali smo potrebu da ljude obavestimo o decentralizaciji i da sarađujemo sa njima u vezi sa problemima kao što su infrastruktura, emigracija itd. U periodu 2007-2013, gradonačelnik Novo Brda bio je Albanac i učinio je mnogo toga za Srbe, čak i više nego za Albance. U to vreme je započela saradnja sa Albancima.²²⁸

Nekoliko drugih ŽOCD-a je podržalo međunacionalnu saradnju u lokalnim zajednicama širom Kosova. Među mnogim primerima, OCD Božanska Žena [Gruaja Hyjnore] osnažila je žene iz nekoliko etničkih grupa u Gnjilanu.²²⁹ 2019. godine, OCD Žensko Pravo, uz podršku UNMIK-a, pružilo je obuku o zagovaranju multietničkoj grupi žena; stvorili su akcione planove za rodnu ravnopravnost za četiri opštine na severu Kosova sa zajedničkim prioritetima među Srpskim, Albanskim, Romskim, Goranskim i Egipćanskim ženama i muškarcima.²³⁰ Ova grupa je takođe doprinela jačanju uloge žena u procesima mira i pomirenja kroz multietničke obuke, diskusije i sastanke.²³¹

Neformalno, pojedine mlade žene su takođe nastojale da neguju dijalog i mir. „Nismo imale priliku da učestvujemo u donošenju odluka, ali to ne znači da nismo ništa uradile“, rekla je mlada Albanka u Prištini. „Učestvovala smo u [sopstvenim naporima za izgradnju mira] u školi. Imale smo priliku da upoznamo žene iz Srbije.“ Tokom fokus grupa, i druge mlade žene su pomenule primere svog ličnog učešća u postizanju socijalnog mira.

Mlade žene su nastavile da se bave mirovnim radom, kao i da traže da se njihov glas čuje u mirovnim procesima, kada nisu imale mesto za stolom. 2013. godine, tokom Regionalnog foruma mladih feminista, koji je organizovala MŽK, približno 40 mladih žena sa Kosova i susednih zemalja okupilo se na Kosovu kako bi razgovarale o feminizmu, učešću žena u donošenju odluka i da bi razvile zajedničku strategiju zagovaranja, kojom su pokušale da pokrenu pitanja koja se tiču mladih žena na Kosovu i u regionu.²³² U njihovoj strategiji zagovaranja, identifikovale su relevantne zvaničnike sa kojima će se sastati kako bi sprovele svoje prioritete. To je uključivalo sastanak sa predsednicom Jahjaga kako bi sa njom podelile njihove zabrinutosti.²³³

Feministička letnja škola se nastavila sledeće godine pod organizacijom MŽK-a, Alternative Girl's Center iz Kruševca i Udruženja Dea Dia iz Kovačice u Srbiji, kao feministička inicijativa za izgradnju mira za mlade žene, podržana od Kvinna till Kvinna.²³⁴ “Ovo je bilo prvi put da sam imala priliku da sedim i zapravo vodim duži razgovor sa jednom albanskom devojkom“, rekla je mlada žena iz Srbije.²³⁵ Mlade žene su odrazile značaj takvih ličnih razgovora za izgradnju mira među mladim ženama na Kosovu i u Srbiji. Kasnije, 2015. godine, kao deo Mirovne akademije

²²⁸ Intervju MŽK-a sa Srпкиnjom, Novo Brdo, 2020.

²²⁹ MŽK, internet stranica, “[NVO Božanstvena Žena](#)”.

²³⁰ UNMIK, “[Izveštaj Generalnog Sekretara](#)”, 2019. godine.

²³¹ Za više informacija, vidi Facebook stranicu: “[VŽene za jednakost i mir na Severu Kosova](#)”.

²³² Vidi izjavu Regionalnog [Forum mladih feminista](#), 2013. godine.

²³³ MŽK, “[MŽK organizuje Regionalni Forum Mladih Feminista 2013](#)”, 2013. godine.

²³⁴ MŽK, “[Feministička letnja škola spaja devojkice sa Kosova i iz Srbije](#)”, 2014. godine

²³⁵ Isto.

za mlade žene, mlade žene su još jednom obavile saradnju u izradi zajedničke deklaracije i strategija zagovaranja, dajući svoje preporuke političkim liderima. Ponovo, u okviru svojih strategija zagovaranja, još mladih žena sa Kosova i iz Srbije su se sastale sa tadašnjom predsednicom Jahjagom, između ostalih političkih lidera i vladinih zvaničnika, pokrećući pitanja od prioritarnog značaja za mlade žene, ka njihovom miru i bezbednosti. Predsednica Jahjaga im je pružila podršku i naglasila važnost žena u negovanju mira i društvenih promena.²³⁶

Nakon feminističkog okupljanja, mlade žene pokrenule su njima važna pitanja sastajući se sa kosovskim zvaničnicima, organizujući ulične demonstracije i razgovarajući sa medijama. Glavna pitanja koja su mlade žene identifikovale u vezi sa svojom sigurnošću uključuju pristup obrazovanju, školskim psiholozima i diskriminaciju na random mestu.

²³⁶ Kabinet Predsednika, "[Predsednica Jahjaga se sastala sa devojkama sa Kosova i iz Srbije](#)".

Tradiciju mladih žena koje se okupljaju preko granica radi izgradnje mira nastavili su Artpolis, član MŽK, i Alternative Girl's Center iz Srbije, okupljajući mlade žene sa Kosova i iz Srbije u svako-godišnjoj feminističkoj prolećnoj školi. Kao što je primetila Zana Hoxha, osnivač i direktor Artpolisa:

Stvorile smo prostor za žene različitih nacionalnosti za dijalog o feminizmu, miru i sigurnosti. Danas je većina tih mladih žena deo pokreta! Znanje koje su tamo stekle doprinosi ne samo njima već i drugima dajući do znanja da mlade žene mogu doprineti mirovnim procesima.²³⁷

Kao rezultat, mlade žene su uspele da analiziraju stereotipe i predrasude o ljudima drugih etničkih grupa, gaje mrežne sposobnosti, započnu međuetnička prijateljstva i stvore prostor za razvitak drugih žena.²³⁸ Koristeći umetnost kao sredstvo za društvene promene, Artpolis je takođe organizovao nekoliko nastupa, radionica i drugih aktivnosti, često angažujući mlade, u bavljenju stereotipima, rušenju predrasuda, rušenju barijera i u izgradnji mira.²³⁹

Kvinna till Kvinna je 2014. godine organizovala Mirovnu akademiju mladih žena, međuregionalnu inicijativu koja je okupila aktivistkinje iz pet zemalja pogođenih sukobima: Jermenije, Azerbejdžana, Kosova, Srbije i Bosne i Hercegovine. Tokom ovog događaja, 140 mladih žena je imalo priliku da unaprede svoje liderske veštine.²⁴⁰ Zatim su 2015. godine, kao deo Akademije, mlade žene sa Kosova, zajedno sa drugim mladim ženama sa Balkana, Južnog Kavkaza i Švedske, kreirale Mirovnu povelju mladih žena, sa ciljem da „izgrade posvećenost i razumevanje izazova i prepreka sa kojima se suočavaju mlade žene u zemljama pogođenim sukobima, kao i u drugim društvima”.²⁴¹ Na Kosovu su različite mlade žene takođe stvorile Nacionalnu povelju, podržanu od Kvinna till Kvinna, da se pažnja donosioca odluka i OCD-a skrene na pitanja koja one smatraju prioritetima: pružanje pomoći osobama koje su pretrpele seksualno nasilje tokom rata, ekonomsko osnaživanje žena i učešće mladih žena u procesima donošenja odluka.²⁴²

Od 2015. godine, nekoliko mladih žena je učestvovalo u OEBS-ovoj godišnjoj Akademiji dijaloga za mlade žene, koja okuplja mlade žene iz Beograda i Prištine radi unapređivanja učešća žena u dijalogu, rešavanja sukoba i procesa donošenja odluka.²⁴³ Predstavnik OEBS-a je objasnio:

2015. godine smo osnovali Akademiju dijaloga jer je postojala potreba da se u dijalog uključe mlade žene od 20 do 27 godina. One nisu imale lepe uspomene iz prošlosti, ali shvatile su da imaju puno zajedničkih stvari.²⁴⁴

Mlade žene su rekle da je njihovo učešće doprinelo znanju i saradnji među ženama, kao i uspostavljanju mreže mladih žena na Kosovu i u Srbiji. Akademija je ohrabrila mlade žene da volontiraju, učestvuju u OCD-ima koje rade na izgradnji mira i podižu svest o rodnoj ravnopravnosti sa svojim muškim kolegama, ka međuljudskom miru. Bivše studentkinje Akademije dijaloga su lansirale „Womentorship“, čiji je cilj da poveže mlade Srпкиnje i Al-

²³⁷ Intervju MŽK-a, Priština, 2020. godine.

²³⁸ Intervju MŽK sa Albanskom aktivistkinjom, Priština, 2020. godine

²³⁹ Za više informacija o aktivnostima, vidi, see [Artpolis](#).

²⁴⁰ Kvinna till Kvinna, „[#FEMDEFENDERS Mlade žene koje ruše barijere](#)”, 2015. godine.

²⁴¹ Kvinna till Kvinna, „[Mirovna povelja mladih žena](#)”, 2015. godine.

²⁴² Dokumentat dostavljen MŽK-u od strane Kvinna till Kvinna: Kvinna till Kvinna, *Kosovska nacionalna povelja Mirovne Akademije za mlade*.

²⁴³ OSBE, „[Četvrta OSBE-ova Akademija Mira za mlade žene okončana u Austriji](#)”, 2018. godine.

²⁴⁴ Intervju MŽK sa mladom predstavnicom OSBE-a, Priština, 2020. godine

banke kako bi mogle da dele znanje i iskustva.²⁴⁵

Takođe na regionalnom nivou, mladi su aktivno učestvovali u OCD-ove koji promovišu mir, pomirenje i poštovanje ljudskih prava, poput Inicijative mladih za ljudska prava (IIHR). IIHR ima organizacije koje su članice mreže u Srbiji, Hrvatskoj, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i na Kosovu. Od 2003. godine u njihove vrednosti spadaju istina, pravda, odgovornost, jednakost, sloboda, demokratija i mir kroz dijalog i obrazovanje. U tu svrhu, mladi su organizovali nekoliko aktivnosti, kao što su programi razmene, festivali, samiti i parnice.²⁴⁶ Na Kosovu, IIHR se fokusira na praćenje, dokumentovanje i prijavljivanje kršenja ljudskih prava; suočavanje sa prošlošću, u cilju kolektivnog sećanja i mira na Kosovu i u regionu, kao što je njihov virtuelni muzej izbeglica;²⁴⁷ i osnaživanje angažovanja mladih u političkom i društvenom životu.²⁴⁸ IIHR je radio na dijalogu „ljudi ljudima“ među mladima, uključujući mlade žene iz različitih zajednica. IIHR Kosovo je primetio važnost uključivanja ženskih glasova za izgradnju održivog mira, i oni stoga nastoje da obezbede rodnu perspektivu u svom radu.²⁴⁹ Generalno, IIHR je nastojao da angažuje mlade, uključujući i mlade žene, u izgradnji mira.

2006. godine, aktivistkinje za ženska prava sa Kosova i iz Srbije, različitih doba starosti, okupile su se da formiraju Žensku mirovnu koaliciju, koju su pokrenule Mreža žena u crnom Srbija i MŽK, uz podršku Kvinna till Kvinna i tadašnjeg Razvojnog Fonda Ujedinjenih nacija za žene (UNIFEM, kasnije Žene UN-a). Deljenje njihovog bola i ratnih iskustava stvorilo je presudnu osnovu za izgradnju saradnje i mira. Napisale su poznatu izjavu, prilično rizičnu za Srпкиnje, u kojoj je pisalo: „Budući status Kosova treba da bude nezavisnost“. Jedna aktivistkinja je odrazila: „Priznale smo države jedni drugih. Tako se gradi mir“. Tokom njihovog sastanka, srpske aktivistkinje su dale jedno od prvih javnih izvinjenja za zločine koje je počinila srpska vlada. Ovo je imalo značajan uticaj na Albance na Kosovu koji su gledali javno izvinjenje na televiziji; doprinelo je suočavanju sa prošlošću, ka izgradnji mira.²⁵⁰ Ženska mirovna koalicija se takođe angažovala u zagovaranju vezanim za pregovore između Kosova i Srbije, o čemu je raspravljano [kasnije](#).

2006. godine, žene iz svih zemalja zapadnog Balkana su takođe osnovale Regionalni ženski lobi u jugoistočnoj Evropi (RŽLJE) za mir, sigurnost i pravdu, podržan od UNIFEM-a. Okupio je političarke i žene u civilnom društvu iz zemalja širom bivše Jugoslavije, da bi sarađivale u cilju mira i sigurnosti u regionu.²⁵¹ Tadašnja upravnica UNIFEM-ove kancelarije na Kosovu Flora Macula ispričava:

Na prvom sastanku sam pozvala žene u politici sa fokusom na te iz Srbije i sa Kosova. Međutim, pridružile su nam se i žene iz drugih delova Balkana. Bila je samo jedna žena iz civilnog društva, Igballe Rogova, koju sam pozvala zbog njenog liderstva i njenog napornog rada ka miru i sigurnosti. Bila je tu i Nekibe Kelmendi, kojoj nije bilo lako da sedne za istim stolom sa ženama koje rade na ravnopravnosti polova u Vladi Srbije, nakon što je [srpska policija] ubila njenog supruga i dva sina [civila]. Odmah nakon šest meseci, na sastanku u Zagrebu, odlučeno je da se osnuje Lobi za mir i sigurnost za žene iz Jugoistočne Evrope.²⁵²

²⁴⁵ Intervju MŽK sa mladom Srпкиnjom, 2020. godine.

²⁴⁶ Za detaljnije informacije o IIHR na Kosovu, poseti: [Mlada Inicijativa za Ljudska Prava na Kosovu](#).

²⁴⁷ Dokumentuje priče ljudi koji su morali da beže iz svojih domova tokom rata na Kosovu. Vidi: [Virtuelni Muzej Izbeglica](#).

²⁴⁸ Isto.

²⁴⁹ Intervju MŽK sa predstavnikom YIHR na Kosovu, 2020. godine.

²⁵⁰ Ženska Mirovna Koalicija, [Kroz solidarnost žena do pravednog mira: Izveštaj zasnovan na drugu godišnju konferenciju Ženske Mirovne Koalicije](#), Struga, 2007. godine.

²⁵¹ Pročitaj više: [Najava osnivanja RŽLJE](#) potpisana od strane članova: Marieta Zaqe, Memnuna Zvezdic, Gordana Sobol, Morana Palikovic, Nekibe Kelmendi, Edita Tahiri, Teuta Sahatqija, Igballe Rogova, Irina Pockova, Nada Drobnjak, Sonja Biserko, Natasa Kandic, Slavica Stojanovic.

²⁵² Intervju MŽK sa Flora Macula, 2020. godine

Lobi je angažovao moćne žene na vodećim pozicijama u njihovim političkim strankama ili vladama. Na Kosovu su to bili Nekibe Kelmendi, Edita Tahiri i Teuta Sahatqija, kao i snažne aktivistkinje za ženska prava, kao što su Igballe Rogova, Luljeta Vuniqi, Sonja Biserko i Staša Zajović. Pored doprinosa izgradnji mira među ženama u regionu, RŽLJE će takođe pružiti doprinos pregovorima Kosovo i Srbija, o čemu će se raspravljati [kasnije](#).

Kroz regionalnu saradnju, RŽLJE je takođe doprineo „osnaživanju ženskog vođstva i jednakog učešća u politici, donošenju odluka, miru, bezbednosti i pravnim procesima“. Na primer, nova Regionalna akademija za žene u vođstvu i posredovanju cilja mlade žene u smislu osnaživanja njihovog glasa i kapaciteta; takođe im pruža prostor da budu uključene.²⁵³ 2019. godine, SPGS UNMIK-a Zahin Tanin je prepoznao snažan uticaj ženskih mreža kao što je RŽLJE u mirovnim procesima.²⁵⁴ Ubrzo nakon toga, Mreža ženskih medijatora Mediterana (MŽMM) koja ima za cilj „ispunjavanje potrebe za povećanjem broja žena uključenih u napore za uspostavljanje mira kao i olakšavanje procesa postavljanja žena medijatorki na visoke lokalne i međunarodne nivoe“. u novembru 2020. godine je pokrenula svoju Kosovsku Antenu. Do sada ova međunacionalna mreža ima približno 40 medijatorki iz 27 različitih zemalja. Sa Kosova, žene medijatorke su Edita Tahiri, Jeta Krasniqi i Linda Gusia²⁵⁵. MŽMM ima za cilj da svet učini sigurnijim.²⁵⁶ Tokom lansiranja događaja, Vjosa Osmani, vršilac dužnosti predsednika Kosova je dodala:

Mi moramo da shvatimo da učešće žena u procesu dijaloga nije samo neophodna, već i pametna odluka, i iznad svega, dokaz posvećenosti poštovanju ciljeva Rezolucije 1325 ... program ŽMB će biti održiv samo onda kada su žene prisutne preko akademskog, medijskog, civilnog društva ili platformi kao što je Kosovska antena.²⁵⁷

Još jedan regionalni napor je prepoznao potrebu za pravdom, ka miru, nakon ratova u bivšoj Jugoslaviji, gde se ni međunarodna ni domaća suđenja nisu adekvatno bavila različitim oblicima nasilja nad ženama. Kao odgovor, ŽOCD-i su odlučili da organizuju Ženski sud. Pokret majki enklava Srebrenice i Žepe iz Bosne i Hercegovine, MŽK-a sa Kosova, Žena u crnom iz Srbije i drugih ŽOCD-a iz Hrvatske, Makedonije, Crne Gore i Slovenije stvorile su Ženski sud.²⁵⁸ Sud nije imao ni počinioce ni sudije. Nudio je feministički, a ne pravni pristup pravdi. Sud je težio stvaranju sigurnog prostora koji će osnažiti žene širom bivše Jugoslavije da ispričaju svoje priče o patnji, hrabrosti i otporu.²⁵⁹ Kao primer, u maju 2015. godine, približno 500 žena iz regiona, uključujući žene sa Kosova, sastalo se u Sarajevu kako bi podelile lične priče iz 1990-ih godina. Tokom ova četiri dana žene su delile okrutne iskaze o silovanju, mučenju i gubitku svojih najmilijih.²⁶⁰ Uprkos njihovim iskustvima, prema Kvinna till Kvinna, žene su pokazale „odlučnost za mir i pravdu, a ne osvetu. Za reparaciju, sigurnost, za dobru budućnost njih i njihove dece i za solidarnost sa svim ženama, preko svih mogućih granica“.²⁶¹ Ženski sud je na taj način doprineo miru i sigurnosti priznavanjem prošlosti, prema izgradnji mirne budućnosti.

Nakon debata na Prvom regionalnom Forumu za tranzicionu pravdu, 2008. godine, OCD-i sa Balkana su

²⁵³ Regionalni Ženski Lobi u Jugoistočnoj Evropi, "[Regionalna Akademija ženskog liderstva i posredovanja](#)".

²⁵⁴ UNMIK, [SPGS Tanin ističe značaj rodno-odgovornih i inkluzivnih mirovnih procesa na seminaru visokog nivoa u Rimu](#), 2019. godine.

²⁵⁵ Za detaljne informacije o ovoj mreži pogledajte: [Mreža ženskih medijatora Mediterana](#).

²⁵⁶ Govor jednog od posrednika of MŽMM na onlajn konferenciji, "Povraćaj vremena: Program za Žene, Mir, Bezbednost i Pravdu na Kosovu i šire", 2020. godine.

²⁵⁷ Govor vršiteljke dužnosti predsednika, Vjose Osmani na onlajn konferenciji, "Povraćaj vremena: Program za Žene, Mir, Bezbednost i Pravdu na Kosovu i šire", 2020. godine.

²⁵⁸ MŽK, "[Ženski sud za bivšu Jugoslaviju: Traži pravdu, istinu i aktivno sećanje](#)". 2015. godine.

²⁵⁹ Clark, J. N., "Tranziciona Pravda kao priznanje: Analiza ženskog suda u Sarajevu", *Međunarodni časopis za tranzicionu pravdu*, 10(1), 2015, st. 2.

²⁶⁰ Kvinna till Kvinna, *Nezaboravna svedočenja na sudu za preživjele žene*, 2015. godine.

²⁶¹ Isto.

takođe pokrenule inicijativu za uspostavljanje Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim kršenjima ljudskih prava počinjenim na teritoriji bivše Jugoslavije između 1. januara 1991. godine, i 31. decembra 2001. godine (REKOM).²⁶² Ovom inicijativom REKOM je konstituisan kao vansudsko telo sa zadacima koji uključuju:

Istraga svih navoda o ratnim zločinima i drugim teškim kršenjima ljudskih prava u vezi sa ratom; navođenjem imena svih žrtava rata i žrtava zločina koji se odnose na rat; i prikupljanje podataka o logorima i drugim centrima prisilnog pritvora.²⁶³

REKOM je održao konsultativne procese na regionalnom, nacionalnom i lokalnom nivou sa studentima, manjinama, veteranima i ženama²⁶⁴ 2010. godine, Centar za istraživanje, dokumentaciju i publikacije, član koalicije REKOM, organizovao je konsultacije u opštini Orahovac među albanskim, srpskim i romskim ženama žrtvama rata, iz teško pogođenih sela Velika Hoča i Velika Kruša. Svedočenja žena su bila raznolika, i dok su neke pozivale na mir, druge su tražile osvetu, navodeći da “nema mesta za oprostaj”.²⁶⁵ Uprkos mešovitim stavovima koje su žene izrazile, konsultacije su verovatno doprinele uspostavljanju osnova za suočavanje sa prošlošću pružajući prostor ženama da razmenjuju i razgovaraju o svojim iskustvima, ka eventualnoj izgradnji mira. Zapravo, nakon događaja, 27 žena učesnica potpisalo je izjavu kojom izražavaju spremnost da učestvuju u sličnim diskusijama u budućnosti, kao i da traže istinu i pravdu.²⁶⁶

REKOM je takođe održao nekoliko aktivnosti predodređenih za mlade, poput javnih debata o ulozi mladih u pomirenju i „milion potpisa za REKOM“ 2011. godine. Ovo je organizovano od strane IIHR u saradnji sa nekoliko drugih omladinskih OCD-a u regionu, uključujući i Integra sa Kosova. Zajedno su na kraju prikupili 542.660 potpisa za osnivanje komisije REKOM. 2012. godine, „REKOM za budućnost mladih“ se takođe usmeravao na mlade, uključujući panel diskusije i prikupljanje potpisa u nekoliko gradova.²⁶⁷ 2017. godine, REKOM je u Beogradu okupio 20 mladih žena sa zapadnog Balkana kako bi razgovarali o načinima za postizanje pozitivnog mira u svojim zemljama i značaju regionalnog umrežavanja.²⁶⁸ Nekoliko (mladih) žena je angažovano u REKOM-u, mada na mreži nisu bile dostupne nikakve druge specifične informacije.

U međuvremenu, Regionalna kancelarija za saradnju mladih (RYCO) osnovana je 2016. godine potpisivanjem šest premijera zapadnog Balkana iz Albanije, Bosne i Hercegovine, Kosova, Crne Gore, Severne Makedonije i Srbije. Njena glavna misija je promovisanje pomirenja među mladima na zapadnom Balkanu kroz omladinske razmene i podršku omladinskim projektima u regionu. Kroz svoje različite projekte podržane od strane predstavništva UN-a, EU i vlade zapadnog Balkana, RICO nastoji da stvori veze između mladih u različitim zemljama, uključujući najugroženije, povezane sa izgradnjom mira, suočavanjem s prošlošću, interkulturalnim učenjem i dijalogom, donošenjem odluka, volontiranjem i pomirenjem putem socijalnog preduzetništva.²⁶⁹ Njihov strateški dokument za period od 2019.-2021., ukratko spominje posvećenost rodnoj ravnopravnosti, ali dalje pojedinosti o

²⁶² Vidi [Web stranicu](#) RECOM Mreže pomirenja

²⁶³ [Web stranica REKOM Mreže pomirenja](#).

²⁶⁴ Za više informacija o konsultativnom procesu, vidi [RECOM arhivu](#).

²⁶⁵ Za informacije o njihovim svedočenjima, vidi [prepis](#) “Konsultacije sa ženama žrtvama Rata iz Orahovca, Orahovca, Velike Hoče i Velike Kruše o Inicijativi RECOM-a”.

²⁶⁶ Za više informacija, vidi [Konsultacije za ženskim žrtvama rata za uspostavljanje RECOM-a](#), 2010. godine.

²⁶⁷ 4 Za više informacija, vidi: <https://www.recom.link/sl/rekom-za-prihodnost-mladih-2/>.

²⁶⁸ RECOM Mreža Pomirenja, “[Značaj regionalnog umrežavanja i pomirenja](#)”, 2017. godine.

²⁶⁹ Za više informacija o inicijativi, poseti [Regionalnu Kancelariju za Saradnju Mladih](#).

angažovanju mladih žena i doprinosu miru i sigurnosti putem RICO-a nisu bili dostupni na mreži.

Od 2020. godine, ka prekograničnom miru i bezbednosti, ŽOCD-i na Kosovu su ostali deo nekoliko regionalnih i međunarodnih koalicija koje rade na rešavanju rodno zasnovanog nasilja, institucionalizaciji rodno odgovornog budžetiranja, rešavanju rodno zasnovane diskriminacije na poslu, zalaganju za poboljšanje resursa za ŽOCD-e i integrišu rodnu perspektivu u proces pristupanja EU. Ove koalicije okupljaju različite žene preko granica, uspostavljajući odnose zajedničkih interesa u cilju zaštite različitih dimenzija ženske bezbednosti u regionu i unapređenja mira.

Dakle kao zaključak, fokus grupe, intervjui i arhivska istraživanja sugerišu da su žene, uključujući i devojke, direktno doprinele izgradnji mira među različitim etničkim grupama na Kosovu, posebno Albancima i Srbima; između žena na Kosovu i u Srbiji; i među ženama (i muškarcima) u jugoistočnoj Evropi. Ženska mirovna koalicija, REKOM, sastanci mladih feminista i Ženski sud, između ostalog, ilustruju važnost suočavanja s prošlošću za izgradnju temelja za međuetničku izgradnju mira. Kao što primeri iz ovog pododeljka ilustruju, i ŽOCD-i i međunarodni akteri, odigrali su ulogu u podršci naporima za izgradnju mira. Lokalne žene su predvodile OCD-e kao što su CBM, Udruženje žena za ljudska prava u Mitrovici, MŽK i Ruka Ruci bile su među prvima koje su „gradile mostove“ u Mitrovici i drugim oblastima. Kao što je jedna devojka zaključila tokom fokus grupe u severnoj Mitrovici: „Da nije bilo multietničkih aktivnosti OCD-a, mi [mladi iz srpskih i albanskih zajednica] ne bismo imali nikakvu interakciju.“

Što se tiče istraživačkog potpitanja, primeri u ovom pot poglavlju takođe ilustruju da su ŽOCD-i odigrale nekoliko uloga u uključivanju i jačanju učešća mladih žena u mirovnim i bezbednosnim procesima, kao što su Regionalni forum mladih feministkinja, Feministička letnja škola, mirovna akademija mladih žena i RŽLJE. Ovi i naponi Mirovne Povelje mladih žena, Akademije dijaloga OEBS-a, IIHR-a i RYCO-a mogu da posluže kao primeri načina za promovisanje učešća mladih žena u mirovnim procesima, pobuđujući njihovo interesovanje, osnažujući ih da se uključe, unapređujući njihove veštine, šireći njihove mreže, i obezbeđujući im mesto za stolom za direktan dijalog sa donosiocima odluka o njihovim prioritetima i potrebama.²⁷⁰

Doprinosi žena ka miru i sigurnosti umrežavanjem

Neposredno nakon rata, žene su se suočile sa izazovima u obezbeđivanju mesta za stolom posleratnih donošenja odluka na Kosovu,²⁷¹ o čemu će se govoriti u sledećem poglavlju. Odbačene od procesa donošenja odluka, kao što su žene inače i bile u posleratnim situacijama drugde u svetu,²⁷² žene su odgovorile stvaranjem mreža kao alternativnog načina angažovanja i zagovaranja ženskih prioriteta. Pored primera iz prethodnog pododeljka, ovaj pododeljak razmatra uloge žena i doprinos miru i sigurnosti kroz umrežavanje, kao efikasnu strategiju.

Odmah u oktobru 2000. godine, dok je rat još uvek bio svež u sećanjima i iskustvima ljudi, neformalna koalicija aktivista za ženska prava i Odeljenje za demokratizaciju pri OEBS-u, predvođena aktivistkinjom i bivšom članicom parlamenta iz Velike Britanije Lesley Abdela, organizovala je konferenciju u Prištini pod nazivom „Žene u politici: Program za zajednice na Kosovu“ o ženama u procesu donošenja odluka, uključujući njihovu ulogu u mirovnim i pravednim procesima.²⁷³ Sastanku su se pridružile žene iz celog regiona, uprkos poteškoćama u prekograničnom putovanju, uključujući i žene iz Srbije. Žene različitih etniciteta i nacionalnosti su izrazile zajedničke zabrinutosti. Ključna pitanja su bila nestala lica i zločini koje je počinila vlada Srbije na Kosovu. Žene učesnice su zagovarale bavljenje ovim pitanjima na regionalnim i međunarodnim forumima.

²⁷⁰ Prema pod-pitanju poslednjeg istraživanja.

²⁷¹ KCRS, *Istorija je i njena priča*, st. 184.

²⁷² Kvinna till Kvinna, *Pravo, a ne poklon*, 2020, st. 30-31.

²⁷³ OSBE, *Konferencija o ženama u politici na Kosovu, 2000*.

Nekoliko organizacija učesnica, uključujući one aktivne pre rata u neformalnoj mreži ruralnih žena, odlučilo je da uspostavi neformalnu mrežu. U početku je mreža bila lokalni napor, podržan u potpunosti „odozdo prema gore“ dobrovoljnim donacijama svojih članova, poput tih za vodu i prevod na sastancima.²⁷⁴ S obzirom na mnoštvo strane pomoći koja je ušla na Kosovo nakon rata, nekoliko novih međunarodnih aktera i ŽOCD-a se otvorilo za distribuciju pomoći i zadovoljenje potreba unutar svojih zajednica.²⁷⁵ Stoga se mreža u početku usredsredila na koordinaciju ka boljoj distribuciji humanitarne pomoći kako bi se zadovoljile bezbednosne potrebe žena i devojaka. Želele su da obezbede raznolikim ženama i devojka pristup zdravstvenoj zaštiti, obrazovanju, humanitarnoj pomoći, psihološkoj pomoći i podršci. Štaviše, želele su da osiguraju da se ženski glas čuje u procesima odlučivanja u vezi posleratne obnove Kosova, posebno od strane UNMIK-a kao političke uprave na Kosovu.

Do 2003. godine, aktivistkinje su shvatile da im je potrebna formalnija mreža kako bi stekle dovoljan politički uticaj da bi bile ozbiljno shvaćene, uključujući i od strane administracije UNMIK-a.²⁷⁶ “Tada smo dobile kancelariju, vizit karte i ja sam kupila svoje prvo odelo”, prisetila se Igballe Rogova, izvršna direktorka MŽK-a.²⁷⁷ Mreža je dobila podršku od Kvinna till Kvinna i STAR Mreže svetskog učenja da zvanično registruju Mrežu žena Kosova (MŽK) 12. novembra 2003. Članstvo MŽK, koje je 2020. godine dostiglo 158 članova, uključuje različite ŽOCD-e koji predstavljaju interese žena i devojaka svih etničkih pripadnosti, geografskih lokacija, sposobnosti i starosnog doba. Temeljno načelo mreže je da su, uprkos njihovoj raznolikosti, ŽOCD-i zajedno jači i mogu imati veći uticaj na procese donošenja odluka, uključujući i one koji se odnose na mir i sigurnost. Njena misija je da:

Podržava, štiti i promoviše prava i interese žena i devojaka širom Kosova, bez obzira na njihova politička uverenja, veru, starost, nivo obrazovanja, seksualnu orijentaciju i sposobnost. MŽK ispunjava svoju misiju razmenom iskustava i informacija, partnerstvom i umrežavanjem, istraživanjem, zagovaranjem i uslugama.²⁷⁸

U smeru realizovanja ove misije, članice MŽK-a zajednički stvaraju i usvajaju četvorogodišnje strategije, zasnovane na rodnoj analizi, ka rešavanju glavnih pitanja (ljudske bezbednosti) sa kojima se suočavaju žene i devojke na Kosovu.²⁷⁹ Zatim, članovi MŽK sarađuju u sprovođenju strategija. Od 2012. godine, Kosovski ženski fond MŽK

obezbeđuje sredstva za članove MŽK-a kao podršku njihovim zajedničkim naporima u sprovođenju strategija MŽK-a. Rad Fonda i MŽK-a uključuje prilagođenu podršku za njihove članove.

Osoblje MŽK izveštava Skupštinu organizacija članica, kao najviše telo koje donosi odluke, na polugodišnjim i godišnjim sastancima o napretku postignutom u primeni strategije. Od svog osnivanja, MŽK neprekidno održava mesečne, dvomesečne ili tromesečne sastanke,

“Umrežavanje vidim kao vrlo efikasan način da doprinesemo miru i sigurnosti, nosimo se sa prošlošću, čujemo i priznamo bol jedne drugih, propatimo ga i prevaziđemo, i da budućnost vidimo na drugačiji način.”

Albanska aktivistkinja, Priština

na osnovu nivoa potrebe. Redovni sastanci umrežavanja su nastojali da uspostave odnose između različitih članova kroz dijalog i diskusiju. Štaviše, kao što je Igballe Rogova naglasila, “Uvek smo uključivali muškarce na sastanke

²⁷⁴ Intervju MŽK sa Igballe Rogova, 2020. godine.

²⁷⁵ KCRS, *Istorija je i njena priča*.

²⁷⁶ Isto.

²⁷⁷ Isto.

²⁷⁸ MŽK website, “[Q nama](#)”.

²⁷⁹ Strategije MŽK-a tokom vremena su dostupne [online](#).

mreže. Ne možete osnažiti život žena ako ne uključite i muškarce.”²⁸⁰ Tako je Odbor direktora MŽK-a, izabran od strane članova MŽK da zastupa njihove interese, tokom godina uključio trojicu muškaraca zastupnika za rodnu ravnopravnost: Behara Selimija, Besima M. Kajtazija i Besnika Leka.

Neki ispitanici sa intervju su primetili da MŽK, kao multietnička mreža, doprinosi miru i sigurnosti okupljajući različite žene sarađivanjem ka zajedničkim ciljevima u okviru ujedinjenih strategija. Strategije MŽK neprekidno uključuju ciljeve ka izgradnji mira. Tako je MŽK preko Kosovskog ženskog Fonda takođe pružila podršku Albancima i Srkinjama koje rade zajedno na lokalnom nivou. Na primer, članice MŽK Otvorena vrata [Dera e Hapur] i Ruka Ruci [Ruka Ruci] preduzele su nekoliko zajedničkih inicijativa za okupljanje srpskih i albanskih žena u svojim zajednicama, zajednički pokrećući pitanja koja su njima od značaja.

Kao što su prethodni odeljci ilustrovali, MŽK je na nekoliko načina doprinela miru i bezbednosti na Kosovu i u regionu, uključujući okupljanjem albanskih i srpskih žena na Kosovu kao dela mreže; podržavanjem njihovih zajedničkih međuetničkih napora putem Kosovskog ženskog fonda; zajedničkim osnivanjem Ženske mirovne koalicije, RŽLJE-a i Ženskog suda; podizanjem glasa žena u mirovnim procesima, uključujući i u vezi pregovora i dijaloga između Kosova i Srbije; zagovaranjem primene Rezolucije 1325; i nekoliko drugih napora u vezi ljudske sigurnosti žena, kako je kasnije opisano. Kako osoblje MŽK uključuje nekoliko mladih žena, one su angažovane u svim tim naporima.

MŽK je takođe služila kao prostor za umrežavanje i razmenu iskustava. Dok su neke albanske aktivistkinje započele OCD-e tokom 1990-ih godina, po svojoj prilici je tada postojala samo jedna OCD vođena od strane nealbanske žene: Kolo srpskih sestara. Sve ostale organizacije civilnog društva srpske, bosanske, turske, goranske, romske, aškaliske i egipćanske nacionalnosti su počele posle rata. Neposredno posle rata, albanske aktivistkinje su koristile iskustvo organizovanja tokom 1990-ih da bi podržale druge aktivistkinje za ženska prava u osnivanju organizacija. Na osnovu iskustva us-

postavljanja MŽK-a, Igballe Rogova je, radeći sa Florom Macula i Luljetom Vuniqu, u početku podržala stvaranje Mreže žena Srbije, mada je ova mreža naišla na izazove nakon „martovskih događaja od 2004. godine.“, pri čemu srpski ŽOCD-i nisu pristali da nastave sa mrežom. Ove tri aktivistkinje su takođe podržale uspostavljanje Mreže Romskih, Aškaliskih i Egipćanskih ženskih organizacija na Kosovu. Nakon što je bila započela kao neformalna grupa 2000. godine, zvanično je registrovana 2007. godine.²⁸¹ 2019. godine, izvršna direktorka Shpresa Agushi je primila nagradu EU „Neznane heroine“ za svoj rad na integraciji Roma na Zapadnom Balkanu.²⁸²

Kao što ovaj pododjeljak i primeri u drugim pododjeljcima sugerišu, umrežavanje je bilo i može biti važna strategija kroz koju su žene, uključujući devojke, doprinele unapređenju mira i bezbednosti na Kosovu i u regionu.

“Nakon rata smo počele raditi sa ženama da bi se one saznale i tražile svoja prava. Štaviše, aktivistkinje su bile one koje su radile nakon rata na uključivanju ženskih potreba u Kosovsko zakonodavstvo .”

Shpresa Agushi, aktivistkinja za prava žena, Romkinja, Aškalijki, Egipćanki, Priština

²⁸⁰ Intervju MŽK sa Igballe Rogova, Priština, 2020. godine.

²⁸¹ Elektronska prepiska MŽK-a sa Shpresa Agushi, 2021

²⁸² Za više informacija, vidi: [EU Priznanje za integraciju Roma na Zapadnom Balkanu i u Turskoj](#), 2019. godine.

Doprinosi žena ljudskoj bezbednosti

U vezi sa ljudskom sigurnošću, žene trpe značajne socijalne, ekonomske, fizičke i psihološke posledice rata. U mnogim slučajevima, žene, ne samo što su bile svedoci nasilja nad porodicama i poznanicima, već su i bile izložene većem riziku od bolesti, uključujući polno prenosive bolesti kao posledica seksualnog zlostavljanja.²⁸³

Nekažnjavanje teških zločina i svireposti, uključujući seksualno i rodno zasnovano nasilje, koje se dogodilo pre, tokom i / ili nakon rata, može ugroziti napore na izgradnji mira.²⁸⁴ Generalno gledano, kao što definicije i izjave razno-jakih žena u [Poglavlju I](#) svedoče, one će osetiti mir i sigurnost tek kada se razmotri nekoliko aspekata njihove ljudske bezbednosti, uključujući ekonomsku sigurnost, zaštitu od rodno zasnovanog nasilja i druge oblike lične i socijalne sigurnosti, posebno za potencijalno marginalizovane grupe. Stoga ovaj pododeljak govori o ulogama i doprinosu žene miru i sigurnosti koji su specifično sa unapređenjem svakog od ovih oblika ljudske bezbednosti.

Doprinosi ekonomskoj sigurnosti

U pogledu ljudske bezbednosti, nekoliko ŽOCD-a je predvodilo bezbroj napora ka unapređenju ekonomske sigurnosti žena. Neposredno nakon rata, ovo je uključivalo prikupljanje sredstava i pružanje pomoći ženama koje su tokom rata izgubile sredstva za život, obezbeđivanje semena, traktora, krava, pčela i opreme za preradu hrane²⁸⁵. Često su ove ključne intervencije bile isprepletane sa grupama psihosocijalne podrške, kao što je efikasan pristup Medica Kosova; ovaj ŽOCD je upotrebljavao psihosomatski pristup i stvarao saveze među ženama, koji su dvostruko služili kao mreža socijalne sigurnosti kada su se žene suočavale sa psihološkim i ekonomskim izazovima. Žene u njihovim kolektivima bi dolazile da pomognu jedna drugoj kada bi to bilo potrebno.

U drugom primeru, jedan od najstrašnijih ratnih masakra dogodio se u Maloj Kruši, gde su srpska policija, paravojne formacije i civili ubili 114 muškaraca u selu, većinom civila.²⁸⁶ Žene i deca su pod pretnjom oružjem bili primorani da uđu u reku ili hodaju do Albanije. Kada su se vratile nakon rata, pronašle su grad duhova. Napravile su sebi improvizovane domove u pepelu svog starog sela i naučile da obavljaju poljoprivredne radove koje su obično obavljali muškarci.²⁸⁷ Iako je započinjanje novog života bilo teško, žene su istrajale uz podršku aktivistkinja Motrat Qiriaz. U početku je to bio razgovor, slušanje i isceljenje, ali onda je ekonomska podrška postala važna. „Delile smo krave svakoj porodici kako bismo ih ekonomski osnažile“, podseća se aktivistkinja.²⁸⁸ „One su se prema kravi ophodile kao prema članu porodice. To im je pomoglo ne samo ekonomski, već je doprinelo i njihovom blagostanju“. Motrat Qiriaz su osnovale auto-školu kako bi žene mogle da nauče da upravljaju sopstvenim traktorima i iznose svoje proizvode na tržište, što su ranije obavljali muškarci. Žene koje su izgubile sredstva za život i muževe su na kraju postale ekonomski nezavisne. Žene su postajale sve snažnije kao vođe u svojoj zajednici i na kraju su pokrenule Udruženje poljoprivrednica Krushë e Vogel, jedno od prvih udruženja poljoprivrednica na Kosovu.

²⁸³ Aragon J. i Miller, M., [Globalna pitanja žena: Žena u svetu danas, proširena verzija](#), Biro za međunarodne informativne programe, U.S. Department of State, 2017, st. 83-84.

²⁸⁴ UN, „[Izveštaj Generalnog Sekretara o izgradnji mira i neposrednim posledicama sukoba](#)“, 2009, st. 4.

²⁸⁵ Za dalje detalje o takvim naporima, vidi takođe, KCRS, *Istorija je i njena priča*.

²⁸⁶ OSBE, Kosovo: [kako viđeno, tako rečeno](#), 1999; Washington Post, „[Kosovska polja ubistava](#)“, 1999; New York Times, „[Križa na Balkanu: Izbeglice: Bezbrojni računari izbeglica daju detalje o masovnim ubistvima](#)“, 1999; MŽK, „[MŽK stoji sa ženama iz Kruše, zahtevajući pravdu za ratne zločine](#)“, 2020. godine.

²⁸⁷ Mertus, J., *Poboljšanje statusa žena usred posledica rata: Prevazilaženje strukturnih prepreka*, 2003, st. 542-543.

²⁸⁸ Intervju MŽK sa Albanskom aktivistkinjom, Prizren, 2020. godine.

© MŽK

ŽOCD su podržale finansijsku sigurnost žena, kao što je kroz grantove za razvoj mikrobiznisa poput pčelarstva. Ovde je to urađeno uz podršku UN Women, preko Fonda žena Kosova.

Postoji nekoliko drugih primera ruralnih ŽOCD-a koji doprinose ekonomskoj sigurnosti žena. Pčelarsko udruženje žena „Ocarina e Runikut“ u Srbici je doprinelo ekonomskom osnaživanju nudeći obuku u pčelarstvu i plasirajući med po sajmovima.²⁸⁹ Udruženje žena „Lulishtja“ pomoglo je ženama poljoprivrednicama i poljoprivrednim proizvođačima u pet sela da započnu nove poslove i prodaju svoje proizvode, kao i da se zalažu za dobijanje državnih poljoprivrednih subvencija,²⁹⁰ s obzirom na nedovoljnu zastupljenost žena u ovom sektoru i među primaocima subvencija.²⁹¹ Ženski centar za ruralni razvoj u Đakovici, radio je na poboljšanju uslova za žene i njihove porodice.²⁹² U Mitrovici, EMINA – grupa Bošnjačkih žena je pomogla udovicama i majkama da prodaju svoje ručno izrađene proizvode;²⁹³ A Udruženje žena SABOR pomaže srpskim raseljenim licima, izbeglicama, samohranim majkama i drugim ranjivim ženama osnažujući ih ekonomski i socijalno u vezi sa preduzetništvom i vođstvom.²⁹⁴ Udruženje žena GORA pomaže Gorankama i Bošnjakinjama u ruralnim područjima.²⁹⁵

²⁸⁹ Web stranica MŽK-a, [Udruženje žena pčelarki “Ocarina of Runik”](#).

²⁹⁰ MŽK, we stranica, [“Lulishtja” zagovara za ekonomsko osnaživanje poljoprivrednica u selima visoravni Golaka](#), 2020. godine.

²⁹¹ Vidi MŽK, [Rodna Analiza na Kosovu](#), 2018. godine.

²⁹² Web stranica MŽK-a, [Ženski centar za ruralni razvoj](#).

²⁹³ Web stranica MŽK-a, [EMINA – Bošnjačka Ženska Grupa](#).

²⁹⁴ Za više informacija o ovoj organizaciji, vidi [Udruženje Žena SABOR](#).

²⁹⁵ Web stranica MŽK-a, [Udruženje Žena GORA](#).

© MŽK

Mlada aktivistkinja drži znak na kojem piše „Želim posao,, dok su aktivisti skandirali ovaj i druge slogane tokom protesta na Međunarodni dan žena u Prištini.

Poslednjih godina ŽOCD-i i pojedinačne aktivistkinje za ženska prava, posebno mlade žene, zalagale su se za radnička prava žena, posebno za radna mesta bez polno zasnovane diskriminacije. Njihovo istraživanje je dokumentovalo obimna kršenja prava i nesigurnosti sa kojima se suočavaju žene na poslu.²⁹⁶ ŽOCD-o na Kosovu su sarađivali kao deo regionalne koalicije različitih aktivistkinja na podizanju svesti o pravima žena na radnom mestu, pravu na sigurno radno mesto i o tome kako prijavljivati kršenja prava. Štaviše, sarađivali su sa drugim organizacijama civilnog društva na pružanju pravne pomoći ženama čija su prava prekršena, i zalagale se za poboljšani pravni okvir u skladu sa najboljom međunarodnom praksom. Mlade aktivistkinje su predvodile sada godišnje demonstracije na Međunarodni dan žena, 8. marta, poput „Marshojme! S'festojme! “ [Marširamo! Ne slavimo!] zahtevajući pažnju na bezbroj bezbednosnih pitanja, uključujući ekonomsku sigurnost. Ove marševe planiraju i organizuju mlade žene i privlače značajnu pažnju medija i javnosti ka rešavanju bezbednosnih pitanja sa kojima se suočavaju žene na Kosovu.

© MŽK

Stotine žena i muškaraca obeležavaju Međunarodni dan žena, 8 mart (2020), marširajući kroz Prištinu/Prištinu sa motom, „Marširaj, ne slavi“, noseći natpise sa porukama protiv nasilja i za prava radnica, između ostalog.

²⁹⁶ MŽK, *Rodno-zasnovana diskriminacija i rad na Kosovu*, 2019. Mlade žene istraživačice koje rade u Riinvest i D4D su takođe objavljivale o ovim pitanjima.

Kao deo povoljnog okruženja za ekonomsku sigurnost žena, ARP i nekoliko ŽOCD-a i su podržali napore ka povećanju vlasništva žena nad imovinom. Nakon što su ARP i Kosovska katastarska agencija uspostavili Administrativno uputstvo za registraciju zajedničke nepokretne imovine na ime oba supružnika kako bi podržali više žena da postanu zajednički vlasnici imovine,²⁹⁷ ŽOCD su podržale promovisanje ove važne afirmativne mere. Brojni ŽOCD-i su radili na informisanju žena o njihovom pravu na nasleđstvo i vlasništvo nad imovinom, kao i na pružanju direktne podrške ženama u potraživanju ovog prava, prema povećanoj ekonomskoj sigurnosti žena.

Doprinosi rešavanju nasilja u porodici i seksualnog uznemiravanja

U posleratnom kontekstu, posebno usled nedostatka državnih službi, ŽOCD-i mogu biti važni akteri u pružanju podrške žrtvama nasilja.²⁹⁸ Rodno zasnovano nasilje, posebno porodično nasilje i seksualno uznemiravanje, i dalje su među najozbiljnijim pretnjama ženskoj bezbednosti na Kosovu, kako su primetile žene u [Poglavlju](#).²⁹⁹ Tokom svog života, procenjeno je da je 62% ljudi na Kosovu (56% muškaraca i 68% žena) doživelo nasilje u porodici, dok je 20% muškaraca i 41% žena reklo da je samo u 2014. godini doživelo neki oblik porodičnog nasilja.³⁰⁰ Štaviše, poslednjih godina zabeleženo je nekoliko slučajeva femicida.³⁰¹ Pored podrivanja ljudske bezbednosti žena, ispitanici u intervjuima su odrazili da rodno zasnovano nasilje takođe ometa učešće žena u donošenju odluka, uključujući i u mirovnim i bezbednosnim procesima. „Kosovo je bezbedno ... ali mislim da nije bezbedno za žene“, rekla je učesnica u istraživanju. „Žene nisu bezbedne jer su podvrgnute različitom nasilju. Zbog toga nisu uključene kako bi trebalo da jesu.“³⁰² Kao što je Igballe Rogova izjavila na konferenciji koju je organizovao KFOR uoči 20. godišnjice Rezolucije 1325: „Bezbednost počinje kod kuće; zbog toga moramo da pružimo sigurnost ženama kod kuće.“³⁰³

© MŽK

Kroz godišnje događaje poput One Billion Rising (Milijarda ustaje), ŽOCD kao što su Artpolis i MŽK angažovale su muškarce u naporima da zaustave nasilje nad ženama. Na ovom protestu 2014. godine, mladi muškarci drže panoe sa natpisom „Reci NE nasilju“.

²⁹⁷ [Administrativno Uputstvo - Br. 08/2015 o posebnim merama za registraciju zajedničke nepokretne imovine na oba supružnika](#), 2015. godine. član 2 je obavezao javne institucije da primene posebne mere ka povećanju broja žena koje su registrovane kao suvlasnice. Supružnici koji registruju njihovu imovinu su oslobođeni od administrativne takse. 2017. godine, [MŽK sa svojim organizacijama članicama i ARP-om](#) je zagovarao za produžetak prvobitnog perioda od jedne godine za prijavu, što je odobreno od strane Vlade.

²⁹⁸ Bastić, M. i Whitman, T., [Vodič o reformi bezbednosnog sektora za žene](#), 2015, st. 8.

²⁹⁹ Zabrinutost oko porodičnog nasilja je bila česta tema među ispitanicima.

³⁰⁰ MŽK, [Nema više izgovora](#), 2015. godine.

³⁰¹ Vidi [webstranicu](#) MŽK-a za izjave i primere.

³⁰² Intervju MŽK sa ženom, Priština, 2020. godine.

³⁰³ MŽK, [„Sigurnost počinje kod kuće: Nema mira bez pravde“](#), 2020. godine.

© MŽK

Aktivistkinje za ženska prava su, posebno putem MŽK, organizovale desetine protesta da pozovu na pravdu i sigurnost žena, posebno zbog nasilja u porodici.

Ka jačanju ženske bezbednosti kod kuće, aktivistkinje za ženska prava i žene u nekoliko institucija, posebno ARP, doprinele su rešavanju nasilja u porodici na Kosovu. ARP i MŽK su sarađivali na istraživanju i informisanju o usvajanju nekoliko zakona i politika za rešavanje rodno zasnovanog nasilja na Kosovu.³⁰⁴ ARP je ugovorila MŽK da izvrši istraživanje i napiše izveštaj *Sigurnost počinje kod kuće* 2008. godine podržan od strane UNDP, a koji je ARP koristila za izradu Zakona o zaštiti od nasilja u porodici.³⁰⁵ ARP je 2013. godine pokrenula uspostavljanje Standardnih operativnih procedura radi upućivanja odgovornih institucija u rešavanju nasilja u porodici. Štaviše, ARP je 2015. godine ugovorila Komentar Zakona o zaštiti od nasilja u porodici. Takođe u 2015. i 2020. godini, saradnja ARP i MŽK rezultirala je sa dva druga izveštaja o praćenju nasilja u porodici, koji su informisali i doprineli izradi dve nacionalne strategije i akcionih planova za sprečavanje nasilja u porodici, procesima koje je vodila ARP uz značajno angažovanje raznih zainteresovanih strana.³⁰⁶ ARP je takođe predložila uspostavljanje nacionalnog koordinatora za zaštitu od nasilja u porodici, koji je služio kao mehanizam za praćenje i koordinaciju.

OD 2019. godine, preporuke MŽK i KCRS takođe su integrisane u izmenama Krivičnog zakonika da se seksualno uznemiravanje i nasilje u porodici uvrste kao krivična dela, prema Konvenciji Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (poznata kao „Istanbulska konvencija“).³⁰⁷ Pored toga, 2020. godine, nakon zagovaranja MŽK i KCRS, između ostalih, Istanbulska konvencija je izričito uključena u Ustav Kosova. MŽK, KCRS i ženska prihvatilišta, između ostalih ŽOCD-a, doprineli su izradi Nacionalne strategije

³⁰⁴ Za primer, vidi publikacije MŽK-a o rodno-zasnovanom nasilju.

³⁰⁵ ARP, [Standardne operativne procedure](#) (SOP), 2013.

³⁰⁶ Vidi više na: [Kosovski program protiv nasilja u porodici i Akcioni plan 2011-2014](#); i [Nacionalna strategija Republike Kosovo za zaštitu od nasilja u porodici i Akcioni plan 2016-2020](#).

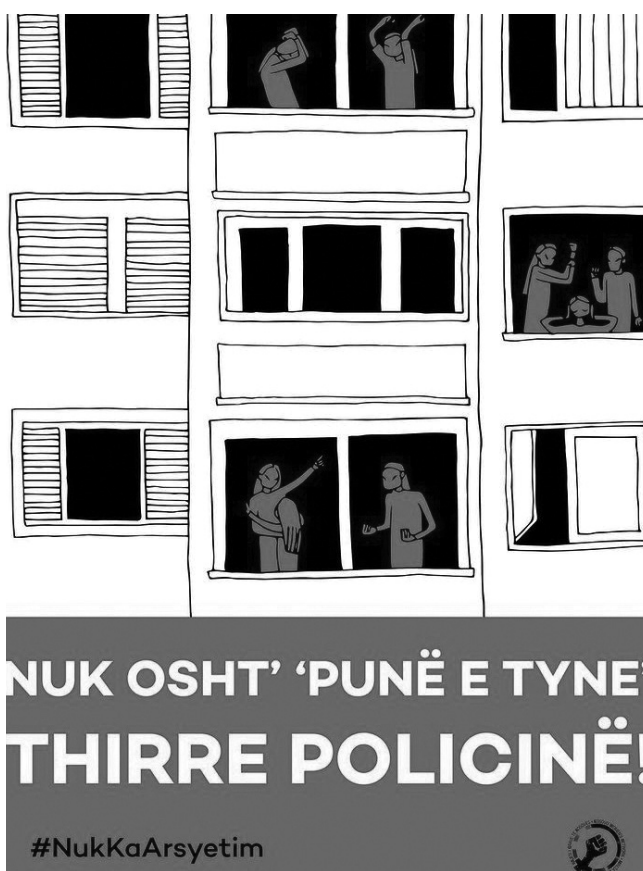
³⁰⁷ Vidi, MŽK, [„Krivični zakonik Kosova inkriminiše porodično nasilje, seksualno uznemiravanje”](#), 2019. godine, Savet Evrope, [Konvencija Saveta Evrope za prevenciju i suzbijanje nasilja nad ženama i porodičnog nasilja](#), Istanbul, 11.V.2011. godine.

i akcionog plana protiv nasilja u porodici 2016-2020, koji su obuhvatili 70% preporuka MŽK za ovu strategiju. Zagovaranje MŽK i prihvatilišta je doprinelo usvajanju državne budžetske linije za finansiranje osnovnih tekućih troškova prihvatilišta 2019. i 2020. godine.³⁰⁸ Iako se ovo istraživanje fokusiralo na rad ŽOCD-a, ovi doprinosi su rezultat zajedničkog zagovaranja sa Ženama UN-a i članovima Grupe za bezbednost i rodnu ravnopravnost. ŽOCD-i su neumorno radili na povećanju fizičke, psihološke i ekonomske sigurnosti žena i dece koja su pretrpela nasilje. Tokom skoro dve decenije, prihvatilišta i dnevni centri pod upravom ŽOCD-a pružaju presudne usluge za žene i decu koja trpe nasilje, uključujući bezbedne prostore, zdravstvenu zaštitu, psihološko savetovanje, obrazovanje, stručno osposobljavanje, socijalne usluge, pravnu pomoć i druge osnovne potrebe.³⁰⁹

Takođe tokom dve decenije, opširna lista ŽOCD-a je radila u različitim zajednicama ka podizanju svesti o nasilju u porodici u cilju njegovog sprečavanja i poboljšanja ženske bezbednosti, uključujući kroz rad sa muškarcima.³¹⁰

ŽOCD-i su organizovali mnoštvo kampanja podizanja svesti i demonstracija na opštinskim i centralnim nivoima kako bi skrenuli pažnju javnosti na ovo pitanje i pozvali institucije na odgovornost za donošenje pravde, uključujući i posebne slučajeve. Kroz transparente, javne izjave i medijske nastupe istakli su da žene ne mogu biti sigurne ako nisu sigurne u njihovim sopstvenim domovima. MŽK i prihvatilišta su, među drugima, neprekidno zagovarale za poboljšani odgovor i pristup pravdi za žene koje su pretrpele rodno zasnovano nasilje u relevantnim institucijama, kao i pružali pravnu pomoć i monitorisali slučajeve nasilja u porodici.

Aktivistkinje za ženska prava i ŽOCD-i su prve skrenule pažnju javnosti na seksualno uznemiravanje na ulicama i zahtevale akciju vlade, uključujući i kroz istraživanje na ovu temu.³¹¹ Aktivistkinje mladih žena su producirale i promovisale kratki film koji dokumentuje jedan dan u životu mlade žene u Prištini, tokom kojeg je zadirkivana približno 50 puta.³¹² Primivši hiljade pregleda, film je ovo pitanje preneo iz senke u prvi plan javne rasprave, doprinoseći javnim reakcijama protiv uznemiravanja na ulici. Neki zvaničnici, policija i muškarci koji su poricali da seksualno uznemiravanje postoji ili je to problem više nisu mogli lako poreći nesigurnost sa kojom se svakodnevno suočavaju mlade žene na Kosovu.

Kroz plakate i onlajn kampanje, ŽOCD i mlade umetnice nastojale su da podignu svest o rodno zasnovanom nasilju i kako ga prijaviti.

³⁰⁸ MŽK [pismo poslanicama parlamenta](#), Decembar 2018. godine; [Zakon br. 06/L-133 o budžetskim podelama budžeta za Republiku Kosovo za 2019. godinu](#), st. 46; MŽK, [pismo Nacionalnom Koordinatoru protiv nasilja u porodici](#), Decembar 2019. godine, [samo na Albanskom]; [Zakon br. 06/L-133 o budžetskim podelama budžeta za Republiku Kosovo za 2020. godinu](#), st. 51.

³⁰⁹ Grupa za bezbednost i rodnu ravnopravnost je grupa više zainteresovanih strana, osnovana 2007. godine. Sastoji se od OCD-a poput Kvinna till Kvinna, KCRS-a, Udruženja žena u Kosovskoj policiji; Kosovskih institucija kao što je ARP, Ženski Kokus, Kosovska Policija, Kosovske Bezbednosne Snage, Zagovornici Žrtava, Nacionalni Koordinator protiv nasilja; i međunarodnih organizacija i aktera kao što su Žene UN-a, UNDP, UNICEF, UN-HABITAT, OHCHR, UNFPA, WHO, UNOPS, UNHCR, UNMIK, the EU Office, EULEX, OSBE, i KFOR.

³¹⁰ Za primer, vidi web stranicu MŽK-a, "[Članovi](#)" sa ekspertizom o rodno-zasnovanom nasilju.

³¹¹ MŽK, [Seksualno uznemiravanje na Kosovu](#), 2016. godine.

³¹² Vidi MŽK video "Vratimo noć ženama"

Upečatljiv film koji su napravile mlade aktivistkinje izneo je seksualno uznemiravanje iz senke u javne diskusije.

Takođe, kao reakcija na seksualno uznemiravanje, mlade kompjuterske koderke iz Girls Coding Kosovo su udružile snage sa Open Data Kosovo i MŽK-om da bi kreirale mobilnu aplikaciju putem koje bi žene mogle da prijave seksualno uznemiravanje: "Hodaj Slobodno".³¹³ Dijalozi između mladih žena i policije imali su za cilj da povećaju policijske istrage slučajeva seksualnog uznemiravanja. Štaviše, aplikacija je nastojala da informiše gradsko planiranje i rad policije identifikujući neobezbeđena područja na kojima bi opštine mogle da postave ulične svetiljke, kamere i preduzmu napore na povećanju policijske zaštite, u pravcu jačanja bezbednosti, posebno za mlade žene.

Doprinosi sigurnosti priznavanjem preživelih seksualnog nasilja

Dok je seksualno nasilje ranije bilo priznato kao ratni zločin,³¹⁴ 2008. godine, Savet bezbednosti UN usvojio je rezoluciju 1820, koja je seksualno nasilje nad ženama priznala kao ratnu taktiku.³¹⁵ Na Kosovu postoje značajni dokazi da su žene korišćene kao ratno oružje; policija, vojnici i paravojne formacije silovali su žene u njihovim domovima, pritvorskim centrima i tokom bežanja ili prisilne emigracije sa Kosova.³¹⁶ S obzirom na vrlo privatnu, osetljivu i često društveno tabuiranu prirodu ovog zločina, tačan broj žena i muškaraca koji su pretrpeli seksualno nasilje ostaje nepoznat. Procene sugerišu da je 10 do 30 hiljada osoba doživelo takvo nasilje, pre svega Albanke mlađe od 25 godina.³¹⁷ Žene drugih nacionalnosti su takođe pretrpele seksualno nasilje, posebno neposredno nakon rata.³¹⁸

Dokumentujući zločine seksualnog nasilja, ŽOCD-i su pokušali da ostvare pravdu za ove zločine. Oni su dosledno tvrdili da bez pravde ne može biti mira. Od vremena neposredno nakon rata, ŽOCD-i su pomagali ženama u dokumentovanju dokaza i pripremi svedočenja za Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ). Takođe su se koordinisali sa ŽOCD-ima u drugde da pronađu utočište za žene svedoke kada im je život bio u opasnosti, s obzirom na nedostatak adekvatne zaštite svedoka. Dokumentovanje takvih zločina takođe je predstavljalo značajan rizik za aktivistkinje, od kojih je nekima bila zaprećivano za njihov rad.³¹⁹

Mali broj žena koje su pretrpele seksualno nasilje se osećalo mirno ili sigurno. I one su se ipak suočile sa stigmatizovanjem svojih porodica i zajednica, traumama koje su doprinele psihološkim i fizičkim bolestima i ekonomskim poteškoćama. Stoga su ŽOCD-i pružali usluge ženama koje su pretrpele seksualno nasilje, uključujući psihološko savetovanje, medicinsku negu i ekonomsku podršku. Kako je nekoliko preživelih živelo u teškoj ekonomskoj situaciji, bez finansijske sigurnosti, ŽOCD-i su prikupljali sredstva za podršku ženama u da razviju egzistenciju.

³¹³ Vidi Open Data Kosovo, "[Hodaj Slobodno](#)".

³¹⁴ UN, [Rimski Statut Međunarodnog Krivičnog Suda usvojen u Rimu 1998. godine i stupljen u snagu 2002. godine](#); Član 7 priznaje seksualno nasilje kao rat protiv humanosti a član 8 kao ratni zločin.

³¹⁵ [Rezolucija 1820](#).

³¹⁶ Vidi Human Rights Watch, Kosovo: Silovanje kao oružje "Etničkog Čišćenja", S.A.D.: HRW, 1998. godine.

³¹⁷ Fitamant, S., "Izveštaj o proceni seksualnog nasilja na Kosovu", New York: UNFPA, 2000; Corrin, "Postkonfliktna situacija na Kosovu", 2001. godine.

³¹⁸ Amnesty International, [Rane od kojih nam gore duše](#), 2017, st. 18.

³¹⁹ Razgovori MŽK-a sa aktivistkinjama za ženska prava.

Dalje, ŽOCD-i su skrenuli pažnju javnosti na potrebu za odgovor vlade i priznanje seksualnog nasilja počinjenog tokom rata. ŽOCD-i su prvi put izneli ovo pitanje iz senke i u centar pažnje tokom demonstracija organizovanih 8. marta 2012. godine, Međunarodnog dana žena. U melodiji „Prevladaćemo“, pevali su revirirane tekstove koji se odnose na pravdu za preživle seksualno nasilje tokom rata. „Pozivamo na pravdu za žene“, pevale su zajedno. Demonstracije su nekoliko vladinih zvaničnika dovele do suza i odmah, sledećeg dana, o tom pitanju se raspravljalo u Skupštini Kosova. Aida Derguti, bivša poslanica u parlamentu i bivša zamenica lidera političke stranke Vetëvendosje (Samoopredeljenje) podseća:

© MŽK Žene aktivistkinje traže pravdu za žene silovane tokom rata, 8. marta 2012. godine, Međunarodni dan žena.

Sve je započelo unutar Vetëvendosje, kao diskusija između mene, zamenika lidera stranke, i Nazlie Balaj. Nakon što je predsedništvo stranke odobrilo ovu ideju, uoči 8. marta 2012, sastale smo se sa Igballe Rogova i zajedno započele da izrađujemo plan za buduće korake. Organizovale smo javne rasprave kako bismo informisali javnost o ovoj temi. Šanse, da podrže inicijativu male i veoma polarizujuće opozicione stranke, su bile prilično male. Stoga je Igo Rogova zajedno sa MŽK-om preuzela ulogu posrednika između ženskih poslanika. Okrugli stolovi iza zatvorenih vrata između žena u politici i civilnog društva, koje je organizovala MŽK, imali su za cilj da obezbede glasove za ovaj zakon preko ženskih poslanika iz drugih partija u parlamentu.³²⁰

Nakon godina neumornog zagovaranja od strane ŽOCD-a i žena u politici, uključujući pritisak na lidere političkih partija koji su se u početku opirali, Skupština Kosova je 2014. godine odobrila amandmane koji su priznali žrtve seksualnog nasilja i pružili im beneficije poput onih koje su imali drugi veterani.³²¹

Preživeli su morali da čekaju do januara 2018. godine, 18 godina nakon rata, da bi se konačno prijavili za status preživelih seksualnog nasilja u ratu i dobili nadoknadu u obliku mesečne isplate, kao i neke druge ograničene oblike podrške.³²² Pored jačanja ekonomske sigurnosti, preživeli su rekli da je zvanično priznanje njih i njihove nevolje značajno doprinelo njihovom širem psihološkom blagostanju. Štaviše, sagovornici su se složili da je priznanje statusa preživelih i činjenica da dobijaju mesečnu novčanu podršku doprinelo njihovom osnaživanju. „Preživeli su nam otkrili da nikada nisu imali platu ... Ova penzija im daje ne samo ekonomsku nezavisnost, već i samozadovoljstvo, što ih čini širokoumnijim. Međutim, ima još puno posla da se uradi“, prokomentarisala je predstavnica Kosovskog centra za rehabilitaciju žrtava torture (KRCT).³²³ ŽOCD-i poput KRCT-a, Medica Kosova, Medica Đakovica i Centra za promociju ženskih prava u Glogovcu, podržali su žene u podnošenju zahteva za državne olakšice, pratili davanje naknada i ekonomski pomagali ženama, uz podršku Žena UN-a. Kako je predstavnik KRCT-a objasnio:

³²⁰ Intervju MŽK sa Aidom Dërguti, Priština, 2020.

³²¹ Izmenjeni [Kosovski Zakon o pravima boraca i drugih civilnih žrtava rata](#), Član 6.

³²² Amnesty International, [Rane od kojih nam gore duše](#) "Naknada za žrtve silovanja tokom rata na Kosovu, ali još uvek nema pravde", st. 8.

³²³ Intervju MŽK sa predstavnicom KCRŽT-a, Priština, 2020. godine.

Posredno, svako osnaživanje žena i devojaka doprinosi miru i sigurnosti. Kažem, bez skromnosti, da smo uspeli da izbavimo ženu iz pepela da se izbori za svoje pravo na „normalan“ život.³²⁴

RŽLJE je 2014. godine, na čelu sa Editom Tahiri, pokrenuo peticiju tražeći međunarodnu pravdu za žene silovane tokom ratova na Kosovu, u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj.³²⁵ Preko 110.000 ljudi na Kosovu, muškaraca i žena, potpisalo je ovu peticiju koja je upućena generalnom sekretaru UN-a António Guterresu. Edita Tahiri je 2019. godine podnela peticiju specijalnom predstavniku generalnog sekretara UN-a na temu žrtava seksualnog nasilja tokom oružanog sukoba, Pramili Patten.³²⁶

Od kada je ovo pismo poslato, niko nije osuđivan za seksualno nasilje počinjeno tokom rata na Kosovu. Stoga su ŽOCD-i nastavili njihovo zagovaranje za pravdu za žene i muškarce koji su pretrpeli seksualno nasilje, kao i za preživjele masakra i porodice nestalih. Kao što je Igballe Rogova naglasila, „Nema mira bez pravde“.³²⁷ Stoga su ŽOCD-i, kao i žene političarke, nastojale da doprinesu miru i sigurnosti insistiranjem na priznanju zločina počinjenih na Kosovu, pravdi i reparacijama za žene koje su pretrpele seksualno nasilje.

Doprinosi za sigurnost marginalizovanih grupa

ŽOCD-i i pojedinačne aktivistkinje za ženska prava takođe su doprinele odbrani prava potencijalno marginalizovanih i/ili izloženih žena. U posleratnom periodu Handikos je nastavio da pomaže ljudima različitih sposobnosti.³²⁸ Iako je Kosovski Zakon o zabrani diskriminacije usvojen 2004. godine, socijalne norme su i dalje doprinosile diskriminaciji ljudi različitih sposobnosti. Handikos se neprekidno zalagao za sprovođenje ovog zakona i za to da ljudi različitih sposobnosti imaju jednak pristup zaposlenju, obrazovanju i javnim mestima.³²⁹ Ogranci Handikos-a su vršile pritisak na vladu da uključi ljude sa različitim potrebama u donošenju odluka. Na primjer, Handikos i drugi lokalni OCD-i su lobirali u opštinskoj upravi Prizrena da uspostavi odbor za ljude sa posebnim potrebama. U ovom je odboru, osnovanom u junu 2005. godine, Drita Vukshinaj, menadžerka Handikos Prizren-a, bila potpredsjednica.³³⁰ Nekoliko drugih žena bilo je direktno angažovano u radu Handikosa.

Handikos je takođe nastavio da identifikuje i registruje ljude sa posebnim potrebama. Mirvete Hasani, menadžerka Handikos Mitrovice, opisala je za KGSC izazove sa kojima su se suočavali u pronalaženju ljudi različitih sposobnosti, kako bi mogli da im osiguraju ljudsku bezbednost:

Kada smo dvojici roditelja rekli da znamo da imaju dete sa posebnim potrebama, odbili su to da priznaju. Ubedili smo ih da nam pokažu svoje dete. Kad su otvorili vrata, videli smo da ta devojka plače jer je mislila da je jedina osoba na svetu sa posebnim potrebama. Imala je dvadeset godina, a počela je da plače jer me je videla sa štakama i to kako sam ponosna što se ne stidim da izađem. Počela je da me grli i pita me: „Da li izlaziš? A tvoja porodica zna da izlaziš?“ Bila je potpuno iznenađena.³³¹

³²⁴ Isto.

³²⁵ Intervju MŽK sa Editom Tahiri, Priština, 2020.

³²⁶ RŽLJE, web stranica, „[Edita Tahiri predala UN-u pismo RŽLJE-a zahtevajući Međunarodnu Pravdu za žene koje su silovane tokom ratova na Kosovu](#)“, 2019. godine.

³²⁷ Igballe Rogova, govor, konferencija KFOR-a uoči 20-godišnjice Rezolucije 1325, Priština, 2020. godine.

³²⁸ KCRS, *Istorija je i njena priča*, Kosovo, st. 315.

³²⁹ Isto.

³³⁰ Isto.

³³¹ Isto.

Tako da je nekoliko OCD-a, uključujući ŽOCD-a, radilo na pružanju podrške ljudima sa drugačijim sposobnostima u pristupu njihovim pravima. Među ŽOCD-ima koji su želeli da unaprede ljudsku bezbednost žena sa drugačijim sposobnostima su Udruženje slepih i slabovidih ljudi, Komitet slepih žena Kosova, Udruženje gluvih žena, Udruženje žene za žene sa invaliditetom, Daunov sindrom Kosova, Hendifer, Svet Anđela i Udruženje za autizam, kao i ogranci većih organizacija poput Handikosa koji se nalaze na opštinskom nivou.³³²

ŽOCD-i su preduzeli nekoliko akcija za podršku ženama različitih sposobnosti. Na primer, u Prizrenu se Organizacija za osobe sa mišićnom distrofijom založila za poboljšane trotoare i pristup javnim prostorima za osobe u invalidskim kolicima. U Prištini, Udruženje slepih žena pozvalo je na bolju dostupnost Brajevog pisma u školama i jednak pristup državnim penzijama za sve slepe osobe. Nekoliko ŽOCD-a je podučavalo žene različitih sposobnosti profesionalnim veštinama, strategijama za prijavu na posao i drugim informacijama koje im pomažu u osiguranju zaposlenja, kao i samostalnom životu.

U srpskim i seoskim zajednicama ŽOCD-i su zagovarale za javni prevoz kako bi se mladim ženama omogućio pristup obrazovanju i zaposlenosti. Oni su radili na tome da spreče rani brak i osnaže mlade žene sa sela, Roma, Aškalija i Egipćanki da nastave školovanje. Pojedinačne aktivistkinje za ženska prava i ŽOCD-i su podržali javne akcije za podršku prava osoba LGBTQIA+, kao i onih udruženih sa organizacijama LGBTQIA+ u zahtevanju jednakih prava, kao i doprinoseći formulisanju fraziranja koje bi omogućilo pravo na istopolne brakove u Ustavu Kosova. Kroz ove raznolike napore, aktivisti i ŽOCD-i su pokušali da doprinesu povećanoj sigurnosti žena koje se često suočavaju sa više oblika diskriminacije.

Ukratko, ŽOCD-i i aktivistkinje za ženska prava, uključujući mlade žene, doprinele su miru i ljudskoj sigurnosti, uključujući i primenom Rezolucije 1325 Saveta bezbednosti, u smislu pomoći i oporavka: pružili su socijalnu, ekonomsku, fizičku i psihološku podršku ženama. Znajući da „bezbednost počinje od kuće“ i da „ne može biti mira bez pravde“, ŽOCD-i i aktivisti za ženska prava u saradnji sa ARP, Ženama UN-a, Bezbednosnom i rodnom grupom i drugim akterima doprineli su poboljšanju pravnog okvira za rešavanje rodno zasnovanog nasilja. ŽOCD-i su doprineli ljudskoj bezbednosti unapređujući ekonomsku sigurnost žena, podržavajući osobe koje su pretrpele rodno zasnovano nasilje, promovišući i štiteći prava osoba različitih sposobnosti i LGBTQIA+ osoba.

© MŽK

Aktivistkinje za ženska prava podržale su godišnje događaje ponosa LGBTQIA+ od njihovog prvog početka u Prištini/Prištini.

Doprinosi žena ka bezbednosti kroz bezbednosni sektor

Rezolucija 1325 SB UN-a predviđa jačanje učešća žena u sektoru bezbednosti i obezbeđivanje rodno osetljivijeg pristupa u ovom sektoru. Zapošljavanje žena u sektoru bezbednosti može se pokazati neprocenjivim za odgovor na specifične bezbednosne potrebe žena i devojaka, osiguravajući pravičan tretman i omogućavajući žrtvama zločina ugodniju komunikaciju sa policijom.³³³ Ipak, iako žene često imaju dobre sposobnosti za de-eskalaciju i komunikaciju,

³³² USAID, [Ocena rodne ravnopravnosti, LGBTI i Osoba sa invaliditetom](#), 2018. godine; webstranica MŽK-a.

³³³ Bastick, M., „[Integrisanje Roda u reformama post-konfliktnog bezbednosnog sektora](#)“, 2008. godine st. 14. Učesnici istraživanja na Kosovu su ovo potvrdili.

one su obično nedovoljno zastupljene u snagama bezbednosti u posleratnim društvima, zbog barijera u regrutovanju i unutrašnje kulture bezbednosnih institucija; ovo doprinosi nedostatku poverenja javnosti u ove institucije i podriva njihov legitimitet.³³⁴

Ovaj pododeljak govori o ulogama žena i doprinosu miru i bezbednosti kroz sektor bezbednosti na Kosovu, uključujući napore za povećanje angažovanja žena u sektoru bezbednosti. Takođe opisuje napore ŽOCD-a i aktivistkinja za ženska prava da integrišu rodno odgovorni pristup u rad novih bezbednosnih institucija i međunarodnih bezbednosnih aktera na Kosovu.

Posle rata, NATO je bio odgovoran da obezbedi bezbednost na Kosovu sa 45.000 vojnika u Kosovskim snagama (KFOR).³³⁵ Prema aktivistkinjama za ženska prava, one su morale da „forsiraju“ međunarodne bezbednosne misije da bi rod uključili u njihov rad i da ih „obrazuju“ u primeni Rezolucije 1325.³³⁶ Na primer, KFOR je postavio oglasne table mišićavog čoveka bez majice sa porukom „KFOR je jak“. Priseća se Igballe Rogova:

Reagovale smo! Pisale smo u medijima, kritikujući ih, a ubrzo nakon toga pozvani smo da se sretnemo sa šefom KFOR-a. Rekao je, „Ne razumem zašto ste morali da idete u medije. Mogli ste da se meni obratite“. Odgovorila sam: „Jer nas ne biste pozvali, a to znam iz svog iskustva“. Bio je zaista iskren i rekao je: „U redu, reci mi šta da radim“. Rekla sam: „Kao prvo: Imajte rodnog savetnika u vašoj misiji“. ... Nedugo nakon tog sastanka u misiji je imenovan rodni savetnik. Tada sam rekla, „Kao drugo: konsultujte se sa nama pre nego što nešto objavite“. Nakon toga, KFOR se sa nama gotovo uvek konsultovao.³³⁷

Nakon toga, MŽK je, pored ostalih, održavala stalne odnose sa KFOR-om, ka integrisanju rodne perspektive u svom radu. To je uključivalo obuku dolazećih trupa, kako je predviđeno Rezolucijom SB UN 1325, o ženskom pokretu na Kosovu, glavnim rodnim nejednakostima, seksualnom nasilju i potencijalnim vezama između prostitucije i trgovine belim robljem.

1999. započeo je proces razoružanja i transformacije Oslobodilačke vojske Kosova (OVK) u Kosovski zaštitni korpus (KZK).³³⁸ Nakon proglašenja nezavisnosti Kosova 2008. godine, nekoliko bezbednosnih institucija promenilo je strukturu; KZK je raspušten i preobraćen u Kosovske bezbednosne snage (KBS) 14. juna 2009. godine.³³⁹ Ministarstvo bezbednosnih snaga je reorganizovano u Ministarstvo odbrane.³⁴⁰ U međuvremenu, žene koje su bile deo civilnog osoblja Ministarstva od 2008. godine sarađivale su sa ŽOCD-ima i aktivistkinjama za ženska prava u uspostavljanju unutrašnjih mehanizama i nastavnih planova i programa u skladu sa Rezolucijom 1325 Saveta bezbednosti UN-a.³⁴¹ Žene u Ministarstvu odbrane, kao što je Halime Morina, šefica Jedinice za ljudska prava i pol koja je prethodno iskustvo iz civilnog društva donela na ovaj položaj, doprinele su poboljšanjima u primeni Kosovskog zakona o ravnopravnosti polova i Rezolucije 1325 SB UN-a u ovoj instituciji. Socijalne norme i dalje podrivaju učešće žena u KBS-u, posebno raširena socijalizovana percepcija da je vojska samo za

³³⁴ Isto. Vidi takođe Bastic, M. i Whitman, T., [Ženski vodič za reforme sektora bezbednosti](#), 2015. godine.

³³⁵ Rezolucija 1244 SB UN-a; MŽK, *1325 činjenice i basne*, st. 12.

³³⁶ Intervjui MŽK-a sa aktivistkinjama, 2020.

³³⁷ Intervju MŽK sa Igballe Rogova, Priština, 2020.

³³⁸ Skeppström, E., and Weibull, A., *Stvaranje bezbednosnih snaga. Izgradnja kapaciteta na Kosovu*, 2011, st. 15.

³³⁹ Isto, st. 22.

³⁴⁰ Zakon o [Ministarstvu Odbrane](#).

³⁴¹ Intervju MŽK sa Halime Morina, šef Jedinice za Ljudska Prava u ministarstvu za KSB, Ministarstvo Odbrane i KBS, Priština, 2020.

muškarce.³⁴² Međutim, Morina je primetila da je „ideja da je vojska samo za muškarce počela da bleđi.”³⁴³ Znak vremena promene, 2020. godine, za generalnog sekretara Ministarstva imenovana je žena, Rozafa Ukimeraj.³⁴⁴

U međuvremenu, 6. septembra 1999. godine, UNMIK je započeo uspostavljanje Kosovske policijske službe (KPS) sa 200 početnih kadeta, izabranih od 19.500 kandidata. OEBS je, uz pomoć Međunarodnog krivičnog istražnog programa asistencije obuke (ICITAP), koji podržavaju SAD, obučavao kadete.³⁴⁵ Na početku su nastavni programi policijske obuke uključivali rodno osetljiv pristup policiji i odgovor na nasilje u porodici. Od početka je OEBS nastojao da uključi žene u policiju.³⁴⁶ 1999. godine, proces regrutovanja i odabira UNMIK-a imao je za cilj da osigura da 15% oficira budu žene.³⁴⁷ U prvoj generaciji su premašili ovaj cilj; 23% od 173 službenika koji su diplomirali bile su žene (39), a 17 osoba je bilo iz manjinskih etničkih grupa (10%).³⁴⁸ Koristili su terenske kampanje i rad na lokalnom nivou kako bi privukli žene i manjinske etničke grupe da učestvuju.³⁴⁹ Prenos ovlašćenja sa UNMIK-a na Kosovsku policiju (KP) započeo je 2001. godine. Osnivanjem Ministarstva unutrašnjih poslova 2006. godine, počele su pripreme za prenošenje komande, uključujući i najviši nivo.³⁵⁰

Tokom ovih procesa, KP je tražila pomoć od ŽOCD-a i aktivista za ženska prava, kao i UNIFEM-a, u identifikovanju načina za ispitivanje rodni normi i podsticanju učešća žena u bezbednosnim institucijama. Ove žene su bile spremne da daju svoj doprinos, pruživši obuku za informisanje novog osoblja KP-a, uglavnom muškaraca, o Rezoluciji Saveta bezbednosti 1325. Tokom obuke, Behar Selimi, bivši generalni direktor KP-a, bio je među najaktivnijim učesnicima, postavši otvoreni zagovornik rodne ravnopravnosti.³⁵¹ Hysni Shala se takođe priseća da je, kada je preuzeo kancelariju za ljudska prava 2004. godine, tražio njihov savet o tome kako da bolje uvrsti rod u KP:

Trebalo mi je da saznam više o rezoluciji 1325 jer je bilo izazova ... i potražio sam pomoć od međunarodnih i lokalnih organizacija. Od tada sam imao nedeljne sastanke sa Igballom Rogova i MŽK-om koji su mi bili velika podrška i kancelarija, kao i Florom Macula iz UNIFEM-a koja nas je i finansijski podržavala. Tada, 2005-2006. godine, bila je ideja Ige i Flore da osnuju Udruženje žena u Kosovskoj policiji.³⁵²

Flora Macula se slično podseća:

Sarađivala sam sa policijom i pomogla da se rezolucija 1325 integriše u policiju. Kao rezultat, formiran je Odbor za ravnopravnost polova, osnovana je Kancelarija za ravnopravnost polova i stvorili smo mrežu policije, UNIFEM-a, MŽK-a i drugih organizacija. Tada smo imale za cilj da povećamo broj žena u policiji da bi se žene osećale sigurnije na Kosovu. Na kraju, sam pomogla u osnivanju Udruženja žena u policiji Kosova. U roku od godinu i po dana već su bile nezavisne. Danas su vrlo aktivne i sjajan su primer.³⁵³

³⁴² Ministarstvo Odbrane, *Politika ljudskih prava i rodne pariteta u Ministarstvu Odbrane i Kosovskim bezbednosnim snagama* 2019. godine, st. 13. Za dalje informacije o ovom i drugim izazovima učešća žena u sektoru bezbednosti pogledajte sledeće [poglavlje](#).

³⁴³ Intervju MŽK sa Halime Morina, Priština, 2020.

³⁴⁴ Ministarstvo Odbrane, [web stranica](#).

³⁴⁵ Greene, M., Friedman, J., i Bennet, R., *BUspostavljanje policijske službe u sigurnosnom vakuumu: Međunarodni naponi na Kosovu, 1999-2011*, 2012. godine.

³⁴⁶ Intervju MŽK sa predstavnicom OSBE-a, Priština, 2020. godine.

³⁴⁷ Greene, M., Friedman, J., i Bennet R.

³⁴⁸ Isto.

³⁴⁹ KCRS, *Analiza konteksta za reformu sektora bezbednosti na Kosovu 1999-2009*, 2011. godine, st. 19.

³⁵⁰ Greene, M., Friedman, J., i Bennet R.

³⁵¹ Intervju MŽK-a, 2020. On je kasnije služio kao član odbora MŽK-a.

³⁵² Intervju MŽK sa Hysni Shala, bivšim šefom kancelarije, 2020. godine.

³⁵³ Intervju MŽK-a, 2020. godine.

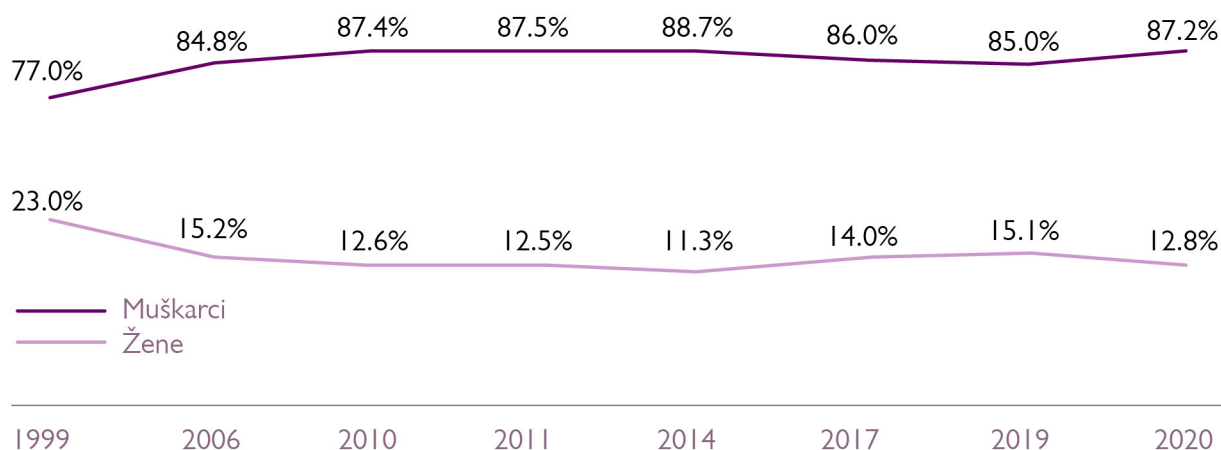
Pre nego što je postala predsednica Kosova 2011. godine, Atifete Jahjaga je bila suosnivač Udruženja žena u policiji. Ona je sama bila redak primer žene koja se kroz redove uzdignula i postala zamenik generalnog direktora KP-a 2009. godine, podržana od ključnih muških kolega, poput Behara Selimi. Koristeći sopstveno iskustvo i položaj rukovodstva, bila je među prvim policajkama koja je osnažila druge žene u KP-u. Priseća se:

Udruženje žena u policiji započelo je sa glavnim ciljem da osnaži žene u Kosovskoj policiji ... pošto smo bile svesne problema sa kojima se suočavaju. Sve je počelo 2001-2002, a, Udruženje žena u policiji je osnovano 2006-2007. godine.³⁵⁴

Međutim, ovo nije bio beznaporan proces. Naišle su na poteškoće, rekla je Jahjaga, pošto nekoliko policajaca nije podržalo ideju udruženja žena u okviru KP-a. „Znali su da će ovo udruženje garantovati osnaživanje i održivost žena u donošenju odluka u Kosovskoj policiji“, nastavila je Jahjaga.³⁵⁵ „Tada se moglo na prste izbrojati broj žena na rukovodećim i odlučujućim položajima u Kosovskoj policiji“, rekla je ona.

Zapravo, kada su Kosovske institucije preuzele vođstvo KP-a 2006. godine, učešće žena je već počelo da opada (vidi Grafikon 1).³⁵⁶

Grafikon 1. Procenat žena i muškaraca u kosovskoj policiji

Prema jednom izveštaju Ministarstva unutrašnjih poslova iz 2011. godine primećeno je da „sve manji broj policajaca KP-a tokom godina pokazuje da mogućnosti koje se pružaju policajkama u KP-u nisu zadovoljavajuće.“³⁵⁷ Identifikovani faktori koji utiču na otkaze žena na KP-u uključuju: nedovoljan prihod/niske zarade, promenu bračnog statusa, slabe mogućnosti napredovanja i radno okruženje.³⁵⁸

Prema Shala-i, nakon što je sve veći broj žena dao otkaz u KP-u, Kancelarija za ljudska prava „počela je da

³⁵⁴ Intervju MŽK-a, 2020. godine.

³⁵⁵ Isto.

³⁵⁶ Podaci za 1999. godinu od Greene, M., Friedman, J., i Bennet R., st. 5; za 2006 iz sa [Izveštaja Ministarstva unutrašnjih poslova](#), 2011, st. 14; za 2010. godinu od Jones, J., Žene u Kosovskoj Policiji, st. 5; za 2017 iz [Izveštaja o inspekciji ljudskih prava u Kosovskoj policiji](#), 2017, st. 13, (samo na Albanskom); za 2019 od KP, [Godišnji Izveštaj 2019. godine o Kosovskoj Policiji](#); i za 2020. godinu iz korespondencije sa KP, 2020. godine.

³⁵⁷ Ministarstvo Unutrašnjih Poslova, Izveštaj o položaju žena u Kosovskoj Policiji, 2011. godine.

³⁵⁸ Isto.

prikuplja podatke i kontaktira ih u vezi razloga što su dale otkaz”.³⁵⁹ Kancelarija je saznala da mnogim ženama takođe nedostaju informacije u vezi sa njihovim pravima i relevantnim zakonima koji bi ih podržali. „Na primer, jedna od njih je rekla da se odselila u Mitrovicu iz Prištine nakon što se venčala i suočila sa poteškoćama svakodnevno putovanja [u Prištinu], i zato je podnela ostavku“, rekla je. „Nije obavestena da je mogla da uputi jednostavan zahtev za premeštaj u Mitrovicu i da bi joj bilo odobreno ovo pravo.”

Iako KP nije imala jasne politike za regrutovanje i unapređivanje žena³⁶⁰, uključujući i manjinske žene, predstavnici KP-a su preduzeli druge napore da podstaknu žensko angažovanje. Kancelarija za ljudska prava nastojala je da žene bolje informiše o njihovim pravima. U 2010. godini, Kancelarija je kreirala priručnik, kao sveobuhvatan vodič sa svim zakonima, propisima i administrativnim pravilima, kako bi policajkama pružila informacije o njihovim pravima i mogućnostima u KP-u. „Sad su sve ove informacije u ovom dokumentu“, rekao je Shala.³⁶¹ Od 2020. godine, institucija je radila na razvoju nove strategije pod nazivom „Program rodne ravnopravnosti“, fokusirajući se na zapošljavanje, zadržavanje na radnom mestu, unapređenje i izgradnju kapaciteta žena.³⁶²

Rad žena aktivistkinja i policajki u KP-u, kao i nekoliko muškaraca na pozicijama gde se donose odluke, poput Selimi i Shala, vremenom je doprineo promenama u percepciji. Policijska službenica je opazila da do trenutka kada se pridružila KP-u više nije osećala da se žene suočavaju sa mnoštvom rodni stereotipa. „Po mom mišljenju, oni su već bili porušeni do vremena kada sam se ja pridružila KP-u“, rekla je.³⁶³ Ostale policajke su se složile da, iako su se u početku suočavale sa diskriminacijom svojih kolega i ljudi uopšte, to se promenilo kada su dokazale svoje sposobnosti i napredovale na više položaje.³⁶⁴ U današnje vreme policajke sa kojima je razgovarala MŽK nisu identifikovale nijedan izazov. Međutim, rekli su da je u KP-u potrebno više žena, što može direktno doprineti poverenju ljudi u instituciju i povećanom prijavljivanju slučajeva.

Rosenberg i Mertus su zaključili da su žene u KP-u prkosile „patrijarhalnom viđenju žena transformišući imidž i ponašanje policije iz autokratske sile koja krši ljudska prava u demokratsku službu usredsređenu na zajednicu.”.³⁶⁵ Žene u KP-u, kao i ŽOCD-i i aktivistkinje za ženska prava koja podržavaju KP, su na taj način, svojim radom doprinele miru i sigurnosti.

Doprinosi žena prema miru i sigurnosti kroz politiku

Ovaj pododeljak govori o ulogama i doprinosu žena miru i bezbednosti kroz njihov angažman u politici na Kosovu. Ispituje tri dimenzije ženskog doprinosa: povećanje i poboljšanje učešća žena u politici, ka omogućavanju ženama da se njihov, kao i glas drugih žena čuje; uspostavljanje zakona i mehanizama za rodnu ravnopravnost, a time i mir i sigurnost; i doprinos žena političara miru i sigurnosti svojim radom. Ne obuhvata doprinose žena specifično pregovorima i dijalogu, o kojima se posebno govori u sledećem potpoglavlju [potpoglavlju](#). Takođe ne raspravlja o izazovima sa kojima su se žene suočavale u pristupu procesima donošenja odluka, koji su u sledećem [poglavlju](#).

³⁵⁹ Intervju MŽK-a, 2020. godine.

³⁶⁰ Vidi dodatak 5 za objašnjenje relevantnih politika i sledeće poglavlje u vezi izazova.

³⁶¹ Intervju MŽK-a, 2020.

³⁶² Jones, J., *Women in the Kosovo Police*, 2020, st. 20.

³⁶³ Intervju MŽK sa Albanian woman in KP, Priština.

³⁶⁴ Intervju MŽK-a.

³⁶⁵ Rosenberger, L. i Mertus, J. “When Adding Women Matters: Making Lieutenant Ahmeti” (“Kada je uključivanje žena bitno: Stvaranje poručnika Ahmetija”), Rod i nacija u jugoistočnoj Evropi, Karl Kaser, Elisabeth Katschnig-Fasch (ur.), 2005.

Povećanje i poboljšanje učešća žena u politici

Rezolucija 1325 Saveta bezbednosti UN poziva na ravnopravno učešće žena u procesima odlučivanja u konfliktnim i post-konfliktnim procesima, kako bi se osiguralo da se rešavaju potrebe i prioriteti žena. Phillips rodni paritet u politici smatra „minimalnim uslovom za transformisanje političkog programa“, tvrdeći da rodna kvota „dovodi u pitanje društveni aranžman koji je žene sistematski stavljao u podređeni položaj.“³⁶⁶ Kvote mogu pomoći marginalizovanim grupama, poput žena, da uspostave „kritičnu masu“ koja ženama omogućava da zastupaju svoje interese u procesima donošenja odluka.³⁶⁷ Bez jednake zastupljenosti, veća je verovatnoća da će žene biti prevladane od strane muškaraca u rukovodstvu i stoga im nedostaje uticaj u procesima donošenja odluka. Prema Dahlerup, kada žene čine 15% visokih političkih činova, one mogu promeniti politički program, ali moraju zauzeti najmanje 40% funkcija da bi uvele „politike prilagođene ženama“.³⁶⁹ Stoga, povećanje učešća žena u politici može doprineti tome da žene mogu da iznesu svoje potrebe u posleratnom okruženju. U međuvremenu, tačna veličina kritične mase potrebne ženama da utiču na politiku može se razlikovati u zavisnosti od zemlje. Dahlerup je predložila stepen od najmanje 30%. Štaviše, primetila je da minimalna zastupljenost žena u politici, ta „kritična masa“, ne znači da će žene svakako biti znatno zastupljene; to, kako ona kaže, „zavisi od mnogih faktora kao što su rodni identitet, politička pripadnost i zakonodavna uloga žena“.³⁷⁰ Dakle, žene u politici takođe moraju biti osnažene i imati prostor da predstavljaju probleme sa kojima se suočavaju različite žene.

Odmah nakon rata, UNMIK-ova administracija odgovorna za upravu Kosova nije uključila nijednu ženu u prvobitno Zajednički savet privremene uprave osnovan da savetuje o upravljanju Kosova sve dok se ne organizuju izbori. Žene su se osećale odbačene od ovih procesa donošenja odluka.³⁷¹ Stoga, nakon što je Savet bezbednosti UN-a usvojio Rezoluciju 1325, 31. oktobra 2000. godine, aktivistkinje za ženska prava su odmah počele da koriste rezoluciju zagovarajući svoje pravo da učestvuju u Kosovskim procesima odlučivanja i izgradnje mira nakon rata. Igballe Rogova se priseća: „Od prvog dana smo počele da koristimo rezoluciju. Pisale smo pisma UNMIK-u, UN-u u Njujorku, čak i rekavši im: „Morate da primenjujete rezoluciju.““³⁷² Njihovo zagovaranje je dospelo do ušiju generalnog sekretara UN-a Kofija Annana, i na kraju je nekoliko žena uključeno u privremene institucije samouprave.³⁷³

7-9. Juna 2000. godine, „Unija kosovskih žena“ je organizovala konferenciju pod nazivom „Žene za Albanske žene“,³⁷⁴ ujedinjujući žene u politici i civilnom društvu u zagovaranju za kvotu zastupljenosti. Priseća se Igballe Rogova:

„Kada je došao UNMIK, mislila sam da će [Rezolucija 1325] biti primenjena, ali nije. Poslali su muškarce koji su bili konzervativni i nisu verovali u žene. Očekivala sam da nas poslušaju ... Kad smo shvatili da nas UNMIK odbacuje, organizovali smo se i zagovarale da se sve promeni.“

Igballe Rogova, Izvršna Direktorka, MŽK.³⁶⁸

³⁶⁶ Phillips, A., *Politika sadašnjosti: Politička zastupljenost pola, etničke pripadnosti i rase*, Oxford: Oksfordska Univerzitetska Štampa, 1995, citirano u Brown, J., „Pristup markera kritične mase: Ženske kvote i socijalna pravda“, *Političke studije*, 62(4), 2013, st. 865.

³⁶⁷ Dahlerup, D., Hilal, Z., Kalandadze, N., i Kandawasvika-Nhundu, R., *Atlas izbornih rodni kvota*, 2013. godine-

³⁶⁸ Intervju MŽK-a, 2020.

³⁶⁹ Dahlerup, D., *Priča teorije kritične mase. Politika i rod*, 2006. godine, st. 494. Na primer, ona pominje primer Novog Zelanda, gde su „mnoge politike prilagođene ženama donete skoro 20 godina nakon što su žene prvi put zauzele 15% mesta u nacionalnom zakonodavnom telu“ (p. 496).

³⁷⁰ Isto, st. 509.

³⁷¹ MŽK, 1325 Činjenice i basne, 2011. godine.

³⁷² Isto, st. 22.

³⁷³ Za potpun opis događaja, vidi MŽK, 1325 Činjenice i basne, st. 20-21.

³⁷⁴ KCRS, Istorija je i njena priča, st. 192.

Iz prošlih iskustava UN-a znale smo da su skloni tome da lidere iz sukoba dovedu kao glavne političke vođe nakon sukoba. Oni su nastavili da rade istu stvar na Kosovu, pa smo zajedno sa ženama u politici insistirale na kvotu. Bile smo i podržane i kritikovane, ali ... da nemamo kvotu, žene se nikada ne bi ni približile parlamentu.³⁷⁵

Edita Tahiri se slično priseća:

Na ovoj konferenciji smo se , mi, žene u politici i žene iz civilnog društva složile oko potrebe za kvotom. Naša saradnja je ubedila tadašnjeg šefa UNMIK-a [SPGS] Kouchner-a, ali i [političke] lidere [Ibrahima] Rugovu i [Hashima] Thačija, da odobre kvotu od 30% za prve lokalne izbore 2000. godine..³⁷⁶

Aktivistkinje za ženska prava su primetile da je bilo pokušaja da se prizna međunarodnim akterima za utvrđivanje kvote, ali da je to uglavnom rezultat inicijative i pritiska aktivista za ženska prava u civilnom društvu i politici.³⁷⁷ Njihovi naponi su uspeali, a prvi opštinski izbori su podrazumevali kvotu od 30% za učešće žena na listama političkih partija. Međutim, način na koji je funkcionisao ovaj izborni sistem na otvorenoj listi, na kojem su birači glasali za pojedinačne kandidate bez garancija da će kvota žena ući u skupštinu, doprineo je da žene imaju samo 8% mesta u skupštinama opština.³⁷⁸

O ovom pitanju se raspravljalo na prvim opštim izborima 2001. godine, kojima je osnovana Skupština Kosova; Na njima je bila obuhvaćena i kvota i izborni sistem zatvorene liste.³⁷⁹ U izbornom sistemu sa zatvorenim listama, ljudi glasaju za političku stranku, a ne za pojedinačne kandidate, a političke stranke biraju kandidate, a ne ljudi.³⁸⁰ Međutim, OCD-i su smatrali da sistem sa zatvorenim listama podriva meru do koje glasači mogu pojedinačne poslanike smatrati odgovornim za njihov rad.³⁸¹ Stoga su, pre drugih opštih izbora 2004. godine, zagovarale u OEBS-u i za ovu, između ostalih promena izbornog sistema. OEBS je pod UNMIK-om bio odgovoran za demokratizaciju i organizovanje izbora; predložio je da se na predstojećim izborima koristi izborni sistem zatvorene liste.³⁸²

U međuvremenu, 2002. godine, žene iz politike i civilnog društva su osnovale Kosovski ženski lobi (KŽL), da bi podržale kvalitativno učešće žena u politici, takođe zahtevajući sistem otvorene liste.³⁸³ Usred ljutih podela među vodećim političkim strankama, jedinstvena, neformalna i nesvrstana priroda ove grupe omogućila je njenim članovima da učestvuju u brojnim lobističkim naporima koje možda ne bi uspele da se adresiraju u okviru svojih organizacija, institucija ili partija.³⁸⁴ Ovo je naročito bilo istinito kada je reč o zagovaranju za rodnu kvotu, predlogu kojem se usprotivilo nekoliko muških lidera političkih partija. Kasnije se KŽL takođe zalagao za učešće žena u pregovorima u vezi političkog statusa Kosova.³⁸⁵

³⁷⁵ Intervju MŽK-a, Priština, 2020.

³⁷⁶ Intervju MŽK-a, Priština, 2020.

³⁷⁷ Intervju MŽK-a, 2020.

³⁷⁸ KCRS, Istorija je i njena priča, st. 192.

³⁷⁹ KIPRED, Reforming the Electoral System of Kosovo, 2005. godine.

³⁸⁰ Centralna Izborna Komisija, *Izbori na Kosovu 2000 - 2014*, 2017- godine, st. 12.

³⁸¹ Farnsworth, N., "Kosovo: Pritisak za reforme raste", Institut za izveštavanje o ratu i miru, 2005. godine.

³⁸² KIPRED, *Reforming the Electoral System of Kosovo*, 2005, st. 8.

³⁸³ Intervju MŽK sa Editom Tahiri, 2020.

³⁸⁴ KCRS, Istorija je i njena priča, st. 195.

³⁸⁵ Isto.

© MŽK Žene drže transparente poput „Rodna kvota nije opravdanje“ tokom protesta ispred sedišta UNMIK-a i OEBS-a, tražeći izborni sistem sa otvorenim listama

S obzirom na to da je jedan od OEBS-ovih razloga za predlaganje sistema zatvorenih lista bila potreba za rodnom kvotom, glasovi članova KŽL-a, kao ženskih lidera, bili su presudni u zalaganju za drugačiji, reprezentativniji izborni sistem. „Nakon što smo postigli da imamo kvotu, mi, žene u politici i civilnom društvu, smo požejele i kvalitet“, rekla je Edita Tahiri³⁸⁶. Tako su žene i muškarci koji predstavljaju 300 OCD- širom Kosova formirali Koaliciju za reformu izbornog zakona, „Reforma 2004“, da bi se zagovarale za izborni sistem sa otvorenim listom.³⁸⁷ Koalicija Reforma 2004 je 2003. godine Izornoj radnoj grupi OEBS-a predstavila njihov predlog za sistem sa otvorenim listom. Kako se zalaganje Koalicije intenziviralo u martu i aprilu 2004. godine, aktivistkinje u MŽK i MŽK su predvodile napore koalicije „Reforma 2004“ i ti naponi su opisani kao „pokretna snaga“ kampanje.³⁸⁸ To je podrazumevalo slanje pisama i sastajanje sa lokalnim i međunarodnim donosiocima odluka, uključujući generalnog sekretara UN-a Annana, SPGS Holкера i šefa misije OEBS-a na Kosovu Paschala Fieschija, kao i medijsku kampanju. Štaviše, aktivisti su organizovali mirne demonstracije u pet regiona gde su ljudi tražili izborni sistem sa otvorenim listom.

Kao odgovor, OEBS je izjavio da im nemaju dovoljno vremena da reorganizuju izborni sistem. Takođe su naveli da ljudi mogu da budu sa se pobrkaju prilikom popunjavanja glasačkih listića. Iako su aktivistkinje lobirale za izborni sistem sa otvorenim listom od 2002. godine, sistem se nije promeniti u sistem sa otvorenim listama koji uključuje kvotu od 30% do opštih izbora 2007. godine.³⁸⁹ Ipak, žene aktivistkinje su doprinele da se pitanje reforme izbornog zakona rano stavi u prvi plan političkih diskusija na Kosovu, kao i pomogle su glasačima da shvate da će im sistem sa otvorenim listom omogućiti da izabrane predstavnike drže odgovornijim.³⁹⁰ Ovo je nesumnjivo stvorilo povoljno okruženje za eventualno usvajanje izbornog sistema sa otvorenim listom.

U mesecima koji su prethodili izborima 2004. godine, MŽK je vodila dve kampanje za uvođenje ženskih glasova u diskusije. Prva, u saradnji sa Odeljenjem za demokratizaciju OEBS-a, bila je „Žene predlažu“, koja je prikupljala i promovisala ženske ideje za izborne platforme političkih partija za izbore 2004. godine. Organizujući sastanke širom Kosova, MŽK je okupila etnički raznolike žene iz politike i civilnog društva kako bi razmotrile prioritete žena.³⁹¹ Drugo, MŽK je vodila kampanju pod nazivom „Političke stranke rade za žene“ u saradnji sa OEBS-om. Predstavila je žene kandidatkinje iz svih političkih partija muškarcima i ženama glasačima pre izbora u

³⁸⁶ Intervju MŽK sa Editom Tahiri, 2020.

³⁸⁷ KCRS, *Istorija je i njena priča*, st. 199.

³⁸⁸ Isto.

³⁸⁹ Vidi tabelu kod Centralne Izborne Komisije, *Izbori na Kosovu 2000 - 2014*, 2017. godine, st. 16.

³⁹⁰ KCRS, *Istorija je i njena priča*, st. 200.

³⁹¹ KCRS, *Istorija je i njena priča*.

jesen 2004. godine. Kroz kampanju su turske, romske i druge manjinske stranke takođe promovisale svoje platforme biračima na njihovom jeziku, dok je MŽK prevodila.³⁹² Obe kampanje su bile medijski praćene, posebno preko RTV21, pa su rasprave između birača i kandidatkinja emitovane široj audijenciji. Violeta Selimi, koordinator kampanje, je kasnije ispričala za KCRS: „Želele smo da promovišemo ženske kandidate i da pokažemo ženama na Kosovu da u skupštini ne rade samo muškarci.”³⁹³

Treći napor da se poveća učešće žena u politici bio je „Žene to mogu“, nazvan po motu Ženskog pokreta Norveške radničke stranke iz 1980-ih. Istraživački centar za rodnu ravnopravnost, Kolo srpskih sestara i Kosovska ženska koalicija predvodili su ovaj napor, čiji je cilj bio pružanje ženama veština i podrške potrebne da učestvuju u politici i zastupaju prioritete žena.³⁹⁴ Tokom seminara, različite žene su učile o rodnom konceptima, politici, lokalnom i međunarodnom zakonodavstvu, javnom nastupu, debatama, posredovanju i interakciji sa medijima.³⁹⁵

Posle drugih izbora, 2005. godine poslanice su osnovale Ženski kokus, neformalnu grupu u Skupštini Kosova.³⁹⁶ Pridružio se ženama iz različitih političkih partija i različitih etničkih grupa u zagovaranju o pitanjima za koja su se one složile da su u interesu žena. Na primer, 2011. godine, njeni članovi su protestovali i uspešno blokirali glasanje u Skupštini, jer njihova ženska perspektiva nije bila uključena u raspravama. Pokušali su da utiču na procese učestvujući kao posmatrači u odborima u kojima nijedna žena nije zvanično angažovana.³⁹⁷ Prema tome, svojim lobiranjem Ženski kokus je pomogao da se poboljša zastupljenost žena u donošenju odluka. Pod istom dinamikom, neke ženske skupštinske grupe i ženske neformalne grupe takođe su osnovane u opštinama.³⁹⁸

ŽOCD-i, posebno MŽK i njeni članovi, nastavili su svoj rad na osnaživanju većeg broja žena da uđu u politiku, kao i na jačanju položaja žena koje su već u politici. 2014. godine, MŽK je osnovala kosovski lobi za rodnu ravnopravnost, koji je ujedinio ŽOCD-e i žene u politici u nekoliko opština u zalaganju za pitanja od zajedničkog interesa. Ključna svrha i atribut Lobija je njegov cilj da izgradi jedinstvo i solidarnost među različitim ženama, u političkim strankama, etničkih, starosnih i drugih razlika. Lobi okuplja različite žene u postizanju zajedničkih ciljeva. Najmanje dva puta godišnje članice lobija sa celog Kosova sastaju se kako bi razgovarali o svojim strategijama zagovaranja, razmenili iskustva i sastavili nove strategije, učeći jedne od drugih. MŽK zatim podržava članice lobija u postizanju njihovih ciljeva zagovaranja na opštinskom nivou. Zajedno su, lobističke grupe postigle na stotine promena ka rodnoj ravnopravnosti na opštinskom nivou.³⁹⁹ Štaviše, individualnim mentorstvom i podrškom, Lobi je osnažio mnoge žene, uključujući mlade žene, da postanu politički aktivne na lokalnom nivou; nekoliko njih se kasnije kandidovalo za poslanike.

Članice lobija su se 2018. godine složile da žele da prošire svoje napore i više sarađuju sa ženama poslanicama u cilju zajedničkih ciljeva. Tako je uspostavljena Koalicija za ravnopravnost, koja ujedinjuje ŽOCD-e i žene u politici na svim nivoima u strategiji za dalje angažovanje žena u politici, kao i za postizanje zajedničkih ciljeva, preko stranačkih i etničkih linija.⁴⁰⁰ Stoga je MŽK pokušala da osnaži žene da uđu u politiku preko lobija, koalicije, njihovih sastanaka, umrežavanja, osnaživanja i individualizovanog, prilagođenog mentorstva žena političarki u prevazilaženju različitih

³⁹² Isto. st. 201.

³⁹³ Isto.

³⁹⁴ Isto. st. 202.

³⁹⁵ Za više, vidi KCRS, *Istorija je i njena priča*, st. 202.

³⁹⁶ MŽK, *1325 Činjenice i basne*, 2011, st. 62-63.

³⁹⁷ UNDP, *Jačanje političkog učešća žena. Analiza uticaja ženskih parlamentarnih mreža u Evropi i Centralnoj Aziji*, 2016, st. 13.

³⁹⁸ OSBE, *Uporedna studija struktura ženskih poslanika u regionu OSBE-a*, 2013, st. 35-36.

³⁹⁹ Za nekoliko primera pogledajte [Tabelu 3](#) u pododeljku koji sledi.

⁴⁰⁰ MŽK, *„Ujedinjuju se žene: Osniva se koalicija za ravnopravnost”*, 2018. godine.

izazova sa kojima se suočavaju lideri političkih partija i mediji, pored ostalih.⁴⁰¹ Osnaživanje MŽK-a za učešće žena u procesima donošenja odluka takođe se postizalo putem grantova dodeljenih raznim grupama za ženska prava kao što je Kosovski ženski fond. Gotovo svi grantovi Kosovskog ženskog fonda uključuju komponentu za unapređenje učešća žena u politici i donošenju odluka, putem kojih su ŽOCD-i od 2012. godine uključile 4.510 različitih žena i devojaka u političke procese, neke po prvi put.

Takođe od 2012. godine, Nacionalni demokratski institut (NDI) organizuje svoju godišnju „Nedelju žena“, koju podržava USAID. Inicijativa je započela kao odgovor na nisku angažovanost žena u političkim procesima. Ovaj veliki događaj svake godine okuplja širok spektar istaknutih žena, mladih žena i muškaraca iz politike, civilnog društva i akademske zajednice, pored ostalih stručnjaka, sa Kosova i iz inostranstva, da razgovaraju o različitim temama.⁴⁰² Prominentne političarke govore, osnažujući druge žene, posebno mlade žene, da se angažuju, kao što ilustruje polje 3. Kao dopuna Nedelji žena, NDI ugošćava šestomesečnu Akademiju ženskog liderstva tokom koje žene učestvuju u aktivnostima na izgradnji veština i umrežavanju. Prema NDI, ovo podržava učesnike da „kreiraju održive koalicije za unapređivanje pitanja od zajedničkog interesa za njih i njihove zajednice”.⁴⁰³ 2018. godine, su po prvi put učestvovalе žene iz svih etničkih grupa koje žive na Kosovu.⁴⁰⁴

Odlomak iz govora Vjose Osmani na Nedelji Žena NDI-a, 2020. godine

“Tokom svoje političke karijere suočićete se sa toliko uvreda za koje niste ni pretpostavljale da ćete ih primiti, da biste bili manje osnažene, da biste uzdržale svoj glas za koji ste kao devojke i žene radile tokom vašeg života. Ali, imajte na umu jedno, ako se predate, ne predajete se samo za sebe već i za sve mlade žene koje dolaze posle vas i za sve male devojčice koje vas gledaju danas i svaki dan sa nadom da ćete dobiti ovaj rat u vezi sa dezinformacijama i napadima koji su vrše upravo zato da bi glas žena bio slabiji u politici i odlučivanju.”⁴⁰⁵

OEBS je takođe imao aktivnosti za unapređivanje učešća žena u politici, kako na centralnom, tako i na lokalnom nivou, kao što je to podrška ženskim neformalnim grupama i kokusima poslanika na opštinskom nivou.⁴⁰⁶

Od 2016. godine, KCRS je takođe predvodio inicijativu nastojeći da podstakne angažovanje mladih žena u politici. Prema KCRS-u, akcija „Mlade žene angažovane u političkim strankama i političkim procesima“, podržana od EU, „promovisala je potpunu primenu zakona o ravnopravnosti polova i antidiskriminacije žena unapređivanjem

⁴⁰¹ Na primer, vidi godišnje izveštaje MŽK-a, i MŽK, “Kosovski lobi za rodnu ravnopravnost: Podsticaj za ujedinjavanje žena u Dragašu”, 2020. godine.

⁴⁰² Za više informacija o Nedelji Žena, vidi: <http://www.weekofwomen.org/>.

⁴⁰³ NDI, *Rodna (ne) Ravnopravnost u odlučivanju na lokalnom nivou*, 2018- godine, st. 43.

⁴⁰⁴ Isto.

⁴⁰⁵ Vjosa Osmani, govor, Konferencija Nedelje Žena 2020. godine, organizovana od strane NDI.

⁴⁰⁶ OSBE, “Aktivnosti misije i programski prioriteti o rodnoj ravnopravnosti”, 2018. godine. Vidi takođe [OSBE website](#). Pogledajte takođe internet stranicu OEBS-a, „Misija OEBS-a na Kosovu promoviše osnaživanje žena u političkom odlučivanju”, 2012.

njihovog učešća u politici i na pozicijama odlučivanja u javnim institucijama”.⁴⁰⁷

UNMIK je 2017. godine bio domaćin prve Skupštini mladih UN-a na Kosovu, gde su preporuke 140 mladih ljudi doprinele uspostavljanju mape puta Kosova za omladinu, mir i bezbednost.⁴⁰⁸ 2020. godine glavni zaključci predstavljeni su Savetu bezbednosti UN-a putem virtuelnog sastanka, na kojem su dve mlade žene sa Kosova podelile svoja gledišta i iskustva u izgradnji mira i otpornosti

Od 2019. godine, MŽK se udružio sa Ruka Ruci i Organizacijom Osobe sa mišićnom distrofijom Kosova u akciji „Jačanje učešća žena u politici“, koju podržava EU, u cilju osnaživanja žena, posebno žena etničkih manjina i žena različitih sposobnosti da učestvuju u politici. Članice MŽK-a su orkestrirale obimnu kampanju informisanja neposredno pred izbore 2019. godine, pozivanjem na ulicama i od vrata do vrata, kao i medijskom kampanjom, da ubede glasače da glasaju za žene. MŽK i EU takođe su sarađivale da podrže ženski angažman u politici na druge načine. Počev od 2019. godine, specijalni predstavnik EU na Kosovu podržao je program žena u vođstvu koji je pružao obuku i mentorstvo za različite žene.⁴⁰⁹

Tokom izborne kampanje 2019. godine, aktivistkinje MŽK hodale su ulicama širom Kosova, ohrabrujući glasače „Bez obzira na to koju ste političku partiju izabrali, glasajte za više žena u parlamentu“.

Forum za liderstvo i diplomatiju je takođe održao Akademiju za liderstvo 2020. godine, uz podršku GLZ-a Kosovo, na kojoj je 40 žena, uključujući mlade žene, osnaženo da učestvuju u procesima donošenja odluka; to je uključivalo izgradnju veština u multietničkoj saradnji i nenasilju.⁴¹⁰

Svi ovi napori su počeli da pokazuju rezultate nakon izbora 2019. Od 2015. godine, novi Zakon o ravnopravnosti polova (ZRP) olašava da rodna ravnopravnost obuhvata ravnopravno učešće žena i muškaraca na svim nivoima vlasti, definisano kao 50% učešća oba pola. Međutim, dva kosovska izborna zakona određuju kvotu od 30% učešća oba pola na izbornim listama političkih partija. Na opštim izborima 2019. (sedmo zakonodavstvo), političke stranke su sledile izborne zakone, a ne ZRP. Ovo se dogodilo čak i usred snažnog ohrabrenja ARP-a i Institucije Ombudsmana da primene ZRP uključivanjem 50% učešća svakog pola na partijske liste.⁴¹¹ . Kako su političke stran-

⁴⁰⁷ KCRS, “[Mlade žene angažovane u političkim partijama i političkim procesima](#)”.

⁴⁰⁸ UNMIK, Mapa puta Kosova za omladinu, mir i bezbednost, 2017.

⁴⁰⁹ komunikacija MŽK-a sa EU, 2020. godine.

⁴¹⁰ Kosovski tim UN-a, “[Prevazilaženje barijera osnaživanja žena u javnoj sferi](#)”, 2020. godine.

⁴¹¹ ARP, web stranica, “[Zakon o Ravnopravnosti Polova će biti poštovan što se tiče jednake zastupljenosti od 50% tokom parlamentarnih izbora 6. oktobra 2019. godine](#)”; i Klan Kosova, “[Ombudsman poziva na rodnu ravnopravnost na izborima 6. oktobra](#)” [Albanski], 2019. godine.

ke zanemarile ZRP, 39 (33%) od 120 izabranih poslanika bile su žene

Kao što je već diskutovano, nedovoljna zastupljenost žena u Skupštini može ugroziti meru do koje se različiti ženski prioriteti uzimaju u obzir u vladinim zakonima, politikama i programima.⁴¹² Kako je jedan muškarac koji je učestvovao u istraživanju prokomentarisao:

Tamo gde ima više žena, drugačije je, ali njih je malo po kvantitetu. Na primer, trenutno ih ima 39 u Skupštini, ali kada su raspoređene po odborima, one su obično manje primetne, jer su manjeg broja. Na primer, stranke obično imenuju moćne ljude za predsedavanje u odborima. Ali druga bi to bila stvar kada bi one bile jednako zastupljene u odboru.⁴¹³

U tom smislu, glavni napreci su se dogodili u sedmom zakonodavstvu, jer su žene vodile osam od 17 odbora.⁴¹⁴ Pored toga, Komisijom za pitanja bezbednosti i odbrane je predsedavala žena, Fatmire Kollçaku iz Vetëvendosje.⁴¹⁵ 2017. godine, žene nisu predsedavale nijednom komisijom, iako su žene vodile tri komisije 2010. godine i jedan 2013. godine. To pokazuje blago poboljšanje ženskog rukovodstva parlamentarnih komisija tokom vremena.

Mada kvota može pomoći većem broju žena da dobiju mesto za stolom, ona ne garantuje kvalitetnu zastupljenost problema koji imaju uticaj na različite žene ili na to da li će žene preduzeti napore ka daljoj rodnoj ravnopravnosti, kako je primetila Dahlerup.⁴¹⁶ U tom kontekstu, 2020. godine, vršilac dužnosti predsednika Kosova, Vjosa Osmani, je rekla:

Mada kvota može pomoći više žena da dobiju mesto za stolom, ona ne garantuje kvalitet. Mi kao žene moramo da shvatimo da sve mi koje imamo ova mesta u procesu donošenja odluka nismo dovoljne. Ne radi se samo o prisustvovanju. Radi se o tome da se mi moramo osigurati da se naš glas čuje, tako da nismo samo negde neki broj. Veoma je važno da tu priliku iskoristimo za rešavanje problema sa kojima se nose naši građani. I mislim da žene na Kosovu, u parlamentu i drugde i u kabinetu predsednika pokazuju upravo to, da donosimo kvalitet, rešavamo probleme, doprinosimo rešavanju pitanja koja se bave životnim svakodnevnica građana na mnogo kvalitetniji način od mnogih drugih muškaraca u politici. Ovo se treba priznati i to moramo naglas kazivati, jer samo na taj način gradimo put za druge žene koje će u budućnosti dolaziti na rukovodeće položaje i izvanredno rešavati probleme koji se tiču različitih žena ili da će žene preduzeti napore da unaprede rodnu jednakost, kao što je Dahlerup uočila.⁴¹⁷

Dokazi sugerišu da žene prvo moraju da „budu viđene“ u političkim arenama kako bi se mogle „dokazati“ kao vođe. Onda kada zauzmu mesto u politici, žene moraju demonstrirati svoje vođstvo, što će im omogućavati da budu ponovo izabrane.

⁴¹² Vidi Uvod izveštaja i ovog pododeljka [pododeljak](#).

⁴¹³ Intervju MŽK sa aktivistom, Priština, 2020. godine.

⁴¹⁴ Skupština Republike Kosovo, „[Parlamentarne Komisije](#)“, pristupljene 2020. godine

⁴¹⁵ Isto, „[Komisija za pitanja bezbednosti i odbrane](#)“, pristupljene 2020. godine.

⁴¹⁶ Vidi uvod u ovaj [pododeljak](#).

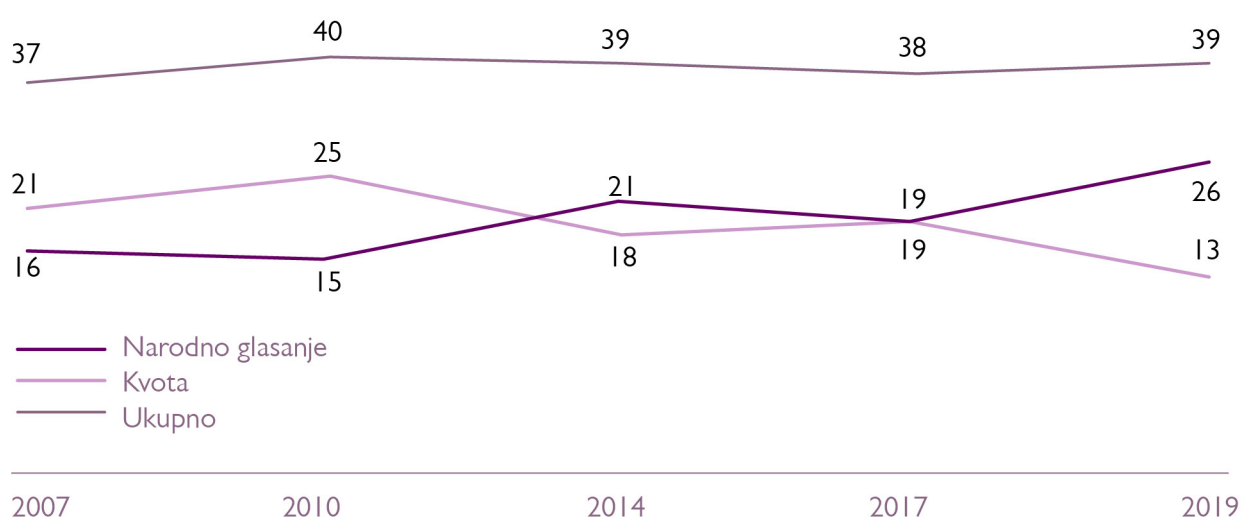
⁴¹⁷ Vjosa Osmani, Govor, NDI, „Konferencija Nedelje Žena 2020“.

Tabela 1. Političarke koje su prvobitno izabrane po kvoti a kasnije narodnim glasom

Političarka	Partija	Kvota	Narodni glas
Donika Kadaj-Bujupi	AAK	2007	2010
Jelena Bontić	SL	2010	2014
Duda Balje	VAKAT	2010	2014
Albulena Haxhiu	VV	2010	2014
Time Kadrijaj	AAK	2010	2014
Sala Berisha Shala	PDK	2010	2014
Jasmina Zivković	SL	2010	2014
Teuta Haxhiu	AAK	2010	2017
Ganimete Musliu	PDK	2010	2017
Doruntinë Maloku Kastrati	LDK	2014	2019
Besa Baftija	VV	2014	2017
Saranda Bogujevci	VV	2017	2019
Fitore Pacolli Dalipi	VV	2017	2019

Tako da je, prema NDI, kvota doprinela minimalnoj zastupljenosti žena u Skupštini Kosova, ali je takođe stvorila prostor u kojem žene mogu postati „javni uzori“ i promeniti javno mnjenje o ulozi žena u politici.⁴¹⁸ Aktivisti za ženska prava su slično izjavili da je kvota dovela ženska lica u oči javnosti i pružila im šansu da pokažu svoju sposobnost upravljanja, što se bez kvote verovatno ne bi postiglo.⁴¹⁹ Zapravo, 13 žena koje su prvobitno dobile mesta zahvaljujući kvoti kasnije su izabrane glasom naroda (vidi Tabelu 1). Njihov izbor verovatno ne bi bio moguć bez kvote. Kvota im je omogućila da steknu javnu prominentnost, kako bi mogli biti izabrani glasom naroda. Na najnovijim opštim izborima 2019. godine, 26 od 39 ženskih poslanika izabrano je bez kvote, više nego ikad ranije, što ilustruje sve veću javnu podršku pojedinim političarkama (vidi grafikon 2).⁴²⁰

Grafikon 2. Broj žena sa sedištim zbog glasanja i kvote

⁴¹⁸ NDI, *Kosovo: Prevažilaženje prepreka ženskog političkom učešću*, 2015, st. 8.

⁴¹⁹ KCRS, *Istorija je i njena priča*, st. 198-199.

⁴²⁰ Iz podataka Centralne izborne komisije, na: *Izbori za Skupštinu Kosova: Konačni rezultati*, 2019. godine. Vidi takođe, ARP, *Program za rodnu ravnopravnost 2020-2024*, st. 47.

U celosti, kroz gore pomenute napore da se rodna kvota uključi u izborni sistem sa otvorenom listom, angažuju birači, izraze prioriteta žena koji se odnose na platforme političkih partija i osnaže žene da uđu u politiku, posebno mlade žene, ŽOCD-i i aktivistkinje za ženska prava u civilnom društvu i politici su doprineli pozicioniranju žena gde one mogle učiniti da se ženski glas čuje u posleratnim procesima donošenja odluka, uključujući i onim vezanim za mir i sigurnost.

Uspostavljanje zakonodavstva i mehanizama za rodnu ravnopravnost

ŽOCD-i i aktivistkinje za ženska prava u politici i civilnom društvu su takođe zagovarale za uspostavljanje nekoliko zakona, politika i mehanizama za rodnu ravnopravnost na Kosovu. Termin „mehanizmi rodne ravnopravnosti“ se odnosi na zakonodavstvo, institucije, službena mesta, kancelarije, komisije i druga vladina tela osnovana radi negovanja jednakih prava i institucionalizacije rodne ravnopravnosti na Kosovu.⁴²¹ Jedan posebno inkluzivan i važan napor bio je uspostavljanje prvog nacionalnog akcionog plana za postizanje rodne ravnopravnosti 2003. godine, koji je izradio niz različitih žena svih starosnih doba iz politike, civilnog društva, vlade, medija i poslovanja, uz podršku UNIFEM-a.⁴²² Posle dve godine predanog, dobrovoljnog rada, Skupština Kosova je usvojila prvi plan 2004. godine.⁴²³ Ovaj inkluzivni proces i usvajanje ovog plana doveli su do brojnih drugih dostignuća, od kojih su se mnoga odnosila na sprovođenje ciljeva u okviru plana.

Kao rezultat, formirana je Međuresorna grupa za postizanje rodne ravnopravnosti i formirane su komisije za ravnopravnost polova koji su koristili Plan za informisanje o svom radu. Odeljenje OEBS-a za demokratizaciju, mnoge opštinske vlasti i kabinet Premijera za dobro upravljanje, ljudska prava, jednake mogućnosti i rodna pitanja, koristili su Plan kao osnovu za uspostavljanje sopstvenih strategija.⁴²⁴ Štaviše, preporuka u okviru Plana dovela je do stvaranja prvog ZRP i nekoliko institucionalnih mehanizama sa mandatom za unapređivanje ravnopravnosti polova na Kosovu.⁴²⁵ Mehanizmi rodne ravnopravnosti su obuhvatali opštinske službenike za rodnu ravnopravnost; opštinske komisije za rodnu ravnopravnost; Kancelariju za ravnopravnost polova u okviru kabineta premijera (kasnije ARP); Pod-komisiju za ravnopravnost polova u okviru Komisije za pravosudna pitanja, zakonodavstvo i ustavni okvir u Skupštini Kosova; Međuresorna grupa za postizanje rodne ravnopravnosti; Službenici za ravnopravnost polova ili kontakt osobe u ministarstvima; i Jedinica za rod u instituciji Ombudsmana.⁴²⁶ Igballe Rogova se podseća:

Žestoko smo se borile da uspostavimo ARP, koja se prvo zvala Kancelarija za ravnopravnost polova, i da je postavimo tamo gde joj je mesto, na najvišem nivou vlade. U početku je postojala namera da se ona postavi u Ministarstvu javne uprave. Međutim, zahvaljujući neprekidnom zagovaranju žena u civilnom društvu i žena u politici, uspeali smo da ARP postavimo na najviši nivo donošenja odluka, pri Kabinetu premijera, tako da bi agencija mogla uticati i na rad drugih ministarstava. U tim naporima su se zalagale i muškarci, poput Besima Kajtazija i Behar Selimija, pored ostalih.⁴²⁷

⁴²¹ Intervju MŽK-a sa aktivistima i predstavnicima ŽOCD-a, 2020. godine.

⁴²² Intervju MŽK sa Florom Macula, 2020. godine.

⁴²³ KCRS, *Istorija je i njena priča*, st. 194.

⁴²⁴ Isto, st. 196.

⁴²⁵ Isto.

⁴²⁶ Isto.

⁴²⁷ Intervju MŽK-a, 2020.

Tako su se različite žene i muškarci zalagale za uspostavljanje ARP-a u Kancelariji premijera, na najvišem nivou odlučivanja, kao ključnog institucionalnog mehanizma za rodnu ravnopravnost na Kosovu.⁴²⁸

Zakon o ravnopravnosti polova (ZRP) usvojen je 2004. godine, uključujući mandat ARP, a ARP je osnovana 2005. godine. Od tada, ARP se udružila sa aktivistkinjama za ženska prava i ŽOCD, između ostalih aktera, ka postizanju rodne ravnopravnosti i unapređenju ljudske bezbednosti na razne načine. Pored gore pomenutih akcije koje je ARP preduzela u cilju rešavanja rodno zasnovanog nasilja, ARP je 2014. godine vodila izradu Akcionog plana za sprovođenje Rezolucije 1325 o ženama, miru i bezbednosti na Kosovu.⁴²⁹ ARP je takođe objavila izveštaj o učešću, ulogama i položaju žena u kosovskim institucijama, podržan od strane UN Women i UNDP.⁴³⁰ U njemu su identifikovane ključne prepreke i date preporuke za jačanje učešća žena u odlučivanju.

Kasnije je ARP vodila proces izmene i dopune ZRP-a radi njegovog unapređivanja, u bliskoj saradnji sa ŽOCD i drugim akterima. To je uključivalo redefinisane rodne ravnopravnosti sa 40% u prvom ZRP-u na 50% zastupljenosti svakog roda u ZRP-u od 2015, pored ostalih značajnih revizija. ARP je takođe vodila konsultativne procese u pravcu uspostavljanja dva odgovarajuća programa i akcionih planova za rodnu ravnopravnost u skladu sa zahtevima ZRP.⁴³¹

Žene u civilnom društvu i žene političarke takođe su pružile ekspertizu za informisanje nekoliko važnih zakona, programa i politika za unapređenje ženske bezbednosti i blagostanja.⁴³² Kao što je Edi Gusia, izvršni direktor ARP-a, sažeo: „Kao rezultat svog ovog organizovanja, preduzeti su prvi koraci ka izradi zakona; stvaranje mehanizama ka rodnoj ravnopravnosti; sve do Ustava Republike Kosovo, koji po prvi put obuhvata CEDAW”, Konvenciju UN-a o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena.⁴³³ Aktivistkinje za ženska prava i ŽOCD-i su bile ključne za informisanje svih ovih procesa, zakona i mehanizama, koji su, direktno ili indirektno, poslužili za uspostavljanje pravne i institucionalne osnove za unapređenje mira i bezbednosti na Kosovu. Osim toga, podržali su nekoliko drugih zakona i politika koji se odnose na mir i sigurnost koji ovde nisu navedeni.

Primeri žena političarki koje unapređuju mir i sigurnost

Spisak žena u politici koje su doprinele miru i sigurnosti nakon rata je dugačak i za njega bi bilo neophodno dodatno istraživanje fokusirano samo na ovo. Ipak, ovaj pododeljak predstavlja nekoliko primera zapaženih doprinosa žena političara miru i bezbednosti na Kosovu. Tabela 2 pruža neiscrpnu listu nekoliko doprinosa žena političara na nivou Kosova (po abecednom redu na osnovu imena). Tabela 3 sadrži primere doprinosa žena na opštinskom nivou.

⁴²⁸ Intervju MŽK-a, 2020, i MŽK, *1325 Činjenice i Basne*, st. 149-150.

⁴²⁹ Vlada Kosova, ARP, Akcioni plan za sprovođenje Rezolucije 1325 'Žene, mir i bezbednost' na Kosovu 2013-2015", 2014.

⁴³⁰ ARP, Izveštaj o istraživanju, *Učešće, uloga i položaj žena u centralnim i lokalnim institucijama i političkim strankama na Kosovu*, 2014.

⁴³¹ Vlada Republike Kosovo, "Kosovski program za rodnu ravnopravnost 2008-2013"; "Kosovski program za rodnu ravnopravnost 2020-2024", 2020.

⁴³² Za delimičnu listu zakona za koje su ŽOCD-i dale doprinos, vidi *Godišnji izveštaji, strategije*, MŽK-a, i MŽK, *Gde je novac za ženska prava? Trendovi finansiranja*, 2020. godine, st. 26.

⁴³³ Intervju MŽK-a, 2020.

Tabela 2. Primeri doprinosa političarki miru i sigurnosti

ARP i njegovi civilni službenici su doprineli nizu politika i programa ka miru i bezbednosti, naročito za žene. ⁴³⁴
2012-2013. godine, 40 poslanica iz različitih etničkih grupa i političkih partija su uspešno zagovarale za Ministarstvo spoljnih poslova da se implementuje ZRP i Rezolucija 1325 SB UN-a, s obzirom na nedovoljnu zastupljenost žena u diplomatskim misijama; Od 2020. godine, žene čine 40% Kosovskih diplomata i ambasadora karijerista, koji su postavljeni da se angažuju za mirovne i sigurnosne procese u relaciji spoljnih poslova. ⁴³⁵
Bivša poslanica Aida Derguti se u početku zalagala za, i stvarala koalicije za podršku ženama koje su preživele seksualno nasilje tokom rata i za uključivanje Istambulske Konvencije u Ustav Kosova.
Predsednica Atifete Jahjaga se izborila za cilj obezbeđivanja priznanja i podrške ženama i muškarcima koji su pretrpeli seksualno nasilje tokom rata na Kosovu. Predsedničkom odlukom i u bliskoj saradnji sa grupama za prava žena, Jahjaga je osnovala Nacionalni savet za preživele seksualnog nasilja tokom rata, što je doprinelo konačnom usvajanju zakona kojim se priznaju i dodeljuju državne olakšice za preživele. U bliskoj saradnji sa iskusnim ŽOCD-ima, takođe je vodila osnivanje Nacionalne komisije za verifikaciju i priznavanje statusa žrtava seksualnog nasilja tokom rata, koju su obavljalo pažljivo odabrani stručnjaci koji osetljivo pristupaju u postupku razmatranja zahteva za državu beneficije za preživele.
Kao glavni pregovarač, Edita Tahiri je potpisala prvi tehnički sporazum između Kosova i Srbije. Ona je među retkim ženama na svetu koje su potpisale mirovni sporazum i prva na Balkanu. Kao član i lider RŽLJE-a, doprinela je miru i sigurnosti u regionu.
Ministarka ekonomije Hikmete Bajrami je osigurala raspodelu državnih resursa za ARP za podršku ženama usred pandemije COVID-19, poput finansiranja ključnih centara za dečji dnevni boravak.
Poslanica Mimoza Kusari-Lila, pored drugih, doprinela je ekonomskom osnaživanju žena. Ona se zalagala za kvotu od 40% učešća žena u Upravnom odboru akcionarskih društava ⁴³⁶ i podržala je predstojeće izmene Zakona o radu koje se odnose na odredbe o materinstvu i očinstvu.
Poslanica Saranda Bogujevci takođe se zalagala za preživele seksualnog nasilja, povratak nestalih osoba i pravdu za žrtve rata. Unela je predlog da se 14. april smatra Danom sećanja na preživele ratnog silovanja.
Poslanica Teuta Saraçini mobilisala je Ženski kokus i međunarodno prikupila sredstva za kupovinu opreme za omogućavanje veće dostupnosti za proveru raka dojke, doprinoseći zdravlju žena (ljudskoj sigurnosti).
Kao poslanica, Vjosa Osmani je podržala priznanje žrtava seksualnog nasilja, pažnju na femicid, i rešavanje rodno-zasnovanog nasilja. ⁴³⁷ Kao predsednica parlamenta, ona je nastavila da ističe pitanje pravde za žrtve rata na Kosovu. ⁴³⁸ Ona je nastavila ono što je poslanica Aida Derguti započela, da uključuje Istambulsku Konvenciju u Ustav. Usred pandemije COVID-19 na Kosovu, i Kosovske političke krize 2020. godine, ona se zalagala na tome da se partije ujedine kako bi zadovoljile potrebe ljudi i da bi usvojile Zakon o ekonomskom oporavku, u pravcu ljudske sigurnosti. ⁴³⁹ Kao vršilac dužnosti Predsednika, ona je bila vokalna o priznavanju zločina počinjenih na Kosovu tokom rata, ⁴⁴⁰ naglašavajući u sastancima na Kosovu i u inostranstvu da će Zapadni Balkan „poći napred kada bude bilo pravde, jer je pravda preduslov za mir i pomirenje”. ⁴⁴¹
Kao ambasadorica Kosova u SAD, Vlora Çitaku je na sastancima Saveta bezbednosti UN i šire pokretala pitanje ratnih zločina koje je počinila Srbija, uključujući seksualno nasilje, pozivajući na istinu i pravdu. Kao ministar za evropske integracije, podržavala je preživele seksualnog nasilja i bila je vokalna u pogledu nepravdi koju trpe.

⁴³⁴ Vidi, [web stranicu](#) ARP-a

⁴³⁵ Osmani je pripremila pravnu argumentaciju poslatu tadašnjem državnom sekretaru S.A.D. Hillary Clinton, Nemačkom kancelaru Angeli Merkel, i drugim liderima. Nakon toga, tadašnji ministar spoljašnjih poslova Kosova se saglasio da poveća žensku zastupljenost (Intervju MŽK sa Vjosom Osmani, 2020. godine).

⁴³⁶ [Zakon o poslovnim organizacijama](#), 2018. godine, st. 35.

⁴³⁷ Vjosa Osmani [govor](#), 2017. godine.

⁴³⁸ Vjosa Osmani, “[Osmani: Nema trajnog mira bez pravde za žrtve](#)”, Telegrafi, 2020. godine.

⁴³⁹ Kallxo.com, “Nacrt Zakona o ekonomskom oporavku je usvojen nakon šest neuspešnih pokušaja” (na Albanskom), 2020. godine.

⁴⁴⁰ Kabinet Predsednika Kosova, “Govor vršioca dužnosti predsednika Vjose Osmanija u parlamentu Albanije”, 2020. godine.

⁴⁴¹ Izjava tokom sastanka sa Davidom Sassoli-jem, predsednikom Evropskog parlamenta, Brisel, 12. januara 2021, praćena od strane Kosovskih medija.

Tabela 3. Primeri doprinosa žena miru i bezbednosti na opštinskom nivou

Kosovski lobi za rodnu ravnopravnost u Dragašu je uspešno zagovarao za revitalizaciju centara za dnevni boravak da bi se omogućilo ženama da rade; za participativnije i rodno odgovornije budžetiranje; i za opštinske investicije u ekonomsku sigurnost žena na selu, u saradnji sa lokalnim preduzećima. ⁴⁴²
U Mališevu su zagovarale da opština finansira zdravstvene usluge za žene i za izmenu politika subvencionisanja poljoprivrede i stipendiranje studenata. ⁴⁴³
U Glogovcu su se zalagale za suočavanje sa rodno zasnovanim nasiljem koje je postojalo tokom pandemije COVID-19, učešćem žena u preduzećima i politici, podizanjem svesti o reproduktivnom zdravlju i rodnoj ravnopravnosti. ⁴⁴⁴
U Đakovici su zagovarale za zaštitu mentalnog zdravlja tokom pandemije i za svest o seksualnom uznemiravanju. ⁴⁴⁵
U Mitrovici su se zalagale za prihvatilište za žene, decu i ljude sa drugačijim sposobnostima; i, uspešno u tome da Direkcija za poljoprivredu i ekonomski razvoj dodeli 80% subvencija ženama. ⁴⁴⁶
U Prištini su se zalagale za učešće žena na pozicijama odlučivanja, zastupanje ljudi različitih sposobnosti, sprovođenje zakona o ravnopravnosti polova i podizali svest o trgovini ljudima. ⁴⁴⁷
U Štimlju su se zalagale za lokalnu strategiju nasilja u porodici ⁴⁴⁸ i poreske olakšice za žene koje otvaraju nova preduzeća. ⁴⁴⁹
U Istoku su se zalagale za zapošljavanje žena, samozapošljavanje, ⁴⁵⁰ uključujući i žene sa sela, ⁴⁵¹ i za nasledna prava. ⁴⁵²
U Vitini su zagovarale za osnaživanje žena u ekonomiji i njihovo uključivanje u lokalne odbore. ⁴⁵³ 2019. godine, opština je odobrila strategiju za suzbijanje nasilja u porodici kao i akcioni plan 2019-2023. Takođe su se zalagale za usklađivanje opštinskih propisa sa Zakonom o ravnopravnosti polova, uključujući uspostavljanje afirmativnih mera, izuzeće od opštinskih taksi za žene preduzetnice, poljoprivrednice, samohrane majke i njihovu decu mlađu od 18 godina, izuzeće od plaćanja za zdravstvenu zaštitu za žrtve nasilja u porodici i trgovine ljudima, i afirmativne mere za stipendiranje studenata. Sada je predsedavajuća odbora Vitine žena. ⁴⁵⁴
U Mamuši su podržale žene u osnivanju preduzeća i podigle svest o nasilju u porodici. ⁴⁵⁵
U Klokotu su zagovarale za nasledna i imovinska prava žena i podizali svest o zdravstvenim problemima tokom pandemije. ⁴⁵⁶
U Suvoj Reci su podigle svest o značaju izgradnje centara za dečji dnevni boravak, ⁴⁵⁷ i zagovarale su da se uključe rampe u javnim prostorima za majke sa decom i ljude u invalidskim kolicima u njihovom opštinskom budžetskom planiranju. ⁴⁵⁸

⁴⁴² MŽK, [Godišnji Izveštaj](#), 2019. godine, st. 109.

⁴⁴³ MŽK, [Godišnji Izveštaj](#), 2017. godine, st. 141.

⁴⁴⁴ MŽK, [Godišnji Izveštaj](#), 2019. godine, st. 148.

⁴⁴⁵ Isto., st. 112.

⁴⁴⁶ MŽK, [Godišnji Izveštaj](#), 2018. godine, st. 102.

⁴⁴⁷ MŽK, [Godišnji Izveštaj](#), 2019. godine, st. 111.

⁴⁴⁸ MŽK, [Godišnji Izveštaj](#), 2020. godine (predstojeći), st. 128.

⁴⁴⁹ MŽK, [Godišnji Izveštaj](#), 2017. godine, st. 140.

⁴⁵⁰ MŽK, [Godišnji Izveštaj](#), 2019. godine, st. 112.

⁴⁵¹ MŽK, [Godišnji Izveštaj](#), 2018. godine, st. 103.

⁴⁵² MŽK, [Godišnji Izveštaj](#), 2017. godine, st. 137.

⁴⁵³ MŽK, [Godišnji Izveštaj](#), 2020. godine (predstojeći), st. 129.

⁴⁵⁴ MŽK, [Godišnji Izveštaj](#), 2019. godine, st. 110.

⁴⁵⁵ MŽK, [Godišnji Izveštaj](#), 2020. godine (predstojeći), st. 131.

⁴⁵⁶ Isto.

⁴⁵⁷ Isto.

⁴⁵⁸ MŽK, [Godišnji Izveštaj](#), 2018. godine, st. 105.

U Prizrenu su se zalagale za povećanje zastupljenosti žena na položajima gde se donose odluke, apelujući na najmanje 30% zastupljenosti žena u opštinskim direkcijama. ⁴⁵⁹
U Dečanima su podigli svest o radnim pravima žena. ⁴⁶⁰
U Peći su zagovarale o pravima žena i rodnoj ravnopravnosti. ⁴⁶¹ Takođe su podigle svest kod žena u vezi sa imovinskim i naslednim pravima. ⁴⁶²
U Srbici su zagovarale za osnivanje socijalnih stanova osobe koje pate od porodičnog nasilja, povećavajuće stope nezaposlenosti i za pomoć ženama u poljoprivredi. ⁴⁶³ 2017. godine, opština je u socijalni smeštaj smestila tri žene koje su patile od porodičnog nasilja. ⁴⁶⁴
U Uroševcu su zagovarale za kvalitetnije usluge zdravstvene zaštite za samohrane majke. ⁴⁶⁵ 2018. godine, opština se takođe zalagala za izmenu opštinskih propisa u vezi rodne razlike. ⁴⁶⁶
U Novom Brdu su zagovarale za zapošljavanje žena. ⁴⁶⁷
U Obliću je bilo aktivnosti za podizanje svesti o ljudskim pravima i ekonomskom razvoju žena. ⁴⁶⁸
U Kamenici su finansijski potpomogle žene koje imaju rak. ⁴⁶⁹
U Gnjilanu su zagovarale da departman za obrazovanje integriše teme u vezi rodni ravnopravnosti u nastavnom planu i podigle su svest o pravima na naslestvo i imovinu ⁴⁷⁰
U Podujevu su zagovarale za raspodelu od po 100 evra olakšica u vezi sa materinstvom. ⁴⁷¹

U zaključku, ženski ŽOCD-i i aktivistkinje iz politike i civilnog društva su, uz podršku UNIFEM-a, OEBS-a i EU, doprinele povećanju učešća žena u politici kvotom, osnaživanjem žena, izgradnjom kapaciteta, umrežavanjem, podržavanjem solidarnosti među ženama i zagovaranjem za važne zakone, politike i mehanizme ka rodnoj ravnopravnosti. Nekoliko muškaraca na ključnim pozicijama podržalo je njihove napore. Njihov rad je doprineo povećanju učešća žena u politici i donošenju odluka na Kosovu. Žene u politici, često u saradnji sa ŽOCD-ima, koristile su politiku kao platformu za unapređenje mira i bezbednosti za žene na Kosovu, posebno povezane sa pružanjem podrške ženama koje su pretrpele seksualno nasilje tokom rata, rešavanjem rodno-zasnovanog nasilja, poboljšanjem ekonomske sigurnosti žena, i unapređenjem pristupa žena zdravstvenoj zaštiti, pored ostalog.

⁴⁵⁹ MŽK, [Godišnji Izveštaj](#), 2019. godine, st. 108.

⁴⁶⁰ Isto., st. 109.

⁴⁶¹ MŽK, [Godišnji Izveštaj](#), 2019. godine, st. 109.

⁴⁶² MŽK, [Godišnji Izveštaj](#), 2017, st. 141.

⁴⁶³ MŽK, [Godišnji Izveštaj](#), 2019, st. 110.

⁴⁶⁴ MŽK, [Godišnji Izveštaj](#), 2017, st. 143.

⁴⁶⁵ MŽK, [Godišnji Izveštaj](#), 2019, st. 114.

⁴⁶⁶ MŽK, [Godišnji Izveštaj](#), 2018, st. 105.

⁴⁶⁷ Isto., st. 104.

⁴⁶⁸ Isto., st. 105.

⁴⁶⁹ MŽK, [Godišnji Izveštaj](#), 2017, st. 137.

⁴⁷⁰ Isto., st. 136.

⁴⁷¹ MŽK, [Godišnji Izveštaj](#), 2019, st. 112.

© MŽK

8. marta 2006. aktivistkinje za ženska prava kače natpis podsećajući na njihovo pravo da učestvuju u pregovorima, prema Rezoluciji Saveta bezbednosti UN 1325, ispred zgrade Skupštine i vlade u Prištini. Stajao je tamo nekoliko meseci, neprestano podsećajući na pravo žena da budu deo pregovora.

Doprinosi žena pregovorima i dijalogu, i njihove potrebe

Kao što je razrađeno u [Uvodu](#) Rezolucija 1325 SB UN-a predviđa učešće žena u mirovnim procesima, poput pregovora i dijaloga,⁴⁷² posebno s obzirom na dokaze da umešanost žena može doprineti održivosti mira. Stoga se ovaj pododeljak fokusira na uloge žena i doprinos miru i sigurnosti kroz njihov angažman u pregovorima i dijalogu između Kosova i Srbije nakon rata.⁴⁷³ Na kraju, se rezimiraju nalazi u vezi sa glavnim pitanjima o kojima bi žene želele da razgovaraju tokom dijaloga između Kosova i Srbije.

Na posleratnom Kosovu, u početku nijedna žena nije bila uključena u pregovore. Generalni sekretar UN-a imenovao je Marttija Ahtisaarija za svog specijalnog izaslanika u novembru 2005. godine da vodi rasprave o budućem statusu Kosova, kako je predviđeno Rezolucijom 1244 SB UN.⁴⁷⁴ Nakon 15 meseci pregovora pod pokroviteljstvom UN-a, strane nisu mogle da postignu sporazum. Stoga je Kontakt grupa (Francuska, Nemačka, Italija, Rusija, Ujedinjeno Kraljevstvo i SAD) odlučila da preduzme još jedan period pregovora za postizanje sporazuma.⁴⁷⁵ U ovim prvim mirovnim pregovorima nakon rata, oba pregovaračka tima sastojala su se od muškaraca. Srbiju su predstavljali predsednik Boris Tadić, premijer Vojislav Koštunica, ministar spoljnih poslova Vuk Jeremić i ministar za Kosovo

⁴⁷² [Rezolucija 1325 SB UN-a](#), 31. oktobra 2000. godine.

⁴⁷³ Ovde se „dijalog“ odnosi specifično na dijalog između Kosova i Srbije, dok se dijalog uopštenije odnosi na učešće u dijalozima.

⁴⁷⁴ Rezolucija SB UN-a, „[Izveštaj Evropske Unije, Sjedinjenih Država, Ruske Federacije Troika o Kosovu](#)“, 2007. godine.

⁴⁷⁵ Isto.

Slobodan Samardžić, dok je Kosovo predstavljao „Tim jedinstva“ u kojem su bili predsednik Fatmir Sejdiu, premijer Agim Çeku, predsednik Skupštine Kolë Berisha, Hashim Thaçi i Veton Surroi.⁴⁷⁶

© MŽK

Nekoliko mladih žena učestvovalo je u protestima MŽK 8. marta 2006. godine, pozivajući da se glas žena čuje u pregovorima između Kosova i Srbije

© MŽK

Aktivistkinje za ženska prava angažovale su muškarce da zagovaraju učešće žena u pregovorima

Posle neuspeha obe vlade da uključe žene u svoje pregovaračke timove, žene sa Kosova i iz Srbije su preduzele mere. „Žene nisu ćutale“, seća se aktivistkinja. „Počele su da traže sprovođenje rezolucije 1325, jer je ženama po njoj omogućeno pravo na mesto u pregovorima”.⁴⁷⁷ Aktivistkinje su odmah pozvale na žensko učešće u pregovorima.⁴⁷⁸ Članice MŽK su se mobilisale, zajedno sa drugim aktivistkinjama, izašavši na ulice kako bi pozvali na učešće žena. Iskoristile su Međunarodni dan žena, 8. mart, kako bi pozvale vladu da uključi žene u pregovore. Njihov moto se pojavljivao u protestima svake naredne godine: „Ne želimo cveće, želimo vlast”.⁴⁷⁹ Pored toga, izneli su

⁴⁷⁶ Isto.

⁴⁷⁷ Intervju MŽK sa aktivistkinjom, Priština, 2020. godine

⁴⁷⁸ MŽK, 1325 Činjenice i basne, st. 149-150.

⁴⁷⁹ Kosovo 2.0, „[Tri decade protesta](#); Istorija ženskog aktivizma 8. Marta”, 2018. godine.

konkretna predlog o tome koja žena treba da učestvuje u pregovaračkom timu: Edita Tahiri je imala obrazovanje i iskustvo u spoljnoj politici i diplomatiji, uključujući i svoje prethodno učešće u pregovorima u Rambujeu.⁴⁸⁰

U međuvremenu, aktivistkinje za ženska prava su se mobilizovale kako bi se prioriteta žena čuli u tekućim pregovorima. MŽK i Mreža Žena u crnom Srbije, feministička antimilitaristička mirovna organizacija, osnovale su Žensku mirovnu koaliciju 2006. godine.⁴⁸¹

Okupile su različite žene sa Kosova i iz Srbije kako bi razgovarale o ključnim pitanjima koja ih pogađaju, održavajući alternativni dijalog tokom zvaničnih pregovora između njihovih država. Prvo su aktivistkinje razgovarale o svojim ratnim iskustvima i ličnim potrebama; za njih je rasprava o prošlosti bila od suštinske važnosti da bi čak i počele da govore o budućnosti. Delili su lične priče o ratu, poštujući međusobna iskustva i zajedno tugujući. Tek tada su mogle da govore o budućnosti i onome što su očekivale od pregovora. One su izradile niz zajedničkih izjava, koje su uputile političkim liderima u obe zemlje, kao i međunarodnim medijatorima, tražeći da se pregovori bave pitanjima koja su žene smatrale prioritetima.

“U tom periodu mladim generacijama nismo rekly ‘Stanite tu! Nemate šta da kažete!’ Ženska mirovna koalicija dala je prostor svim generacijama da budu uključene.”

Albanska žena, aktivistkinja, Priština

© MŽK

Aktivistkinje za ženska prava Igballe Rogova (MŽK), Xheraldina Vula-Buçinca (RTV21), Osnat Lubrani (UNIFEM) i Staša Zajović (Žene u crnom) diskutuju o miru i bezbednosti u kontekstu pregovora između Kosova i Srbije na sastanku Ženske mirovne koalicije u gradu Struga, Makedonija 2006. godine.

⁴⁸⁰ MŽK, *1325 Činjenice i basne*, st. 52.

⁴⁸¹ MŽK, “Mreža žena u crnom Srbija. MŽK formiraju Žensku Mirovnu Koaliciju”, 2013. godine.

© MŽK

Aktivistkinje za ženska prava sa Kosova i iz Srbije pozivaju na pravdu i mir, uključujući zamenu finansiranja militarizma finansiranjem podrške potrebama ljudske bezbednosti, poput hrane i lekova, tokom protesta koji je organizovala Ženska mirovna koalicija u gradu Struga, Makedonija 2007. godine

Ženska mirovna koalicija ponovo se sastala 2007. godine, pripremivši još jedan niz zajedničkih izjava za informisanje pregovora.⁴⁸² Prva izjava koalicije odnosila se na neuspeh donosilaca odluka sa Kosova i iz Srbije da uključe žene u pregovarački proces. Druga izjava nastojala je da informiše pregovarače, kao i ljude na Kosovu i u Srbiji, o stavu Koalicije o zaštiti i očuvanju kulturnog nasleđa, o čemu su u to vreme pregovarači u Beču razgovarali.⁴⁸³ Uz podršku UNIFEM-a, predstavnici su izrazili stavove koalicije tokom sastanka sa Martti Ahtisaarijem, specijalnim izaslanikom za proces budućeg statusa Kosova.⁴⁸⁴ Prema aktivistkinji za ženska prava, Ahtisaari je rekao: „Nisam toliko verovao u rodnu ravnopravnost; Na to su me navele žene iz regiona.”⁴⁸⁵ Srпкиnje i Albanke takođe su organizovale ulične demonstracije na kojima se pozivalo za mir i kraj militarizmu. Simbolično, naglasili su važnost veće pažnje država ka ljudskoj bezbednosti, zamenom vojne potrošnje potrošnjom koja bi bolje odgovorila na potrebe ljudske bezbednosti žena i muškaraca.

RŽLJIE je takođe poslao zajedničke izjave kako bi informisao zvanične pregovore između Kosova i Srbije, pokrećući pitanja od značaja za žene. Na primer, zajednička izjava vodećih žena političara i ŽOCD-a u regionu pozvala je na „Pravedno i održivo rešenje za Kosovo“ 2006. godine.⁴⁸⁶ Izjave su dobile široko pokriće u medijima. Nije

⁴⁸² MŽK, [Kroz žensku solidarnost do pravednog mira](#): Izveštaj na osnovu druge godišnje konferencije Ženske Mirovne Koalicije, Struga, 2007. godine.

⁴⁸³ Isto.

⁴⁸⁴ Isto.

⁴⁸⁵ Intervju MŽK sa Albanskom aktivistkinjom, Priština, 2020. godine.

⁴⁸⁶ RŽLJIE, [“Ženski lobi za mir, sigurnost i pravdu u jugoistočnoj Evropi svim srcem podržava pravedno i održivo rešenje za Kosovo”](#), Zagreb, 19. jul 2006.

bilo odgovora na zahteve iznete u pismima RŽLJE ili Ženske mirovne koalicije 2006. ili 2007. godine.

2011. godine Atifete Jahjaga je postala predsjednica Kosova. Iako je Jahjaga zauzimala jedno od najviših rukovodećih mesta u zemlji, rekla je da nije bila konsultovana u vezi pregovora sa Srbijom. „Za to vreme konsultovana sam u najmanjoj mogućoj meri“, priseća se. „Poruka koju su oni [politički lideri odgovorni za pregovore] dali, bila je: „Mi smo ovde. Mi najbolje znamo.“⁴⁸⁷

Takođe, 2011. godine, Edita Tahiri je postala šef tehničkog dijaloga sa Srbijom, često nazivanog „briselskim dijalogom“, položaj koji je trajao do 2017. godine.⁴⁸⁸ Može se tvrditi da je njen postojeći položaj u politici, zajedno sa dugogodišnjim iskustvom u politici i diplomatiji, doprineo njenoj sposobnosti da obezbedi mesto za stolom. Zalaganje ŽOCD-a da ona zauzme ovu poziciju takođe je moglo biti faktor koji je tome doprineo.⁴⁸⁹

Savetodavni tim Edite Tahiri obuhvatio je 50% (3) žena i 50% (3) muškaraca. Žene su takođe služile u „političkom delu Dijaloga kao koordinatorke“, rekla je Edita Tahiri. „Prema sastavu grupe stručnjaka, sve što me zanimalo je da imam stručnjake iz određene oblasti, a ove stručnjake predložili su ministri relevantnih ministarstava. Ali doveli su uglavnom muškarce, jer u javnim institucijama nedostaje žena na odlučujućim pozicijama”.⁴⁹⁰ Stoga je opšta nedovoljna zastupljenost žena u politici doprinela njihovoj nedovoljnoj zastupljenosti kao stručnjaka za dijalog.

Aktivistkinje za ženska prava su izrazile zabrinutost zbog toga što celokupnom procesu Tehničkog dijaloga nedostaje transparentnost; stoga su ljudi imali ograničene informacije o procesu i njegovim ishodima.⁴⁹¹ Za kancelariju EU koja je posredovala u Dijalogu novinari su navodno bili nepoželjni i nije im bila dostupna; niti su predstavnici pregovaračkih timova iz bilo koje zemlje pružali dovoljno informacija.⁴⁹² Izjave javnih medija koje je svaka od vlada davala često su bile protivurečne.⁴⁹³ Kao što je predstavnica jednog ŽOCD-a u Severnoj Mitrovici rekla:

Opšte stanovništvo nema pojma o čemu oni tamo pričaju. Ljudi znaju da razgovori postoje, ali delimične informacije dobijaju samo od političara i medija. Postoje i različita tumačenja. Beograd kaže jedno, Priština drugo. S druge strane, Brisel je nešto sasvim drugo. Takva zabuna stvara probleme u međunarodnim odnosima među ljudima.⁴⁹⁴

Zbunjenost i slaba transparentnost oko pregovora i dijaloga na taj način slabe potencijal ovog procesa da doprinese miru i sigurnosti, rekle su aktivistkinje.

“Nedostaju nam žene na rukovodećim pozicijama u javnim institucijama. Zato žene ostaju van stola gde se odluke donose”

Političarka, Priština, 2020. godine

godine.

⁴⁸⁷ Intervju MŽK sa Atifetom Jahjaga, Priština, 2020. godine.

⁴⁸⁸ MŽK, *1325 Činjenice i basne*, st. 52.

⁴⁸⁹ Isto.

⁴⁹⁰ Intervju MŽK-a, 2020. godine.

⁴⁹¹ Grupa za javno zagovaranje politike Kosova i Srbije, „DIJALOG KOSOVO - SRBIJA, Priština - Sporazumi o tehničkom dijalogu između Beograda i Prištine: Percepcije na terenu Priština, Severna Mitrovica, Beograd“, februar 2020. godine. Tokom konferencije, glavni i odgovorni urednik jednog medija na Kosovu je rekao da je dijalog između Kosova i Srbije najnetransparentniji zabeleženi dijalog otkako je 1990-ih počeo da radi kao novinar.

⁴⁹² Isto.

⁴⁹³ Konferencija o konačnom dijalogu između Kosova i Srbije, 18. decembra 2019. godine, Priština.

⁴⁹⁴ Intervju MŽK-a sa Srpskom aktivistkinjom za prava, Severna Mitrovica, 2020.

Ženski utisci o pregovorima i dijalogu

“O čemu uopšte razgovaraju na pregovorima u Briselu? Pitam jer je ono o čemu ovde čujemo besmislica. Na vestima prikazuju svakakve stvari. Oni čine da izgleda kao da smo mi [Srbi na Kosovu] ovde okovani lancima. Živimo mnogo bolje od onoga što oni pokazuju na vestima. Ali, kad god odemo u Srbiju, tamo nas žale jer smo sa Kosova.”

Mlada Srpkinja, Fokus grupa , Gračanica

“Žene su bile deo pregovora, ali ne onako kako se očekivalo. Nisu bile veoma angažovane jer nisu pozvane .

Albanska žena, aktivistkinja, Priština

“Žene sa invaliditetom su bile najpogođenije tokom rata, čak i pre. Dakle, mi takođe imamo pravo da učestvujemo u tim procesima. Naš glas se mora podići u tim procesima. Ljudi sa invaliditetom se nikada nisu žalili, ali njihovi zahtevi nisu uzeti u obzir. Da sam ja deo pregovaračkog tima, tražila bih da se zadovolji pravda.”

Mlada žena sa drugačijim sposobnostima, Prizren

“Da, imali smo Editu Tahiri, ali, na primer, njena uloga tamo bila je zaista sumnjiva .”

Mlada Srpkinja, novinar, Beograd

“Trebalo bi da nam pruže priliku da budemo uključeni, posebno ženama i ženama sa invaliditetom, jer je nama najvažnije da ostvarimo prava na jednakost ... i učešće na svim poljima.”

Bošnjakinja sa drugačijim sposobnostima, odgovor na anketu, Prizren

Uprkos određenom napretku, aktivistkinje za ženska prava na Kosovu smatrale su da su žene i dalje nedovoljno zastupljene u Dijalogu, u smislu direktnog učešća, javnih konsultacija i prioritizacija pitanja o kojima se raspravljalo (vidi takođe Polje 4). Predstavница jednog ŽOCD-a je rekla

Imali smo Editu Tahiri, ali ... nije dovoljno samo imati ženu [koja je angažovana], već biti u stanju da pokrenemo ženska pitanja. Nikada nismo videle slučaj gde su ženske organizacije pozvane da budu konsultovane o tome koje teme treba da budu uključene [kao što su] seksualno nasilje, reparacije ili kako će sporazum uticati na žene i muškarce.⁴⁹⁵

S tim u vezi, neki učesnici istraživanja smatrali su da Edita Tahiri nije pokrenula pitanja od značaja za žene na Kosovu tokom Dijaloga.

Međutim, pripremljeni plan razgovora za prvi Dijalog, koji je zvanično započeo 8. marta 2011. godine,⁴⁹⁶ je među ostalim tehničkim zahtevima obuhvatio i pitanje pronalaženja nestalih osoba i oštete za ratnu štetu koju je prouzrokovala Srbija.⁴⁹⁷ Pitanje žrtava seksualnog nasilja tokom rata uključeno je u reparacije, kao što je detaljnije objašnjeno kasnije 2014. godine na platformi Briselskog dijaloga.⁴⁹⁸ Plan je predstavljen EU i za pregovaračkim stolom sa Srbijom. Da bi tačka postala deo plana za razgovor, morale su je prihvatiti obe pregovaračke strane, a Srbija nije prihvatila da razgovara o određenim tačkama, uključujući reparacije. Pitanje nestalih ljudi bilo je deo Dijaloga, ali se o tome razgovaralo samo jednom.⁴⁹⁹

Tako su neki učesnici istraživanja primetili da se činjenica da nekoliko pitanja koje su pokrenule žene nisu obrađivane u Dijalogu odnosila na prirodu samog Dijaloga: „Na primer, na našoj strani smo imali Editu Tahiri, ali [Dijalog] je razmatran na tehničkom nivou. Na tehničkom nivou bilo je malo teško uključiti ženske interese”.⁵⁰⁰ Neki ispitanici su rekli da Edita Tahiri nije mogla da pokrene pitanja koja su važna za žene, jer je Dijalog uključivao samo „tehnička” pitanja. Pohvalili su je zbog njene stručnosti, demonstrirane u Dijalogu. Slično tome, dok su neki ŽOCD-i izrazili frustraciju što EU kao posrednik nije osigurala učešće žena i raspravu o važnim stvarima za žene, zbog formata Dijaloga, EU nije mogla revidirati plan razgovora bez pristanka obe strane.

Neki učesnici istraživanja pripisali su nedovoljnu zastupljenost žena u pregovorima i dijalogu ne samo kosovskim političkim liderima, koji nisu imenovali žene da učestvuju, već i međunarodnim akterima koji pomažu dijalog, koji nisu, ili nisu mogli da se osigura da strane primenjuju Rezoluciju 1325 SB UN. Kao što citat ilustruje, učesnici istraživanja su verovali da su takvi neuspesi delimično posledica homogenizacije žena u tradicionalnim

“Iako smo imali Editu Tahiri, OCD-i nisu imali žene [koje su ih zastupale] za Dijalog. Predložili su muškarce u Rambujeu. Ovaj trend se nastavlja i danas; za to su krivi čak i međunarodni stručnjaci. Pola stanovništva nije bila uključeno u Dijalog. Bilo je samo muškaraca. Nije bilo političke volje. Na njih [žene] se gleda samo kao na majke, a uradile su isto koliko i muškarci.”

Mlada, Albanka, fokus grupa, Priština, 2020. godine

⁴⁹⁵ Intervju MŽK-a sa predstavnicom jednog ŽOCD-a, Priština, 2020.

⁴⁹⁶ Balkanska grupa za istraživanje politika, *Briselski dijalog između Kosova i Srbije – Postignuća i izazovi*, 2020. godine, st. 12.

⁴⁹⁷ Kabinet Premijera Kosova, “Platforma Vlade Republike Kosovo o međudržavnom tehničkom dijalogu između Republike Kosova i Republike Srbije”, Plan dijaloga. Priština, 2011. godine, st. 7.

⁴⁹⁸ Kabinet zamenika Premijera Edita Tahiri, “Briselski Dijalog – Teme za sledeću fazu”, Priština, 29. marta 2014. godine, st. 7 i 16.

⁴⁹⁹ Intervju MŽK sa Editu Tahiri, 2020. godine.

⁵⁰⁰ Intervju MŽK-a sa predstavnicom jednog ŽOCD-a, Priština, 2020. godine.

rodnim ulogama, kao majki i žrtava i nasilja, koje su ignorisale posredništvo žena i dugu istoriju aktivizma. U međuvremenu, predstavnici EU su naglasili da učesnike u Dijalogu, poput i dnevni red, predlažu dotične vlade, a EU se ne može mešati.⁵⁰¹

Učesnici istraživanja su primetili da je jedna od glavnih posledica neuključivanja žena u dijalog između Kosova i Srbije nedostatak različitih perspektiva u dijalogu. Spomenuli su da bi učešće žena u ovom procesu doprinelo uključivanju važnih pitanja za žene, poput seksualnog nasilja koje je počinjeno tokom rata ili poput prihvatilišta za žene. Takođe su rekli da bi angažovanje žena doprinelo održivijem miru, jer su one upornije od muškaraca. Učesnici istraživanja različitih etničkih grupa su rekli da bi žene potpisale samo onaj sporazum koji bi mogle da primene i stoga mogle da sprovedu. Srpska aktivistkinja je rekla:

Ako žene nešto potpišu, one se osiguravaju da se to i sprovede. Retki su muškarci koji su odgovorni i paze šta potpisuju. Žena ne bi potpisala nešto što više ne može da primeni. Dosadašnji rezultati Dijaloga nisu poboljšali život građana. Žene bi postigle efekat kada bi imale prostora.⁵⁰²

Zaista, pregled svih sporazuma postignutih u vezi sa Kosovom od kraja rata, uključujući pregovore u Rambujeu, sugerise da nijedan od tih sporazuma ne uključuje pitanja koja su žene isticale ili smatrale prioritetima.

Tako su se neke žene osećale obespravljenim i da je angažovanje u Dijalog bilo beskorisno. Srпкиnja koja je bila deo pripremnog tima za razgovore u Beču je prokomentarisala:

Bila sam deo pregovaračkog tima ICO-a [Međunarodne civilne kancelarije]. Želela sam da budem uključena jer je srpska zajednica bojkotovala pregovore. Međutim, shvatila sam da je sve to bila globalna politika, a oni koji pregovaraju su samo marionete. Prema tome, mlade žene nisu propustile puno toga time što nisu bile uključene.⁵⁰³

Osećajući da su njihovi glasovi bili nečuvani u pregovorima i dijalogu, žene su nastavile da pokreću pitanja njima od značaja putem zagovaračkih pisama, izjava za štampu i demonstracija, pozivajući na pažnju na njihove prioritete.⁵⁰⁴ Ključna pitanja su bila priznavanje i javno izvinjenje za počinjene zločine; pravda za preživjele seksualnog nasilja; odšteta za uništenu civilnu imovinu; i lokacija nestalih lica. Sledeće fotografije i natpisi ilustruju neke od njihovih napora.

⁵⁰¹ Izjave date na javnim sastancima u kojima je MŽK učestvovao i u pismima primljenim od zvaničnika EU.

⁵⁰² Intervju MŽK sa Srpskom aktivistkinjom, Stanišor, Gnjilane, 2020. godine.

⁵⁰³ Intervju MŽK-a, Severna Mitrovica, 2020. godine.

⁵⁰⁴ Za primer, vidi: MŽK, "Pismo Kosovskog Ženskog Lobija Soren Jesen Petersen-u" u kome zahtevaju zastupljenost žena u pregovorima za mirno rešenje, 2005. godine; "Pismo Ženske Mirovne Koalicije Martti Ahtisaariju" za zaštitu kulturnog nasleđa u pregovaračkom procesu, 2006. godine; "Pismo Ženske Mirovne Koalicije Martti Ahtisaariju" za zaštitu kulturnog nasleđa u pregovaračkom procesu, 2006. godine; "Pismo RŽLJE Martti Ahtisaariju" o konačnom statusu Kosova, 2006. Kosova; "Pismo Ženske Mirovne Koalicije Martti Ahtisaariju" pozivajući na nezavisnost, zaštitu kulturnog mesta, jednako garantovanje punih prava manjinskim grupama i ravnopravno učešće žena u pregovaračkom procesu, 2007. godine.

Organizacije za ženska prava poput „Pozivi majki“ (Thirrjet e nënave) podržane od strane MŽK i njenih članica. Kontinuirano iznose pitanje nestalih osoba kroz razne proteste, poput ovog 2014. godine., Zahtevale su da vlade reše pitanje nestalih osoba, jer ljudi se moraju suočiti s prošlošću pre nego što uspostave održiv mir.

© MŽK

Aktivistkinje za ženska prava nastavile su da unose važna pitanja za žene u javni prostor kada je ženama bio uskraćen pristup zvaničnom dija-
logu. Kroz protest 2014. godine, one su insistirale da se održi mir ne može ostvariti bez priznavanja prošlosti i pravde za počinjene zločine.

© MŽK

Tokom masovnih demonstracija u novembru 2012. godine, žene, kojima su se pridružili neki muškarci, zahtevale su „Pravdu i dostojanstvo pre pregovora“. Ovo je bilo praćeno pismom sa njihovim zahtevima za javno izvinjenje Srbije za počinjene zločine; vraćanje penzija; pravdu za osobe koje su pretrpele nasilje tokom rata i moralnu i ekonomski nadoknadu.

Pored toga, MWAHR i Sandglass su napisali zajednički izveštaj sveobuhvatajući zabrinutost žena u vezi sa Dijalogom, na osnovu iskustava sa sastanaka žena različitih etničkih grupa sa Kosova i iz Srbije.⁵⁰⁵ Žene su identifikovale probleme, kao što su: slaba saradnja EU, nacionalnih i lokalnih zvaničnika sa ŽOCD-ima; slab pristup informacijama o procesu pristupanja EU i dijalogu između Kosova i Srbije; govor mržnje koji su koristili političari sa obe strane tokom i nakon pregovora, što je uticalo na percepciju javnosti i međunacionalne odnose; i nedovoljna zastupljenost žena u procesu dijaloga.

Da zaključimo, žene u početku nisu imale mesto za pregovaračkim stolom u mirovnim pregovorima posredovanim od strane UN-a. Ženske aktivistkinje, ŽOCD-i i mreže su zato organizovale paralelne pregovore i javno pokrenule pitanja koja su bitna ženama. Nakon zagovaranja ŽOCD-a i na osnovu sopstvenog političkog pozicioniranja i iskustva, od 2011. godine, Edita Tahiri je učestvovala direktno kao glavni pregovarač u dijalogu između Kosova i Srbije. Imala je rodno uravnoteženiji tim koji je uveo neka pitanja važna za žene u plan razgovora. Međutim, Srbija se nije složila da razgovara o ovim pitanjima, a dijalog se umesto toga usredsredio na tehnička pitanja. ŽOCD-i i aktivisti za ženska prava su nastavili da tako pokreću pitanja važna za žene u javnim sferama, tražeći da se u Dijalog uključe ta pitanjima.

Prioriteti žena u dijalogu između Kosova i Srbije

S obzirom na to da je većina žena bila izostavljena iz pregovora i dijaloga, MŽK je upitala različite žene koji bi bili njihovi prioriteti kada bi imale mesto za stolom. Saznanjem iz nalaza u onlajn anketi MŽK-a, telefonskih intervju sa članicama MŽK-a, intervju licem u lice i fokus grupa sa ženama različitih starosnih grupa, sposobnosti i etničkih grupa širom Kosova, MŽK je identifikovala neke od glavnih prioriteta koje žene imaju za dijalog između Kosova i Srbije. Žene su rekle da bi pokrenule sledeća ključna pitanja:

- Osigurati značajno učešće žena u donošenju odluka u vezi sa pregovorima i dijalogom, kako kroz učešće u zvaničnim pregovaračkim timovima, tako i putem javnih konsultacija. Angažovati različite žene, uključujući žene različitih sposobnosti i mlade žene.
- U okviru dijaloga razgovarati o potrebama koje su iznele različite žene tokom ovih konsultacija.
- Zahtevati da Srbija javno prizna i izvini se za zločine i nasilje koje je država počinila nad civilima.
- Osigurati povratak nestalih osoba svih etničkih grupa.
- Krivično goniti sve osobe koje su počinile ratne zločine, uključujući seksualno nasilje počinjeno tokom rata, osiguravajući tako pravdu.
- Obezbediti nadoknadu i reparacije za uništavanje životnih sredstava civilima,
- Za ljude na Kosovu, vratiti im penzije.
- Pojasniti koje zakone treba poštovati, posebno za Srbe na Kosovu.
- Rešiti pitanja u vezi sa slobodom kretanja, uključujući i različite vrste pasoša izdatih za Srbe na Kosovu.
- Osigurati zaštitu svim mestima kulturnog nasleđa, medija i religija, uključujući džamije, manastire, crkve i groblja.

Pored toga, neke Albanke su takođe zatražile da se u dijalogu nastoji osigurati da Albanci koji žive u Preševu, Medveđi i Bujanovcu u Srbiji imaju ista prava kao i Srbi koji žive na Kosovu. Intervjuisani su bili skloni izjavljivanju da

⁵⁰⁵ Kvinna till Kvinna, "Pregovori između Beograda i Prištine iz ženske perspektive", 2018. godine.

je rešavanje gore pomenutih pitanja jedini način za uspostavljanje održivog mira na Kosovu i u regionu, kao i za žene.

Zaključak

Kao što nalazi u ovom poglavlju ilustruju, žene, uključujući devojke, dale su nekoliko doprinosa miru i bezbednosti na Kosovu. Tokom sukoba i rata, žene su doprinele miru i sigurnosti putem politike, obrazovanja, zdravstva, prekograničnog mira, dokumentovanja kršenja ljudskih prava, mirnih demonstracija, diplomatije i organizovanja bezbednosti za raseljena lica i izbeglice.

Nakon rata, njihove prethodne uloge i doprinosi su uglavnom zaboravljeni, jer su međunarodni i lokalni donosioci odluka žene prebacivali u tradicionalne rodne uloge. Ipak, žene su se opirale i nastavile da doprinose miru i sigurnosti nakon rata kroz međuetničku izgradnju mira, umrežavanje, podrškom ljudskoj bezbednosti, sektoru bezbednosti i politike. Iako su žene u velikoj meri ostracizovane iz pregovora i dijaloga između Kosova i Srbije, glas se čuje kroz alternativne međunacionalne dijaloge, javne demonstracije, zvanična pisma i saopštenja za javnost. Žene, uključujući devojke, identifikovale su neke od svojih ključnih potreba i očekivanja od dijaloga Kosovo-Srbija, koje su rezimirane ovde i odražene u preporukama.

POGLAVLJE III. IZAZOVI UKLJUČIVANJA ŽENA U PROCESSE MIRA

Uprkos usvajanju RSBUN-a 1325 pre dve decenije, i kasnijih rezolucija o ŽMB-u, žene su i dalje u velikoj meri isključene iz procesa stvaranja mira i izgradnje mira. Globalno, žene su se susrele sa nekoliko prepreka za učešće u mirovnim procesima, uključujući patrijarhat, slabu političku volju, lošu međunarodnu odgovornost, agende koje ne uključuju ženske potrebe, rodno zasnovano nasilje i procese izgradnje države kojima nedostaje rodno osetljiv pristup ili pažnja na bezbednosna pitanja.⁵⁰⁶ Strukturne nejednakosti sa kojima se žene suočavaju u sukobljenim i posleratnim društvima mogu potkopati njihovo učešće u javnom životu, a samim tim i u procesima izgradnje mira.⁵⁰⁷ Na primer, finansijska nesigurnost može dovesti žene u nepovoljan položaj jer nemaju sredstva za putovanje na političke sastanke, moraju da rade umesto da učestvuju. Nedostatak žena u učešću, zauzvrat, može doprineti daljoj marginalizaciji i siromaštvu, jer njihovi prioriteti i potrebe nisu zastupljeni u procesima kreiranja politike.⁵⁰⁸

Ovo poglavlje odgovara na pitanje pod-istraživanja: koji su izazovi uključivanja (mladih) žena u mirovne i sigurnosne procese, uključujući pregovore i dijalog? O ključnim izazovima koji su proizašli iz istraživanja kao ponavljajući trendovi razmatrani su u četiri odeljka koji slede: među-etnički sukob i pretnje; međunarodni akteri u početku jačaju rodne nejednakosti; nastavak *Ode* i slabo demokratizovanih političkih partija; i patrijarhat.

Međuetnički sukob i pretnje

Ovaj odeljak govori o izazovu koji je međuetnički sukob predstavljao za učešće žena u mirovnim i bezbednosnim procesima, posebno za srpske žene. Iako su Albanke uglavnom imale istoriju društveno prihvaćenog političkog organizovanja tokom 1990-ih, Srkinje uglavnom nisu imale takva iskustva u političkom angažovanju. Umesto toga, društvo je uglavnom gledalo sa neodobravanjem njihovo političko učešće, ukazali su učesnici istraživanja. Prema tradicionalnim društvenim normama, žensko „mesto“ bila je privatna sfera. Takve tradicionalne rodne norme povezane su s međuetničkim sukobima, jer je Srkinjama rečeno da za njih nije „bezbedno“ da se javno angažuju i da ostanu kod kuće, radi svoje bezbednosti i bezbednosti njihove dece.⁵⁰⁹ Dakle, međuetnički sukob se presekao sa tradicionalnim rodnim normama da bi potkopao učešće srpskih žena u donošenju odluka ili mirovnim procesima tokom 1990-ih.

Nakon rata, nesigurnost se nastavila i, u nekim slučajevima, pogoršala. Kao što se prisetila aktivistkinja za prava srpskih žena:

Nakon '99-e, žene su ostale u izolaciji. Tada su u enklavama živeli Srbi. Nije bilo pristupa uslugama i za-beležen je značajan porast kriminalnih aktivnosti. Stoga su žene ostale fokusirane na kuću i decu, kao i na obrazovanje i zdravlje, jer tada nije bilo takvih [javnih] službi. Za politiku su bili odgovorni muškarci. Žene takođe nisu imale kontakt sa ženama iz drugih [etničkih] zajednica. Dakle, nisu mogli da se uključe u mirovne procese. Čak i ako bi se ženi ponudio da ode u Prištinu, pitala bi: „Zašto prvo ja? Zašto bi me trebalo osuđivati zbog umešanosti u mirovne procese ako političari još nisu napravili prvi korak?“⁵¹⁰

⁵⁰⁶ Kvinna till Kvinna, [Pravo, ne poklon](#), str. 33-36.

⁵⁰⁷ Isto, str. 27.

⁵⁰⁸ Isto, str. 41.

⁵⁰⁹ Intervju MŽK-a, 2020. godine

⁵¹⁰ Intervju MŽK-a sa Srkinjom, Priština, 2020. godine

U stvari, postoji nekoliko primera da su srpske žene javno „suđene“ kada su pokušavale da se uključe u mirovne procese. Na primer, nakon što su podržale proglašenje nezavisnosti Kosova u februaru 2008. godine, aktivistkinje za ljudska prava poput Nataše Kandić, između ostalih, suočile su se sa pretnjama, uključujući i Socijalističku partiju Srbije.⁵¹¹ Ministarstvo unutrašnjih poslova Srbije Antiteroristička policija označila je Žene u crnom kao „antisrpske“.⁵¹² Aktivistkinje Žena u crnom u Srbiji su se suočavale sa stalnim pretnjama⁵¹³, nazivane su „kurvama“, pronalazile su „mrtve mačke obešene na kvakama“ i susretale su se sa „nepoznatim muškarcima sa pendrecima i dimnim bombama“ na vratima svog sedišta, prema intervjuu Telegrafa.⁵¹⁴ Prema brifingu Amnesty Internationala dostavljenom Komitetu UN-a protiv mučenja 2015. godine, apeli desničarskih grupa na društvenim mrežama pozivaju na linčeve, proteste, uvrede i napade na Žene u crnom.⁵¹⁵

Srpski internet portali *Prismo* i *Istraga*, 2020. godine su objavili neprimerene privatne informacije o ženama novinarima, navodeći da su „snimale filmove protiv Srbije“,⁵¹⁶ i da su „osramotile Srbiju“, aludirajući na njihov angažman u filmu pod nazivom *Albanke su naše sestre*.⁵¹⁷ Takođe 2020. godine, tokom procesa protiv njega, glavni urednik *Informera* Dragan J. Vučićević „napao“ je i „vređao“ aktivistkinju Inicijative za ljudska prava Anitu Mitić izjavom da je „šiptarska“⁵¹⁸ kurva i platili su je ubice Srbi“. ⁵¹⁹

U septembru 2020. godine, aktivistkinja iz Peščenika, mirovne organizacije za ženska prava na jugu Srbije, koja sarađuje sa kosovskim Albancima, takođe je doživela nasilje. U dvorište joj je bačen molotovljev koktel. Policija nije mogla konkretno da identifikuje motiv, a teoretski je to mogao biti slučajan čin nasilja. Međutim, pogođena aktivistkinja je verovala da je to verovatno motivisano činjenicom da je počinitelj znao ko tamo živi, gde je radila i na čemu je radila, što je podrazumevalo saradnju sa kosovskim Albancima.⁵²⁰

Generalno, Helsinški komitet u Srbiji je primetio da tema „Kosovo“ stvara strah koji pokreće stvaranje „unutrašnjih neprijatelja“, što društveno legitimise ponižavanje i nasilje.⁵²¹ Objavljene pretnje, nasilje i javno sramoćenje aktivista koji sarađuju sa Albancima, poput napred pomenutih incidenata, između ostalog, potencijalno su ulivali strah potencijalnim aktivistima i odvrćali Srkinje od rizika da sarađuju sa Albancima u cilju mira. Neke Srkinje na Kosovu su se takođe suočavale sa pretnjama zbog saradnje sa Albancima.⁵²²

S obzirom na socijalni pritisak na saradnju sa kosovskim Albancima, posebno neposredno posle rata, Srkinje su morale biti oprezne u načinu angažovanja.⁵²³ U početku nisu mogle direktno da sarađuju sa albanskim

⁵¹¹ Amnesty International, „[Poziv na smirenost dok se Srbi okupljaju](#)“, 2008. godine

⁵¹² Dragojlo, S., „Srpski policajac ‘Inspirisane pretnje’ mirovnim ženama“, BIRN, 2016. U članku se citira aktivistkinja Violeta Djikanović, koja je napomenula da se organizacija suočavala sa takvim pretnjama od svog osnivanja 1993. godine

⁵¹³ Za dalje informacije o napadima na Žene u crnom, vidi njihove [dosjee](#). MŽK je 2014. godine poslala pismo u kojem je pozvala Vladu Srbije da „odmah javno osudi uznemiravanje, govor mržnje i nasilje usmereno na žene mirovne aktivistkinje (MŽK, [Pismo podrške aktivistima u Srbiji](#)„, 2014. godine).

⁵¹⁴ Telegraf, [„ŽENE U CRNOM: Nazivaju nas kurvama, prete da će nas zaklati!“] „ŽENE U CRNOM: Nazivaju nas kurvama, prete da će nas zaklati!“, 2014. godine

⁵¹⁵ Amnesty International, „Srbija: Podnesak Komitetu UN-a protiv mučenja“, 2015, str. 43-45.

⁵¹⁶ Građanske Inicijative, [„Tri slobode pod lupom. Pregled slučajeva povrede slobode udruživanja, okupljanja i izražavanja u Srbiji od 16-28 februara 2020. godine“] *Tri Slobode Pod Lupom: Prikaz Slučajeva Kršenja Sloboda Udruživanja, Okupljanja i Izražavanja u Srbiji 16-28. Februar 2020. Godine* [na Srpskom], citira Fondacija the Kvinna till Kvinna, [Ženska prava na zapadnom Balkanu](#), 2020. godine, str. 83-84.

⁵¹⁷ Popović, D., et al., [„Citizens Associations: Narrowing the Space for Action“] „[Udruženje Građana: Sužavanje Prostora za Delovanje](#)“ [in Serbian], Građanske Inicijative, Open Society Foundation, 2020, citira Fondacija the Kvinna till Kvinna, [Ženska prava na zapadnom Balkanu](#), 2020. godine, str. 83-84.

⁵¹⁸ „Šiptar“ je etnička uvreda u srpskom jeziku, koja se na pogrdan način odnosi na Albance.

⁵¹⁹ Direktno, [„Vučićević told me that I was a Šiptar whore?!“] „[Vučićević mi govorio da sam šiptarska kurva?!](#)“, 2. jun 2020. godine [na srpskom], citirala Fondacija the Kvinna till Kvinna, [Ženska prava na zapadnom Balkanu](#), 2020. godine, str. 84.

⁵²⁰ Elektronska prepiska MŽK-a sa Snežanom Jakovljević iz Peščenika, 2021. godine

⁵²¹ Helsinške SVESKE, [„Towards Building a sustainable Kosovo“] „[Ka izgradnji održivog kosovskog društva](#)“, [na srpskom] 2007. godine, str. 27.

⁵²² Intervju i zapažanja MŽK-a zasnovani na direktnim iskustvima sa aktivistkinjama Srkinjama.

⁵²³ Intervju MŽK-a sa aktivistkinjama za ženska prava.

aktivistkinjama za prava žena. Stoga su se aktivistkinje Srпкиnje na Kosovu uglavnom fokusirale na upoznavanje izolovanih žena u različitim selima, distribuciju pomoći i organizovanje manjih skupova koji bi mogli da ostanu neotkriveni. Srпкиnje su počele da traže načine kako da ispune osnovne potrebe svojih porodica i da podrže druge žene i porodice u svojim zajednicama, kao što su hrana, sklonište, zdravstvene usluge i obrazovanje. U stvari, slično radu albanskih žena tokom 1990-ih, činjenica da su one radile „ženske stvari“, poput distribucije humanitarne pomoći, možda je njihov rad učinila nepristupačnim za potencijalne kritičare. Pokušavale su da budu manje viđene i uzdržavale su se od direktnog bavljenja politikom, koju su, kako su rekli, kontrolisali muškarci.⁵²⁴

Iako je nekoliko srpskih žena započelo izgradnju odnosa sa albanskim ženama, kao što je prethodno opisano,⁵²⁵ ovo je bilo posebno teško za srpske aktivistkinje koje žive na severu, a koje su, čini se, bile suočene sa jačim socijalnim pritiskom protiv takve saradnje. Zbog pretnji iz sopstvenih zajednica, nisu mogle lako da sarađuju sa Albancima. Na primer, neke su rekle da ne mogu postati zvanične članice Mreže žena Kosova zbog njenog naziva, što bi moglo biti pogrešno protumačeno kao njihovo priznanje kosovske države i dovesti do pretnji ili nasilja.⁵²⁶ Ovo se složilo nakon „događaja u martu 2004. godine”.⁵²⁷ Posle je malo Srba bilo spremno da sarađuje sa Albancima. Izuzetno je to što su neke hrabre Srпкиnje stvarale saveze, obično kada su imale podršku svojih porodica, kao što je raspravljano u prethodnom delu o međuetničkoj saradnji. Za druge, za lečenje je trebalo vremena i tek kada je situacija postala stabilnija, još nekoliko srpskih organizacija za zaštitu ženskih prava počelo je da sarađuje sa Albancima; neki sa severnog Kosova su čak postali članice MŽK-a 2020. godine.

Drugi izazov vezan za međuetnički sukob, prema aktivistima, bio je taj što je u početku posle rata neko osoblje UNMIK-a i OEBS-a reklo ženama da ne sarađuju jedna sa drugom, posebno u severnoj i južnoj Mitrovici.⁵²⁸ Kako se prisećala Igbale Rogova:

Svi zaposleni u Community Building Mitrovica su bili mladi i uradili su mnogo toga na lokalnom nivou. Nakon rata, UNMIK i OEBS su im rekli: „Ne možete to raditi!“ UNMIK im je rekao: „Ne možete da radite sa Severnom Mitrovicom.“ Ali oni su to radili, jer su verovali u njihov rad, pa su se povezivali sa tamošnjim mladim Srbima. ... Organizacije nisu slušale UNMIK i OEBS, koji su im govorili „Ne, ovo nije vaše područje“. ... Za mene je to hrabro.⁵²⁹

Ona je objasnila da organizacije i aktivistkinje za ženska prava „nisu poštovale“ preporuke UNMIK-a i OEBS-a, čak iako su u nekim slučajevima, usled njihove neposlušnosti, organizacije imale nedostatak resursa ili su se izlagale riziku putujući bez zaštićenih vozila neposredno nakon rata.

Tokom fokus grupa, mlade žene su razmišljale o izazovima i mogućnostima za današnji angažman u izgradnji mira. Na primer, mlade Srпкиnje su rekle: „Činile smo loše njima (Albancima), ali činile su i nama u proteklih 20 godina“; „Znam šta su mi roditelji rekli o ratu“; i „Ne osećam se sigurno da šetam sa porodicom u centru Prištine i da slobodno govorim srpski.“ Mlade Albanke, posebno one iz multietničkih regiona, rekle su: „Oni [Srbi] nas smatraju neprijateljem; ne prihvataju da su bili agresor“; „Ako se Srbinu nešto dogodi, svi su uznemireni, ali ako se isto dogodi i Albancu, niko to ne smatra velikim problemom.“ Iako današnje mlade žene nisu lično doživele rat, njihove percepcije, a time i sposobnosti za uspostavljanje mira, možda su im ometale vrednosti i verovanja kojima su bile

⁵²⁴ Intervju MŽK-a sa srpskim aktivistkinjama za ženska prava.

⁵²⁵ Pogledaj odeljak o [“Doprinosi žena među-nacionalnoj izgradnji mira”](#).

⁵²⁶ Zapažanje i razgovori učesnika MŽK-a sa srpskim aktivistkinjama.

⁵²⁷ Za dalje informacije, vidi odeljak [“Doprinosi žena među-nacionalnoj izgradnji mira”](#).

⁵²⁸ Razgovori MŽK-a sa aktivistima.

⁵²⁹ Intervju MŽK-a, 2020. godine

izložene kod kuće, putem medija i u svojim zajednicama.

Mlade Srkinje su takođe primetile da kršenje njihovih jezičkih prava ometa njihovo učešće u političkim procesima. „Kad odemo u bilo koje ministarstvo u Prištini, sve nalepnice na vratima su samo na albanskom. Dakle, kucam na sva vrata da bih na kraju otvorila ona prava“, rekla je mlada žena. Ova i druge izjave su ukazale na to da se mlade Srkinje nisu osećale uključenima ili imale pristup političkim telima, što ih je razuverilo u pokušaju da se uključe u političke procese, uključujući i vezano za izgradnju mira.

Ipak, tokom fokus grupa sa mladim ženama, pojavio se primetan obrazac njihovog prihvatanja različitosti i života u multikulturnom okruženju. Takvi stavovi su izraženi izjavama poput: „Slažemo se kad se okupimo“, „zajedno se bavimo sportom u selu“; „Prevazišli smo barijere da budemo Srbin ili Albanac; za mene je jedina prepreka jezik“; i „Mislim da bismo (mlade žene iz srpske i albanske zajednice) trebale da organizujemo protest zajedno“. Ove izjave, na osnovu njihovih iskustava i mišljenja, sugerišu da postoje mogućnosti za međuetničku saradnju u izgradnji mira, posebno među mladim ženama.

U zaključku, izgleda da je socijalni pritisak na saradnju sa Albancima obeshrabrio mnoge Srkinje da se uključe u mirovne procese i pre i posle rata. Žene koje su sarađivale ponekad su se suočavale sa negativnim izveštavanjima u medijima i društvenim medijima, što je doprinelo pretnjama i nasilju. To je potencijalno odvratio druge Srkinje da se uključe u mirovne procese koji uključuju saradnju sa Albancima. Iako percepcije i iskustva mladih žena odražavaju njihove porodice i zajednice, trend koji se ponavlja među nekim mladim ženama bili su njihovi zajednički interesi, posebno da se više uključe u mirovne procese.

Međunarodni akteri u početku jačaju rodne nejednakosti

Ovaj odeljak govori o izazovima sa kojima su se žene suočavale u angažovanju u mirovnim i bezbednosnim procesima zbog UNMIK-ovog prvobitnog pristupa upravljanju Kosovom, kroz koji je UNMIK ojačao, a ne osporio tradicionalne rodne uloge. Posle rata, Rezolucija SB UN 1244 je pružila UNMIK-u odgovornost za upravljanje Kosovom dok se odluči o njegovom političkom statusu. Kao nosilac dužnosti, uloga i obaveza UN-a su uključivale osiguravanje primene Rezolucije SB UN 1325.

S obzirom na to da su UN upravljale UNMIK-om, aktivisti za ženska prava i političari su bili optimistični da će UNMIK iskoristiti svoju moć da pojača ulogu žena u procesima donošenja odluka, uključujući i odnose sa mirom i bezbednošću, prema Rezoluciji SB UN 1325.⁵³⁰ Radosno smo pozdravili odluku kojom je Kosovo stavljeno pod upravu UN-a”, podsetila je Igbale Rogova. Veprora Shehu je slično komentarisala:

Kada su došli internacionalci, mislila sam da oni neće imati socijalne stavove i stereotipe koje imamo ovde o ženama. Imao sam puno nada i očekivanja. Bilo je dostignuća, ali nada i očekivanja koja sam imala zaista se nisu ispunili.⁵³¹

Početničke nade aktivista brzo su se raspršile. Umesto da podrži učešće žena u mirovnim procesima, Igbale Rogova je rekla da je prvi generalni sekretar UN-a Bernard Kouchner „na žene gledao kao na predmete”.⁵³² Prema njenom mišljenju, međunarodni akteri su skloni homogenizaciji žena samo kao žrtve, ignorišući njihovu ulogu agensa za promene. Aktivistkinja za ljudska prava Sevdije Ahmeti se slično prisetila: „Međunarodna zajednica je htela reći

⁵³⁰ Intervju MŽK-a sa Igbalom Rugova, 2020. godine; MŽK, *1325 činjenice & basne*, str. 19-20.

⁵³¹ MŽK, *1325 činjenice & basne*, str. 19-20.

⁵³² Više u *Činjenice i basne*, str. 19 - 20.

i rekla je da ovde nije bilo feminističkog pokreta; ovde nije bilo pokreta za ženska prava; žene nisu bile artikulisane. Mi smo bile glupe, nepismene žene”.⁵³³ Dakle, kao što je Igbale Rogova izjavila za KCRS:

Umesto da svu svoju energiju posvetimo pomaganju ženama i njihovim porodicama da srede živote uništene ratom, mi smo uložili napor u borbu da se čujemo i da damo UNMIK-u do znanja da znamo šta je najbolje za nas, da žene na Kosovu nisu samo žrtve koje čekaju da im se pomogne – one mogu same sebi da pomognu, kao što su to činile u prošlosti, i mogle bi biti ključni i efikasni akteri u izgradnji sopstvene budućnosti.⁵³⁴

Na osnovu primera Kosova, Jill Benderly je, između ostalog, slično primetila da se u vreme političke krize: „Žene posmatraju kao žrtve kojima je potrebna spas i humanitarna pomoć, a ne kao lideri civilnog društva, mirovni pregovarači ili donosioci političkih odluka koje mogu doneti snagu i iskustvo za mirovni sto”.⁵³⁵

Aktivistkinje za ženska prava na Kosovu su podsetile na međunarodne aktere koji su često i javno izjavljivali: „Ovo je patrijarhalno društvo“. Aktivisti su smatrali da takve izjave ne samo da su ojačale patrijarhat, već su ih i međunarodni akteri, uključujući predstavnike UNMIK-a, koristili kako bi opravdali izbor udaljavanja žena u procesu donošenja odluka.⁵³⁶ Aktivisti su rekli da zbog takvih stavova, UNMIK nije uključio žene na položaje ili procese odlučivanja neposredno nakon rata.

Kada je SPGS UNMIK-a imenovao Zajedničko privremeno administrativno veće da ga savetuje, izabrao je određene muške albanske političke lidere koji su bili umešani u sukob, miroljubivi otpor i pregovore u Rambujeu: Ibrahima Rugovu, predsednik LDK-a (Demokratski savez Kosova) i predratni paralelno izabrani predsednik Kosova; Hašima Tačija, lider OVK; i Redžepa Čosju, osnivač i predsednik Foruma albanskih intelektualaca.⁵³⁷ Rada Trajković je sedela u Veću u ime Srpskog nacionalnog veća (SNV), ali samo u ulozi posmatrača.⁵³⁸

Aktivistkinje su rekle da njihovim izborom i postavljanjem na položaje moći, UNMIK je dalje legitimisao položaje ovih muškaraca kao političke vođe. Učešće u ovom Veću, kao prvom upravnom telu na Kosovu, takođe im je pružilo dodatnu javnu vidljivost. Bez iste količine političkog prostora i vidljivosti, žene političke vođe morale su se više nego muškarci boriti da glasačima pokažu svoje sposobnosti kao političke vođe. Aktivistkinje i političarke su rekle da iako je UNMIK preduzeo nekoliko koraka ka unapređenju rodne ravnopravnosti neposredno nakon rata,⁵³⁹ nasleđe ovog izbora političkih lidera neposredno posle rata je imalo i imaposledice po žensko rukovodstvo na Kosovu i danas, jer su iste osobe i partije postavljene na položaje moći 1999. godine ostale na vlasti skoro dve decenije. Žene, a posebno mlade žene, borile su se da obezbede mesto za stolom.

U zaključku, pristup UNMIK-a neposredno nakon rata u postavljanju i promociji muškaraca, a ne žena lidera, bio je među ključnim izazovima učešća žena u mirovnim procesima, prema učesnicima istraživanja. Iako se UNMIK-ov pristup promenio s vremenom, početna imenovanja su napravila razliku; UNMIK u početku nije davao ženama mesto za stolom, a to je doprinelo njihovom nedostatku političke moći i dan danas, sugerišu intervjui.

⁵³³ KCRS, *Istorija je takođe istorija*, str. 184.

⁵³⁴ Isto.

⁵³⁵ Benderly, Jill, „Žensko mesto je za stolom“, *SAIS pregled*, tom 20, broj 2, leto-jesen 2000, str. 79-83. Vidi: takođe [Poglavlje I](#).

⁵³⁶ MŽK, *I 325 činjenice & basne*. Ova knjiga sadrži dodatne primere žena koje nisu uključene u razne posleratne procese odlučivanja.

⁵³⁷ KCRS, *Istorija je takođe istorija*, str. 187. Oni su bili na tim funkcijama pre 1999. godine (Clark, str. 222).

⁵³⁸ KCRS, *Istorija je takođe istorija*, str. 187.

⁵³⁹ Za nekoliko primera, pogledajte druge odeljke ove publikacije i publikaciju MŽK Činjenice i fabule o sprovođenju Rezolucije 1325, drugo izdanje (predstojeće, 2021).

Nastavak Ode i slabo demokratizovanih političkih partija

Ovaj odeljak govori o izazovima sa kojima su se žene suočavale u učešću u mirovnim i bezbednosnim procesima usled Ode i loše demokratizacije političkih partija. U tradicionalnoj albanskoj kulturi postoji soba u kući koja se naziva „Oda e Burrave“ ili „Muška soba“. To je bila soba rezervisana samo za muškarce, osim sporadične žurbe žena u sobi i van nje da bi poslužile čaj, kafu, rakiju i/ili hranu. U Odi su muškarci razgovarali o političkoj situaciji, ekonomiji i drugim pitanjima. Donete su odluke koje su uticale na život njihovih porodica i zajednica.⁵⁴⁰

Učesnici istraživanja su uporedili političke partije sa nastavkom Ode. U poslednjih 20 godina malo je žena, ako ih je uopšte bilo, sedelo među rukovodstvom glavnih kosovskih političkih partija. Vođstvo partije teži da donosi ključne odluke u vezi sa pristupom partije raznim političkim pitanjima. Nakon toga, ove odluke su prenete i u kosovsku politiku, gde političke partije imaju značajnu težinu. Sa malo zastupljenih ženskih stavova, partije su se fokusirale na pitanja koja su prioritet za muškarce, ali ne nužno i za žene. Pored toga, s obzirom na to da su žene uglavnom isključene iz procesa odlučivanja u političkim partijama, one su imale malo glasa u vezi sa mirovnim procesima.

Iako je nekoliko žena političara radilo u okviru svojih partija kako bi ubedile svoje kolege da žene mogu biti sposobne vođe, žene su i dalje nedovoljno zastupljene u rukovodstvu partije. Političarka Aida Derguti je izjavila:

“Sve što smo videli u vladi, sastoji se od razgovora u stilu Ode. Nešto se mora promeniti”.

Prishtinë/Priština

“Postoje izazovi; nas je sedam žena u rukovodstvu partije, ... Pošto je minimum 30%, i dalje moramo težiti većem učešću. Mi moramo da poguramo iz partije da bi oni [muškarci] više verovali ženama.”

Albanska političarka, Prishtinë/Priština

Političke elite u kojima dominiraju muškarci nemaju ni volje ni interesa da povećaju broj žena u donošenju odluka. Najbolji dokaz za to su izborne liste na kojima žene čine samo 30% liste, koliko je minimum definisan zakonom.⁵⁴¹

Iako bi političke partije mogle da obezbede ravnopravno uključivanje žena i muškaraca, posebno u skladu sa ZRP-om, odlučile su da to ne učine.

Generalno, uprkos izornoj kvoti, zahtevi ZRP-a za ravnopravnim učešćem, nekoliko napora i određenim napretkom,⁵⁴² učešće žena u politici na Kosovu ostalo je minimalno u poređenju sa učešćem muškaraca. Prema Izveštaju Evropske komisije o Kosovu za 2020. godinu, „žene su i dalje nedovoljno zastupljene na svim nivoima učešća i odlučivanja u političkim partijama, izornoj administraciji i centralnim i lokalnim skupštinama”.⁵⁴³ Pored toga, muškarci su zauzimali većinu rukovodećih državnih pozicija na opštinskom i nacionalnom nivou.⁵⁴⁴

⁵⁴⁰ Krasniqi, Gëzim, “Socijalizam, nacionalna utopija i rok muzika: Unutar Albanske rok scene Jugoslavije, 1970–1989”, *Istočna Centralna Evropa*, 2011. godine

⁵⁴¹ Intervju MŽK-a sa Aidom Derguti, Priština, 2020. godine

⁵⁴² Vidi: odeljak prethodnog poglavlja o “Doprinosu žena miru i bezbednosti kroz politiku”.

⁵⁴³ Evropska komisija, *Izveštaj o Kosovu* 2020*, str. 9.

⁵⁴⁴ Vidi MŽK, *Rodna analiza Kosova*, 2018. godine. Kosovo je imalo samo jednu, ženu gradonačelnicu, Mimozu Kusari-Lila, koja je bila gradonačelnica Đakovice od 2013. godine do 2017. godine. Osm žena se kandidovalo za ovo mesto na poslednjim opštinskim izborima, uključujući 4% kandidata za gradonačelnike (podaci *Izborne komisije*, 2017). Samo tri opštine su primenile ZRP-a zahteve za ravnopravno imenovanje žena i muškaraca za direktore direkcija: Glogovac, Kosovska Kamenica i Klokot (Ministarstvo lokalne samouprave, *Izveštaj o ljudskim pravima u opštinama, januar - jun 2020*, godine, 2020. godine).

“Osnaživanje žena u politici trebalo bi da započne u političkim partijama. Na pregovorima vidimo lidere političkih partija koji su uglavnom muškarci. Treba učiniti više na osnaživanju žena u političkim strankama. Čvrsto verujem u potencijal mladih žena i treba ih osnažiti. One daju dragocene doprinose u svojim političkim strankama, ali to se ne odražava u javnosti.

...

Mediji igraju važnu ulogu u osnaživanju žena: mogu da promene društvene norme i mobilišu građane da preduzimaju progresivne akcije. Uvek kažem predstavnicima medija: ‘Kao gledaoci trebalo bi da se upoznamo i vidimo više žena.’ Naročito tokom izbora, moramo videti više žena predstavljenih u medijima, vestima i političkim debatama. Imamo mnogo obrazovanih žena koje su stručnjakinje u svojim oblastima. Treba ih videti i čuti u javnosti. Na ovaj način političke strane neće moći da kažu da imaju samo muške kandidate koji su sposobni da vode politiku, a javnost će saznati da postoje žene koje su stručnjakinje u različitim oblastima.”

Vlora Tuzi Nushi, Šefica kancelarije UN Women

žena koje su učestvovala u pregovorima bilo pod pritiskom muškaraca na višem nivou u svojim političkim partijama, što je uticalo na njihove odluke.

2019. godine kosovska delegacija u EU-u u Briselu, kako bi razgovarali o normalizaciji odnosa sa Srbijom, nije imala nijednu ženu. Štaviše, to se desilo u vreme kada su dva najviša kosovska zvaničnika koja se bave EU bile

Učesnici istraživanja su se složili da je nedovoljna zastupljenost žena u politici proizašla iz loše demokratizacije političkih partija, nedostatka rodne perspektive unutar struktura političkih partija i nespremnosti političkih lidera da uključe veći broj žena u donošenje odluka. Prema Izveštaju Evropske komisije za Kosovo 2020. godine, žene kandidati na izborima 2019. godine „nisu dobile jednaku finansijsku ili logističku podršku svojih političkih subjekata za svoje kampanje, a retko su govorile na mitinzima. Pored toga, mediji su prioritetno pokrivali muške kandidate”.⁵⁴⁵ Nejednak pristup finansiranju partije i izveštavanje u medijima potkopali su šanse žena za izbor.

Opšte nedovoljno zastupanje žena u politici i donošenju odluka ometalo je njihovo učešće u zvaničnim mirovnim procesima i odlučivanju. Činjenica da su žene imale malo funkcija u političkim partijama ili politici doprinela je nedovoljnoj zastupljenosti žena u pregovorima i dijalogu između Kosova i Srbije.

U periodu 2011-2017. godine, od 90 pojedinaca angažovanih u radnim grupama u dijalogu između Kosova i Srbije, samo 14 je bilo žena (16%) i 76 muškaraca.⁵⁴⁶ “ Pregovaračkim procesom su upravljali muškarci”, rekla je izvršna direktorka KCRS-a Luljeta Demoli.⁵⁴⁷ “ Oni ne dozvoljavaju ženama da učestvuju u takvim procesima, jer oni (muškarci) žele da budu oni koji pišu istoriju, jer samo tako mogu sebe da prikažu isključivo kao heroje, graditelje države i mirotvorce. Budući da muškarci uvek imaju više privilegija i resursa, ne dopuštaju ženama da budu deo istorije. Umesto toga, oni pozivaju svoje prijatelje, kao što se dogodilo tokom pregovaračkog procesa sa Srbijom “, rekla je ona.⁵⁴⁸ Neki učesnici istraživanja su imali percepciju da je malo

⁵⁴⁵ Evropska komisija, *Kosovo* 2020 Izveštaj*, str. 9.

⁵⁴⁶ Balkanska istraživačka grupa, *Briselski dijalog između Kosova i Srbije: postignuća i izazovi*, str. 18, Priština, 2020.

⁵⁴⁷ Intervju MŽK-a, Priština, 2020.

⁵⁴⁸ Elektronska prepiska MŽK-a sa Luljeta Demolli, 2021

žene: ministarka za evropske integracije Dhurata Hoxha,⁵⁴⁹ odgovorna za koordinaciju vladinih poslova sa EU, i Blerta Deliu-Kodra, šefica parlamentarnih komisija za Evropske integracije.⁵⁵⁰ Nakon ovoga, generalni sekretar UN je u svom izveštaju o Kosovu za 2019. godinu istakao potrebu za većim uključivanjem žene u dijalog Beograda i Prištine, podstičući političke lidere da preduzmu konkretne mere kako bi obezbedili rodno odgovoran politički proces.⁵⁵¹

“Žene [u politici] su obično marionete iza kojih obično stoje muškarci iz partije”

Mlada Srpkinja

© Evropska unija, 1995-2021 (Slika je izmenjena u crno-belu)

Državna delegacija Kosova u Briselu se sastala 8. januara 2019. godine sa Federikom Mogerini, visokim predstavnikom EU-a za spoljnu politiku i bezbednost, kako bi razgovarala o normalizaciji odnosa sa Srbijom. Tim su činili: Fatmir Limaj, Špend Ahmeti, Blerim Šalja, Avni Arifi, Behdžet Pacoli, Enver Hodžaj, Mahir Jahdžilar, Bernand Nikaj, Dardan Gaši, Visar Imeri i Dukagđž Gorani.

Kao rezime, političke partije na Kosovu ostaju slične tradicionalnoj „Odi“, muškoj sobi u kojoj žene nemaju mesto za stolom. Slaba podrška političkih partija ženama u njihovim partijskim strukturama, kao izbornim kandidatima, i prilikom nominovanja vladinih zvaničnika doprinela je slaboj zastupljenosti žena u politici uopšte. Nedostatak žena na pozicijama donošenja odluka, delom i zbog odluka koje su donosili muškarci politički lideri, direktno je doprineo slaboj zastupljenosti žena u mirovnim procesima.

Patrijarhat

Ovaj odeljak govori o izazovima sa kojima su se žene suočavale u učešću u mirovnim i bezbednosnim procesima zbog patrijarhata, što je ponavljano otkriće istraživanja. Lerner je patrijarhat definisao kao „manifestaciju i insti-

⁵⁴⁹ Durata Hoxhaj i Albena Reshitaj su bile jedine dve žene ministri u 21-članom vladinom kabinetom.

⁵⁵⁰ Begisholli, B., „[Za Kosovo, pregovori sa Srbijom je muški posao](#)“, Uvid u Prištinu, 23. januar 2019. godine

⁵⁵¹ Savet bezbednosti UN-a, [Izveštaj generalnog sekretara](#), 1 jun 2019. godine

“Žena bi trebalo da brine o deci, a muškarca nije briga da li imaju vrtić ili ne, jer je „mesto žene u kuhinji“ i da brine o deci ”

Srpkinja, aktivistkinja , Novobërdë/Novo Brdo

“Svrha mladih žena u Novom brdu je bila udaja i iseljavanje sa Kosova. Nisu imali podršku svojih porodica da doprinesu društvu”.

Srpkinja, aktivistkinja , Novo Brdo

cesa. Tradicionalne, socijalizovane rodne uloge doprinose homogenizaciji žena kao majki i domaćica, preusmeravajući ih u privatnu sferu. Ovaj izazov se sastoji od mladih žena koje su, prema tradicionalnim porodičnim normama, odgovorne za glavinu kućnih poslova. U međuvremenu, usred takvih socijalnih normi, dok muškarci donose odluke u javnoj sferi, malo državnih resursa se dodeljuje službama nege. Nedostatak vrtića i centara za brigu o stari-

“Ljudi sa Balkana su i dalje vrlo konzervativni; menja se, ali nedovoljno. Mislim da kao balkansko društvo, [mi] žene doživljavamo kao domaćice. Njihova uloga je i dalje pod znakom pitanja, one ne zauzimaju pozicije na visokom nivou “.

Mlada Srpkinja, novinarka, Leposavić

suočile sa kritikama zbog „ponašanja kao muškarci“. Mimoza Kusari-Lila, bivša potpredsednica vlade, ministar trgovine i industrije i gradonačelnik Đakovice je istakla sledeće:

Očekuju da žene budu u inferiornom položaju, a kada je žena otvorena, ima samopouzdanja, smatra se aro-

tucionalizaciju muške dominacije nad ženama i decom u porodici i produžavanje muške dominacije nad ženama u društvu uopšte. To podrazumeva da muškarci imaju moć u svim važnim institucijama društva i da su žene lišene pristupa takvoj moći.”⁵⁵² “. U vezi sa patrijarhalnim strukturama, Hunt i Posa tvrde da oklevanje da se žene uključe u mirovne procese proizilazi iz strukturnih i psiholoških pitanja, jer se rat smatra „muškim poslom“, pa i okončanje rata mora biti njihov posao.⁵⁵³ Dakle, pretpostavlja se da osobe koje učestvuju u ratu moraju prekinuti rat i da su to muškarci.

Na Kosovu je generalni sekretar UN identifikovao patrijarhalne norme i stereotipe kao glavnu prepreku koja ometa ulogu žena u politici.⁵⁵⁴ Kao što ilustruju prethodni odeljci u ovom poglavlju, na kraju su učesnici istraživanja takođe identifikovali patrijarhat kao glavno pitanje na kojem stoji nedovoljna zastupljenost žena u procesu donošenja odluka, a time i mirovnih pro-

jima dalje koči učešće žena u politici, uključujući mirovne procese, jer nemaju vremena da učestvuju s obzirom na njihove neplaćene uloge čuvara.⁵⁵⁵ Neke žene, njihove porodice i zajednice ne podržavaju njihov angažman u javnom životu zbog takvih rodni normi.

Patrijarhat takođe utiče na načine na koje se žene koje ulaze u politiku prikazuju i vide. Neke učesnice istraživanja, žene i muškarci, su odražavali da bi se žena, da bi uspela, morala ponašati „kao muškarac“; u suprotnom, ne bi mogla da dobije mesto za stolom pored lidera političkih partija.⁵⁵⁶ Ipak, u isto vreme, žene su se

⁵⁵² Lerner, G., *The Creation of Patriarchy*, Vol. I, USA: Oxford University Press, 1986, str. 239.

⁵⁵³ Hunt, Swanee and Posa, Cristina, “Women Waging Peace”, *Foreign Policy*, br. 124, 2001, str. 38-47.

⁵⁵⁴ Radna grupa Nevladinih organizacija o ženama, miru i bezbednosti, “[Mapiranje žena, mira i bezbednosti u Savetu bezbednosti UN-a](#)”, 2019, str. 13.

⁵⁵⁵ Intervju MŽK-a, 2020. godine

⁵⁵⁶ Intervju MŽK-a sa muškarcem koji radi u civilnom društvu i aktivistkinjom Srpkinjom, 2020. godine

gantnom i prekomernom. Dok, ako muškarac ima isti pristup, onda se on smatra uspešnim, ambicioznim.⁵⁵⁷

Ovaj dvostruki standard, potkrepljen patrijarhatom i društvenim normama o opaženim ulogama žena i muškaraca u društvu, postavljao je izazove ženama kako u obezbeđivanju glasova za izbor, tako i u uticaju na političke odluke nakon ulaska u politiku. Bivša predsednica Atifete Jahjaga se prisetila i dodala:

Pristup i tretman su bili seksistički od trenutka polaganja zakletve do predaje mandata. Niko nije pitao kakve sam odluke donela ili kako će ta odluka uticati na naš život. Mediji su se fokusirali na način hodanja, kosu, štikle, lak za nokte ili način davanja izjava. Moje zakonske i ustavne dužnosti za mene su bile 'parče torte', dok sam se 80% vremena morala nositi sa onim što su drugi govorili [o meni].⁵⁵⁸

Socijalizovane rodne norme o tome kako žene treba da izgledaju i ponašaju se u javnom prostoru oduzele su vreme i pažnju njenoj ulozi političke vođe. Takvi stereotipi i seksizam su bile teme među ženama koje su intervjuisane. Tokom NDI nedelje žena 2020. godine, Vjosa Osmani, tada v.d., takođe je istakla da se suočila sa diskriminacijom i seksizmom:

Većina komentara, posebno na društvenim mrežama, odnose se na vaš izgled, težinu, lice i činjenicu da ste žena. Ali ni 10% njih ... ne govori o vašem stvarnom poslu. Stoga se usredsredite na 10% koji mogu biti iskrena kritika našeg rada, jer tih 10% može vam pomoći da poboljšate svoj rad i usredsredite ga u interesu građana.⁵⁵⁹

Polazeći od sopstvenih iskustava, Mimoza Kusari-Lila je rekla da se prema ženama u politici koriste pogrdni izrazi, a o političarima se sudi na osnovu pola, a ne na osnovu vrednosti i kapaciteta. Osvrnula se na izazove koje seksizam i patrijarhat postavljaju za ženski angažman u politici :

I danas su stereotipi i predrasude vrlo česti prema ženama i mladim ženama u politici. Ovo je vrlo zabrinjavajuće, jer nemaju svi strpljenja i volje da i dalje budu uključeni nakon što budu otvoreno i javno kritikovani ... Ovaj mizogini jezik je vrlo čest na Kosovu i u institucijama uopšte, što ga čini jednim od faktora koji ometa učešće žena u politici.⁵⁶⁰

Dodatni izazovi sa kojima se suočavaju žene političarke, jer su žene, kao direktan rezultat patrijarhalnih normi, često dobro dokumentovanih u medijima, potencijalno su odvratile mlade žene od želje da uđu u politiku. Žene koje su uspele da postanu političke liderke naglasile su da moraju da prevaziđu uvrede, da više rade i pokušaju da se usredsrede na kritike svog rada, a ne na negativnu pažnju zasnovanu na svom polu.

Socijalizovane rodne norme predstavljale su dodatne izazove za učešće mladih žena u donošenju odluka, a samim tim i u mirovnim procesima. „Stariji ljudi ne shvataju omladinu ozbiljno“, rekla je mlada Srпкиnja. Na primer, „Pozvali smo stanovnike i institucije na protest. Niko se nije pojavio. Verovali su da su deca organizovala protest i [da] nećemo ništa postići. “ Mlade žene svih etničkih grupa su osećale da su njihovi glasovi često odbačeni zbog starosti. Takav ageizam, koji uključuje stavove da su mlade žene „mlade“ i da stoga nemaju ništa što bi doprinelo,

⁵⁵⁷ Intervju MŽK-a sa Mimosom Kusari-Lila, 2020. godine

⁵⁵⁸ Intervju MŽK-a 2020. godine

⁵⁵⁹ Vjosa Osmani, govor, NDI nedelja žena, 2020. godine

⁵⁶⁰ Intervju MŽK-a, Priština, 2020. godine

potkopava angažman mladih žena, rekli su učesnici istraživanja .

Čak su i intervjui sa nekim, relativno starijim aktivistkinjama za ženska prava, ukazivali na takve stavove. Tokom intervjuja neki su izjavili da su čoveku potrebne zrelost i znanje koje dolaze sa godinama. Jedan ispitanik je rekao da žene od 15 do 29 godina ne bi trebalo da se bave ozbiljnim stvarima kao što su rešavanje sukoba ili politikom:

Na primer, 15-godišnja devojčica je dete. Moja ćerka ima 15 godina i za mene je dete. Još uvek je nezrela da joj dozvolim da se bavi političkim aktivizmom. Pokušavam polako da je uključim u aktivnosti Nevladinih organizacija, ali bilo bi neodgovorno angažovati je u stvarima koje su za nju neprimerene. Ako dodate međuetničko nasilje kao faktor, onda sam zabrinuta i za njenu sigurnost. Žena nikada nije bila ratnik u našoj zajednici. Ona je humanitarka i brine se o deci.⁵⁶¹

“Stereotipi su nešto što nauče u sistemu. Niko nas ne uči kada ulazimo u prvu godinu obrazovanja da treba da imamo ravnopravno učešće u svim sferama društva, jer ne postoji rodno odgovorno obrazovanje.”

Žena, predstavnica OEBS-a.

““Problem je u tome što se sada za mlade žene zapravo ne smatra da su one „sadašnjost“. Mlade žene se smatraju „budućnošću“, a to je pogrešan pristup, čak i prema pitanjima poput Dijaloga. ... Dakle, zato mlade generacije danas kažu: ‘Nije me briga. Niko ne želi da zna šta ja mislim. ‘Jer im se kaže da su oni budućnost, A TO JE POGREŠNO! ‘98 -’99 nismo nikome rekli „Ti si budućnost“. Rekli smo: ‘Pridružite nam se!’”

Albanska aktivistkinja, Prishtinë/Priština

Uporedno, starije osobe nisu razumevale uloge koje mladi mogu igrati u naporima za izgradnju mira, rekle su mlade žene. Takve socijalne norme su duboko ukorenjene u društvu, počev od porodice i ojačane u obrazovnom sistemu. U kulturnom smislu, njihove porodice, institucije i društvo odbacuju mišljenja mladih žena kao irelevantna i nesposobna, rekle su učesnice žene istraživanja. Stoga mladost postaje bez glasa. Dakle, mlade žene su se suočile sa intersekcijom diskriminacijom, tako što su bile i žene i mlade, što je potkopalo njihovo učešće u procesima donošenja odluka, uključujući i one vezane za mir. Razne mlade žene su izrazile želju da se uključe, ali su rekle da im za to nedostaje podrška .

U međuvremenu, ponavljana tema među istaknutim ženama političarkama bila je da su svoju ulogu videle kao važnu u „trasiranju puta“ drugim ženama da teže ka vođstvu.⁵⁶² Vjosa Osmani je naglasila važnost udruživanja žena radi uklanjanja preostalih barijera, „tako da se sutra mlade žene na Kosovu neće suočiti sa onim sa čime se danas suočavamo ”.⁵⁶³ Solidarnost među ženama je takođe bila glavno fokusno područje MŽK-a, koja je nastojala da zbliži žene preko političkih partija, starosnih, etničkih i drugih granica, u pravcu međusobne podrške, o čemu se govorilo u prethodnim poglavljima.

⁵⁶¹ Intervju MŽK-a sa Srpkijom, Severna Mitrovica, 2020. godine

⁵⁶² Intervju MŽK-a, sa ženama političarima, 2020. godine

⁵⁶³ Vjosa Osmani, govor NDI Nedelja žena, 2020. godine

U međuvremenu, patrijarhat je takođe ometao učešće žena u sektoru bezbednosti, u smislu učešća žena u uspostavljanju i održavanju mira i sigurnosti. Naročito u početku, srpske žene su se mogle suočiti sa većim izazovima u uključivanju u policijske snage. Prema Rosenbergeru i Mertusu, njihove zajednice su imale osećaj da su učešćem u kosovskoj policiji srpske žene i muškarci izdali svoju naciju; a nekim ženama je čak zaprećivano.⁵⁶⁴

U kosovskoj policiji se učešće žena smanjilo sa 23% u 1999. godini⁵⁶⁵ na 14% u 2016. godini,⁵⁶⁶ povećavajući se na 15% u 2020. godini.⁵⁶⁷ Uprkos nekim naporima da se poveća učešće žena u policiji, o čemu je ranije bilo reči,⁵⁶⁸ policajke su se suočile sa nekoliko socijalnih prepreka, uključujući i kolege policajce. Prema bivšoj policajki, da bi stekla poštovanje svojih muških kolega, morala je da radi tri puta više nego oni.⁵⁶⁹ Intervjui sa ženama u policiji takođe su otkrili da su neke policajke morale da napuste posao kada su se udale, zbog socijalnih normi i nepodržanih zakona, kao što je prethodna Uredba UNMIK-a o radu.⁵⁷⁰ Aktivistkinja za ženska prava je istakla: „Žene mogu pružiti sigurnost, naročito ako budu uključene u policiju, ali zato što ženama nisu zagarantovana prava u ovom sektoru ... ne pridružuju se.”⁵⁷¹ Patrijarhat i tradicionalne socijalizovane rodne uloge znače da se od žena očekuje da ostanu kod kuće i da služe kao negovateljice. Neke žene su rekle da im porodice ili muževi neće dozvoliti da rade u bezbednosnim institucijama.⁵⁷²

Slično tome, učešće žena u Kosovskim snagama bezbednosti ometale su socijalne norme koje sigurnost smatraju „muškim poslom“, ali i zbog nedostatka primene ZRP-a. Od 2018. godine, žene su zauzimale 36 pozicija u ukupnom osoblju Ministarstva odbrane (28%).⁵⁷³ Devet žena je služilo na položajima koji donose odluke (7%), a u Ministarstvu odbrane je bilo samo četiri žene u uniformi (6% od ukupnog broja zaposlenih).⁵⁷⁴ „Još uvek nismo zadovoljni brojem žena, koji nije ni približno jednak muškarcima u Ministarstvu odbrane i BSK-u“, rekla je Halime Morina, šefica Jedinice za ljudska prava i ravnopravnost polova.⁵⁷⁵

Sve u svemu, minimalno učešće žena u donošenju odluka u vezi sa mirovnim i bezbednosnim procesima doprinelo je nedostatku poverenja u ove procese, što dalje podriva učešće žena. Bez nade ili poverenja u proces, žene možda neće videti razlog za učešće. Mlada Srpkinja je rekla: „ne postoji verovanje da zapravo možete nešto promeniti odozdo; ljudi misle da sve odluke dolaze sa najviših nivoa“. Mlada Srpkinja iz Gračanice se složila: „Žene nikada neće dobiti svoja prava. Uvek je bilo tako, i uvek će biti. Nigde ne postoje da muškarci i žene imaju ista prava.”⁵⁷⁶ Tako su beznađe i obespravljenost odvratile žene od uključivanja u donošenje odluka ili mirovne procese.

Kao rezime, patrijarhat je doprineo podrivanju učešća žena u procesima donošenja odluka i time ometao

⁵⁶⁴ Rosenberger, L. i Mertus, J., „Kada se dodaju pitanja žena: Stvaranje poručnika Ahmetija“, *Rod i nacija u jugoistočnoj Evropi*, Karl Kaser, Elisabeth Katschnig-Fasch (ur.), 2005, str. 183.

⁵⁶⁵ Proračun MŽK-a, crtež iz Greene, M., Friedman, J., i Bennet R., *Izgradnja policijske službe u sigurnosnom vakuumu: Međunarodni naponi na Kosovu, 1999 - 2011*, str. 5.

⁵⁶⁶ ARP, *Kosovski program za ravnopravnost polova 2020-2024 Akcioni plan*, str. 48.

⁵⁶⁷ Intervju MŽK-a sa ženom narednikom u kosovskoj policiji, Priština, 2020.

⁵⁶⁸ Vidi odeljak o: [„Doprinosi žena bezbednosti kroz sektor bezbednosti“](#).

⁵⁶⁹ Govor bivše policajke na konferenciji „Žene u policiji“, Priština, 2020.

⁵⁷⁰ Intervjui MŽK-a sa ženama u policiji, 2020. godine. Do 2010. godine, porodijsko odsustvo je bilo regulisano UNMIK-ovom Uredbom br. 2001/27 o osnovnom zakonu o radu na Kosovu, koja je zaposlenima davala pravo na 12 nedelja porodijskog odsustva. To je ženama otežavalo rad s obzirom na nedostatak ustanova za brigu o deci koje uzimaju decu mlađu od godinu dana. U 2010. godini usvojen je Zakon o radu koji zaposlenim ženama omogućava porodijsko odsustvo do 12 meseci (član 49).

⁵⁷¹ Intervju MŽK-a sa ženom predstavnicom OCD-a.

⁵⁷² Bastick, M. [„Integrisanje roda u reformu sektora bezbednosti nakon sukoba“](#), 2007. godine, str. 164.

⁵⁷³ [Politika o ljudskim pravima i rodnom paritetu u Ministarstvu odbrane i Kosovskim snagama bezbednosti](#), 2019. godine, str. 13.

⁵⁷⁴ Isto.

⁵⁷⁵ Intervju MŽK-a, Priština, 2020.

⁵⁷⁶ Fokus grupa MŽK-a sa mladim Srpkinjama u Gračanici, 2020. godine

njihovo učešće u mirovnim procesima. Socijalizovane rodne norme koje sugerišu da žene treba da ostanu kod kuće, u privatnoj sferi, a muškarci da donose odluke, slabe podršku vođama političkih partija i javnosti za ženski angažman u politici. Ove tradicionalne rodne uloge pojačane su medijskim prikazima žena političara. Takvi prikazi mogu dodatno demoralizovati žene, odvrćajući ih od ulaska u politiku iz straha kako se mediji i društvo mogu ponašati prema njima. Mlade žene se suočavaju sa dodatnim izazovima zbog angažmana u mirovnim procesima, kao i Srпкиnje zbog kontinuiranih etničkih sukoba.

Zaključak

Uprkos određenom napretku u primeni Rezolucije SB UN 1325, žene se i dalje suočavaju sa preprekama za svoje puno i ravnopravno učešće u donošenju odluka, uključujući i mirovne procese. Naročito u prethodnim godinama, ali donekle i danas, neprekidni sukobi među Srbima i Albancima predstavljali su izazov posebno za srpske žene, jer se donošenje odluka smatralo „za muškarce“ i nesiguran, nepotreban rizik za žene. Društveni pritisak, pretnje i napadi sa kojima su se suočavale neke Srпкиnje kada su sarađivale sa Albancima možda su odvratile druge Srпкиnje da se angažuju. Generalno, za žene svih etničkih grupa, tradicionalno, patrijarhalne norme koje podržavaju donosioci odluka, lideri političkih partija i društvo uopšte homogenizuju žene kao žrtve i/ili negovateljice, ignorišući učešće žena. Ove socijalne norme i socijalizovane rodne uloge žena kao negovateljice ostavljaju ženama malo vremena ili prostora da se uključe u političke procese. Pored toga, patrijarhat navodi porodice i zajednice da ograniče učešće žena u politici direktnim ili indirektnim društvenim pritiskom. Patrijarhat takođe doprinosi ukrštanju, dvostrukoj diskriminaciji mladih žena, koje su po strani od odlučivanja zbog starosti i pola. Ove prepreke su podstakle beznade i nedostatak samopouzdanja među ženama, što ih dalje odvrća od pokušaja angažovanja. Ipak, mlade žene svih nacionalnosti su imale tendenciju da izraze svoj interes za saradnju i učešće u budućim mirovnim procesima.

PREPORUKE

Sledeće preporuke su proizašle iz nalaza istraživanja. One predlažu načine za povećanje mira i bezbednosti za različite žene, polazeći od sopstvenih preporuka žena. Preporuke takođe odgovaraju na završno potpitanje istraživanja: kako se mlade žene mogu više uključiti u dijalog i pregovore u budućnosti? Iako je možda neobično iznositi nalaze u odeljku o preporukama, nalazi čine preporuke.

Za Vladu Kosova

- Osigurati ravnopravno učešće i zastupljenost žena u mirovnim procesima, u skladu sa KESODŽ-OM, Rezolucijom SB UN 1325 i Zakonom o ravnopravnosti polova. Preciznije, povećati zastupljenost žena na svim izabranim i imenovanim pozicijama za donošenje odluka na nacionalnom i opštinskom nivou, sprovodeći na taj način definiciju Zakona o ravnopravnosti polova o rodnoj ravnopravnosti kao 50% učešća svakog pola na svim nivoima odlučivanja.
- Stvoriti mogućnosti za žene, uključujući mlade žene, da se smisleno uključe i informišu o procesima donošenja odluka. Sastati se sa mladim ženama različitih nacionalnosti kako biste bolje razumeli i rešili njihove potrebe.
- Poboljšati fokus vlade na ljudsku sigurnost, uključujući ulaganje više državnih resursa u kvalitetno obrazovanje, zdravstvo, ekonomsko osnaživanje žena i sigurnost žena u njihovim domovima, na ulicama i u institucijama.

Za dijalog između Kosova i Srbije

- Bolje informisati javnost o procesu, temama o kojima će se razgovarati i postignutim dogovorima.
- Osigurati značajno učešće žena u donošenju odluka u vezi sa pregovorima i dijalogom, kako kroz ravnopravno učešće žena u službenim pregovaračkim timovima (mesto za stolom), tako i kroz javne konsultacije sa različitim ženama i muškarcima u vezi sa njihovim prioritetima za dijalog.
- Uključiti najmanje jednu predstavnicu civilnog društva u sve buduće pregovore i dijaloge. Građansko društvo bi trebalo da je odabere demokratskim procesom, treba da bude odgovorna drugim grupama civilnog društva i obezbedi da se konsultuje sa stavovima i prioritetima različitih žena na Kosovu i da ih u njih uvede.
- Uključiti u agendu dijaloga ključne tačke ka suočavanju s prošlošću i tranzicionom pravdom, uključujući one koje žene smatraju prioritetima:
 - Vratiti nestale osobe svih nacionalnosti ili razjasniti njihovu sudbinu;
 - Osigurati pravdu za žrtve seksualnog nasilja svih nacionalnosti i plaćanje odštete za počinjeno nasilje;
 - Da se Vlada Srbije javno izvini za zločine koje je počinila država, radi priznavanja ovih zločina i napretka u suočavanju sa prošlošću;
 - Obezbediti zaštitu svih mesta kulturnog nasleđa, medija i religija, uključujući džamije, manastire, crkve i groblja;
 - Nadoknaditi izgubljenu imovinu civilima i vratiti izgubljene penzije; i.
 - Rešite pitanja u vezi sa slobodom kretanja, uključujući različite pasoše izdate za Srbe na Kosovu.
- Razmislite o sprovođenju referenduma o pitanjima od političkog značaja, tako da ljudi mogu biti deo izbora svoje budućnosti i imati vlasništvo nad procesom, ka trajnom miru.

Za ministarstvo unutrašnjih poslova i Policiju

- Institucionalizovati dodatnu, obaveznu obuku za sve policijske službenike u odgovarajućem postupanju sa svim oblicima rodno zasnovanog nasilja, uključujući seksualno uznemiravanje, sa pažnjom i saosećanjem. Razmislite

- o imenovanju obučanih, specijalizovanih policajaca u svakoj stanici kao jedinih službenika odgovornih za intervjuisanje osoba koje su pretrpele rodno zasnovano nasilje.
- Povećati prisustvo policije u oblastima u kojima se mlade žene vraćaju iz velike udaljenosti od škole, posebno noću i na mestima gde nema svetla ili kamera.
- Sprovoditi aktivne terenske aktivnosti zasnovane na ranijim najboljim praksama kako bi se regrutovalo više različitih žena u službu i po potrebi koristile potvrđene mere za unapređivanje većeg broja žena policajaca u više činove.
- Sprovoditi politiku nulte tolerancije prema diskriminaciji u okviru snaga sa kaznama.
- Instalirajte politike ravnoteže između privatnog i privatnog života, poput fleksibilnog radnog vremena.

Za Ministarstvo rada i socijalnu zaštitu

- Preduzmite dodatne napore na poboljšanju pristupa žena tržištu rada, u skladu sa Nacionalnom strategijom razvoja.⁵⁷⁷
- Putem Centara za stručno osposobljavanje, sprovedite dodatni kontakt sa školama i zajednicama, ciljajući mlade žene sa podrškom za karijernu orijentaciju i stručno osposobljavanje.
- Nadgledati i osigurati primenu Zakona o porodici tokom pružanja socijalnih usluga i pomoći, posebno u vezi sa ranim brakovima među Romkinjama, Aškalijkama i Egipćankama.

Za Ministarstvo obrazovanja i nauku

- Integrisati obrazovanje o rodnom ulogama, stereotipima i odnosima u školske programe u pravcu transformacije tradicionalnih rodničkih normi. Osigurati da su nastavnici dobro obučeni kako ne bi ojačali postojeće rodne norme.
- Uspostaviti više, javno finansiranih centara za brigu o deci, vrtića i dnevnih centara za stare, u skladu sa Nacionalnom razvojnom strategijom i ka postizanju ciljeva EU iz Barselone.⁵⁷⁸
- Inicirati saradnju između javnih univerziteta, OCDŽP -a, političarki, medija i institucija za učenje, razmenu iskustava i osnaživanje mladih žena povezanih sa mirovnim procesima. Pružiti više mogućnosti neformalnom obrazovanju da poveća interesovanje mladih za učešće u donošenju odluka.
- Osigurati i promovisati pristup kvalitetnom obrazovanju za osobe svih etničkih grupa i u svim regionima Kosova, posebno za Rome, Aškalije i Egipćane.⁵⁷⁹
- Ponuditi besplatnu nastavu na srpskom i albanskom jeziku širom zemlje kao deo obrazovnog sistema i kontinuiranog obrazovanja.

Za opštine

- Osigurati da su javni prostori, uključujući trotoare, dostupni osobama različitih sposobnosti. Poboljšati asfaltiranje ulica, čišćenje i kontrolu pasa lualica, što podriva sigurnost, posebno za osobe različitih sposobnosti.
- Poboljšati sigurnost na ulici instaliranjem kamera i svetala. Sarađivati sa mladim ženama da biste identifikovali lokacije koje predstavljaju bezbednosne probleme i kojima treba dati prioritet za takva ulaganja.
- Osigurati dostupnost javnog prevoza do ruralnih i većinski srpskih područja, što može povećati fizičku sigurnost za mlade žene koje putuju u školu i iz nje, kao i omogućiti učešće srpskih žena u procese donošenja odluka.

⁵⁷⁷ Nacionalna razvojna strategija 2016 – 2021, Priština, januar 2016. godine, str. 11.

⁵⁷⁸ Vidi više o Ciljevima iz Barselone.

⁵⁷⁹ Prema zakonu, osnovno i srednje obrazovanje na Kosovu je besplatno, koje se finansira iz budžeta Kosova. Takođe, obavezno je za svu decu uzrasta od 6 do 15 godina ([Državni portal Republike Kosovo](#)).

- Sprovesti rodno odgovorno budžetiranje u skladu sa Zakonom o ravnopravnosti polova, koristeći rodnu analizu za informisanje budžeta na osnovu potreba različitih žena.
- Povećati zastupljenost žena u donošenju odluka na lokalnom nivou, ka obezbeđivanju da se ženski glas bolje čuje i da opština na adekvatan način odgovori na potrebe bezbednosti. U tom cilju, sprovesti više konsultacija sa različitim ženama, uključujući i mlade žene, kako biste čuli, a zatim se pozabavili njihovim potrebama.

Za političke partije

- Poboljšati demokratizaciju partija i angažovati više žena na pozicijama donošenja odluka, ka boljem odražavanju ženskih prioriteta u mirovnim i bezbednosnim procesima.
- Aktivno regrutovati i angažovati više različitih mladih žena da učestvuju u političkim strankama, uključujući položaje odlučivanja.
- Pružiti više mogućnosti ženama u partiji da zastupaju partiju u medijima.
- Osigurati da izborne liste imaju jednaku zastupljenost žena i muškaraca, kao što je definisano Zakonom o ravnopravnosti polova (50%).
- Dodeliti jednake resurse ženama i muškarcima kandidatima tokom izbornih kampanja.
- Uključiti u platforme političkih partija pažnju na ključna pitanja od značaja za žene, uključujući pristup kvalitetnom obrazovanju i zapošljavanju, kao i adresiranje rodno zasnovanog nasilja.

Za međunarodne organe i organizacije, uključujući UN i EU

- Redovno komunicirati sa OCDŽP -ima, uključujući ključne političke i mirovne procese, prema Agendi za žene, mir i bezbednost.
- Snažno podsticati putem političkog dijaloga i, tamo gde je to moguće, osigurati značajno učešće žena u pregovorima i dijalogu, kako kroz učešće u zvaničnim pregovaračkim timovima, tako i kroz javne konsultacije.
- Snažno podstaći pregovaračke strane da na dnevni red uvrste pitanja koja žene smatraju prioritetima.
- Zahtevati da Srbija javno prizna i izvini se za zločine koje je država počinila nad civilima, ka pomirenju i trajnom miru.
- Podržite napore da se osigura povratak nestalih osoba.
- Snažno podsticati gonjenje ljudi koji su počinili ratne zločine, uključujući seksualno nasilje, prema pravdi.
- Podržati političku nadoknadu i odštetu za seksualno nasilje, uništavanje imovine i sredstava za život i povratak penzija.
- Nastaviti sa dodeljivanjem finansijskih sredstava za podršku Agendi za žene, mir i bezbednost, uključujući osnaživanje žena u politici.
- Za EU, hitno obezbediti liberalizaciju viznog režima za Kosovo, omogućavajući mladima svih etničkih grupa da putuju, uče, komuniciraju i grade odnose sa svojim vršnjacima, ka miru i bezbednosti

Za OCD-e

- Nastavite da organizujete radionice, diskusije i mogućnosti za razvoj kapaciteta sa različitim mladim ženama o politici, miru i bezbednosti. Ako se rano upoznaju sa svojim pravima i osnaže, možda će ih više zanimati da budu deo tih procesa u budućnosti.
- Nastaviti međunarodne radionice među vršnjacima za mlade žene različitih etničkih grupa kako bi razgovarali o konceptima mira i bezbednosti, radi boljeg razumevanja potreba drugih. Zatim, pružite im podršku u zajedničkoj mobilizaciji da ostvare svoje identifikovane potrebe kroz sastanke sa zvaničnicima, jačajući njihove kapacitete u

zagovaranju, javnom govoru i diplomatiji.

- Nastavite da vršite pritisak na političke partije i vladine zvaničnike da uključe više žena na položaje odlučivanja u partijama, na vladine položaje i mirovne procese.
- Nastaviti sa zalaganjem vlade da imenuje predstavnicu civilnog društva za učešće u Dijalogu, u skladu sa Rezolucijom SB UN 1325. Osigurajte da je ta osoba demokratski izabrana, a zatim komunicira i zastupa interese različitih žena u Dijalogu.
- Identifikujte žene stručnjake iz različitih oblasti, zalažući se da one budu deo dijaloga, kada za to dođe vreme.
- Kada žene nisu uključene u zvanične mirovne procese, nastavite da organizujete paralelne dijaloge, uključujući ulični aktivizam, kako bi se ženski glas čuo. Angažirajte više različitih žena u ovim aktivnostima, osiguravajući vidljivost potreba svih žena iz različitih etničkih grupa.
- Nastavite da organizujete aktivnosti sa muškarcima, posebno mladićima, radi bavljenja rodnim ulogama i uspostavljanja novih shvatanja muškosti.
- Organizujte diskusije sa raznim ženama, posebno mladim ženama u ruralnim oblastima, kako biste ih bolje informisali o imovinskim pravima u pogledu njihove ekonomske sigurnosti.
- Dalje šire informacije o aktivnostima OCD-a, ka sticanju šire publike i više aktivnih i različitih učesnika u aktivnostima.

Za medije

- Promenite javno mnjenje u vezi sa ulogama žena i doprinosima procesima donošenja odluka osiguravanjem veće pokrivenosti rada žena u politici, uključujući mirovne i bezbednosne procese. Uključite posebnu pažnju u rad mladih žena.
- Uzdržite se od seksističkog, bombastičnog i drugog izveštavanja koje jača rodne norme i stereotipe. Izbegavajte pokrivenost ženama koja se fokusira na njihov izgled, istovremeno skrećući pažnju sa njihovog posla i političkih odluka.
- Pozovite više različitih žena da učestvuju u debatama o temama koje se odnose na mir i bezbednost, uključujući mlade žene.
- Pozovite jednak broj žena i muškaraca različitih uzrasta da govore tokom rasprava o predizbornoj kampanji, uključujući političare, civilno društvo, kao eksperte i komentatore.
- Kao javna služba, obezbedite kampanje za podizanje svesti koje imaju za cilj sprečavanje nasilja i promociju prava, uključujući informacije o tome gde ljudi koji su pretrpeli nasilje mogu dobiti podršku. Za kampanje, blisko sarađujte sa policijom i OCDŽP -om.
- Stvorite sadržaj koji neguje mir i bezbednost.
- Obučite novinare da poboljšaju izveštavanje o ženama, miru i bezbednosnim pitanjima, uključujući rodno zasnovano nasilje, osiguravajući osetljiv pristup.

CITIRANI RADOVI

Agencija za statistiku Kosova, "Procena stanovništva Kosova, 2019", 2020, na:

<https://ask.rks-gov.net/media/5537/vlersimi-i-popullsise-2019-angisht.pdf>.

Amnesty International, "Pozivi za mir dok se Srbi okupljaju" [Amnesty International, "Calls for calm as Serbs rally"], 2008, na: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2008/02/calls-calm-serbs-rally-20080221/>.

_____, "Srbija: Podnesak Komitetu UN protiv mučenja", 2015. godine.

_____, Rane goje na spaljuju duše "Nadoknada za preživle ratnog silovanja na Kosovu, ali još uvek bez pravde", 2017. godine, na: <https://www.amnesty.org/en/documents/eur70/7558/2017/en/>.

Anderson, R., "Definicija mira" ["A Definition of Peace"], Mir i Sukob: Časopis za psihologiju mira, 10(2), 2004. godine, na: https://doi.apa.org/doiLanding?doi=10.1207%2Fs15327949pac1002_2.

Aragon, J. i Miller, M., "Globalna ženska pitanja: Žene u svetu danas, proširena verzija" ["Global Women's Issues: Women in the World Today, extended version"], Biro za međunarodne informativne programe, Državni Sekretarijat S.A.D., 2017. godine, na: <https://open.umn.edu/opentextbooks/textbooks/465>.

Arhiva prateće štampe, "Kosovo: Albanske demonstrantkinje srpska policija vratila nazad" ["Kosovo: Albanian Women Protestors Turned Back by Serbian Police"], 16. marta 1998. godine, na: <http://www.aparchive.com/metadata/youtube/97274b579371816d69458367cfe8f061>.

Generalna Skupština UN, Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije nad ženama, u decembru 1979. godine, na: <https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/cedaw.pdf>

_____, Transformisanje našeg sveta: Agenda do 2030 za održiv razvoj, 2015. godine [Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development], 2015. godine: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf?fbclid=IwAR2R93Vgn-9IIspD8SkQIL9GFDP7YM7b_dZMM8vNIILAoXgRI0pADUFOqcLY%22%20%22%20

Bastick, M. "Uključivanje roda u post-konfliktnu reformu sektora bezbednosti" [Integrating Gender in Post-Conflict Security Sector Reform], 2007. godine, na: http://peacewomen.org/sites/default/files/SSR_GenderInPostConflict_GCDCAF_2008_0.pdf.

Bastick, M. dhe Whitman, T., [Vodič za žene za reformu sektora bezbednosti], 2015, na:

<https://www.inclusivesecurity.org/wp-content/uploads/2015/09/WGTSSR-Web.pdf>

Begisholli, B., "Za Kosovo je razgovor sa Srbijom muški posao" [For Kosovo, Talking with Serbia is Men's Work], Prishtina Insight, 23. januara 2019. godine, tek: <https://balkaninsight.com/2019/01/23/for-kosovo-talking-with-serbia-is-men-s-work-01-21-2019/>

Benderly, Jill, "Mesto žena je za mirovnim stolom" ["A Women's Place Is at the Peace Table"], SAIS Review, Knjiga 20, Broj 2, Leto-Jesen 2000. godine.

Brown, J., "Pristup markera kritične mase: Ženske kvote i socijalna pravda" ["The Critical Mass Marker Approach: Female Quotas and Social Justice"], Političke Studije, 62(4), 2013. godine.

Carson, K., Studentska ekskurzija u okviru programa za upravljanje sukobima ["Conflict Management Program Student Field Trip to Kosovo"], 2010, na: <https://www.scribd.com/document/60473543/2010-Kosovo-Report>

Castan Pinos, J., "Mitrovica: grad (re)formiran podelom" u Politika i identitet u post-konfliktnim državama [Mitrovica: A city (re)shaped by division in Politics of identity in Post-Conflict States] (f. 128-142), 2016. godine.

Chinkin, C., i Charlesworth, H., "Ugradnja žena u mir: međunarodni pravni okvir" ["Building Women into Peace: the international legal framework"], Tromesečje trećeg izdanja, Knjiga 27, Broj 5, jul 2006. godine, na: <http://www.ingentaconnect.com/content/routledg/ctwq>.

Clark, H., Građanski otpor na Kosovu, 2000. godine.

Clark, J. N., "Tranziciona pravda kao priznanje: Analiza ženskog suda u Sarajevu" ["Transitional Justice as Recognition: An Analysis of the Women's Court in Sarajevo"], Međunarodni časopis za tranzicionu pravdu, 10 (1), 2015. godine.

Confortini, C. C., "Galtung, Nasilje i pol: Slučaj jedne alijanse za mirovne studije/feminizam" ["Galtung, Violence, and Gender: The case of a Peace Studies/Feminism Alliance"], Mir i promene, 31 (3), 2006, godine. na: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1468-0130.2006.00378.x>.

Corrin, C., "Stanje nakon sukoba na Kosovu", 2001. godine.

Dahlerup, D., "Istorija teorije kritične mase" ["The Story of the Theory of Critical Mass"], Politika & Pol, 2006. godine.

Dahlerup, D., Hilal, Z., Kalandadze, N. i Kandawasvika-Nhundu, R., Atlas izbornih rodni kvota [Atlas of Electoral Gender Quotas], 2013, godine, na: <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/atlas-of-electoral-gender-quotas.pdf>.

Dahlman, C. T., dhe Williams, T., "Etnička enklavacija i formiranje države na Kosovu" ["Ethnic Enclavisation and State Formation in Kosovo"], Geopolitics, 15(2), 2010. godine.

Izjava mladih Amana, "O mladima, miru i sigurnosti" [Amman Youth Declaration, "On Youth, Peace, and Security"], 2015, na: <http://unoy.org/wp-content/uploads/Amman-Youth-Declaration.pdf>.

Dragojlo, S., Srpski policajac 'Inspirisane pretnje' za žene mira ["Serbian Policeman 'Inspired Threats' to Peace Women"], BIRN, 2016. godine, na: <https://balkaninsight.com/2016/07/20/threats-multiplied-after-police-spokespersons-post-women-in-black-testified-07-19-2016/>.

Tim UN-a na Kosovu, Kosovski Parlament jednoglasno odobrava Rezoluciju COR-a ["Kosovo Parliament Unanimously Adopts SDG Resolution"], 2018. godine, na: <https://unckt.org/2018/01/25/kosovo-parliament-unanimously-adopts-sdg-resolution/>.

_____, Prevazilaženje prepreka za osnaživanje žena u javnoj sferi ["Overcoming Barriers to Empowering Women in Public Sphere"], 2020. godine, na: <https://unckt.org/2020/02/07/overcoming-barriers-empowering-women-public-sphere/>.

El Jack, A., Opšti izveštaj o polu i oružanim sukobima, 2003. godine.

Eurostat, ["Mladi - Sažetak"], na: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/youth>.

Farnsworth, N., Kosovo: Raste pritisak za reformu ["Kosovo: Pressure Grows for Reform"], Institut za izveštavanje o ratu i miru, 2005. godine, na: <https://iwpr.net/global-voices/kosovo-pressure-grows-reform>.

Fitamant, S., Izveštaj o proceni seksualnog nasilja na Kosovu ["Assessment Report on Sexual Violence in Kosovo"], UNFPA, 2000. godine

Fond Ujedinjenih nacija za stanovništvo (UNFPA) Ured za Izgradnju Mira (PBSO), Mir koji nedostaje [The Missing Peace], 2018. godine, na: <https://www.youth4peace.info/system/files/2018-10/youth-web-english.pdf>.

Fond za ljudska prava, 31,600 dokumenata nesumnjivo dokazuju smrt ili nestanak 15,535 lica tokom rata na Kosovu ["31,600 documents undoubtedly confirm death or disappearance of 15,535 individuals during war in Kosovo"], 2015, tek: <http://www.hlc-rdc.org/?p=28185&lang=de>

_____, Kosovska knjiga pamćenja, na: http://www.kosovomemorybook.org/?page_id=29&lang=de.

France24, 20 godin kasnije, Srpske žrtve NATO bombardovanja se osećaju zaboravljenim ["20 years on, Serbian victims of NATO bombings feel forgotten"], na: <https://www.france24.com/en/20190321-20-years-serbian-victims-nato-bombings-feel-forgotten>.

Galtung, J., i Fischer, D., Pozitivan i negativan mir ["Positive and Negative Peace"], SpringerBriefs o pionirima u nauci i praksi, Knj. 5, 2013. godine, na: https://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-3-642-32481-9_17.

Gizelis, T.-I., "Jačanje roda i izgradnja mira Ujedinjenih Nacija" ["Gender Empowerment and United Nations Peace-building"], Časopis za istraživanje mira, 2009. godine, na: <https://doi.org/10.1177/2F0022343309334576>.

Greene, M., Friedman, J., i Bennet, R., Uspostavljanje policijske službe u sigurnosnom vakuumu: Međunarodni naponi na Kosovu, 1999-2011, 2012. godine, na: https://successfulties.princeton.edu/sites/successfulties/files/Kosovo%20Policing_RB_MG_FINAL%20ToU%20TD%2030Jun20.pdf.

Balkanska grupa za istraživanje politika, Briselski dijalog između Kosova i Srbije – Postignuća i izazovi, Priština, 2020. godine,

Radna grupa NVO-a za Žene, Mir i Bezbednost, Hartimin e Grave, Paqen dhe Sigurinë në Këshillin e Sigurimit të KB [NGO Working Group on Women, Peace and Security, Mapiranje Žena, Mir i Sigurnost u Savetu Bezbednosti UN-a], 2019. godine, na: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/NGOWG-Mapping-WPS-in-UNSC-2018.pdf>

Guerrina, R. i Wright, R.K.M., "Rod normativne moći u Evropi: Lekcije žena, Agenda Mira i Bezbednosti" [Gendering Normative Power in Europe: Lessons of the Women, Peace and Security Agenda], Međunarodna pitanja, 92, 2016. godine.

Harcourt, W., Tela u otporu. Rod i seksualna politika u doba neoliberalizma, 2017. godine

Helsinške SVESKE, ["Ka izgradnji održivog kosovskog društva"], 2007. godine, na: <https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/sveske26.pdf>.

Human Rights Watch, Zlostavljanja Srba i Roma u novom Kosovu [Abuses Against Serbs and Roma in the New Kosovo], 1999. godine, na: <https://www.hrw.org/reports/1999/kosov2/>.

_____, Neuspeh u zaštiti: Nasilje Protiv Manjina na Kosovu [Failure to Protect: Anti-Minority Violence in Kosovo], 2004. godine, na: <https://www.hrw.org/report/2004/07/25/failure-protect/anti-minority-violence-kosovo-march-2004#:~:text=On%20March%2017%2C%202004%2C%20violent,into%20the%20river%20by%20Serbs>.

_____, Rodno-zasnovano nasilje nad kosovskim Albancima, [Gender-Based Violence Against Kosovar Albanian Women], 2000. godine, na: https://www.hrw.org/reports/2000/fry/Kosov003-02.htm#PI84_35604.

_____, Kršenja humanitarnog prava na Kosovu, S.A.D. [Humanitarian Law Violations in Kosovo, U.S.A.]: Human Rights Watch, 1998. godine, na: <https://www.hrw.org/report/1998/10/01/humanitarian-law-violations-kosovo>.

Hunt, Swanee i Posa, Cristina, Žene koje vode mir ["Women Waging Peace"], Spoljna politika, Br. 124, 2001.

IKD, Rodna (ne) jednakost u Odlučivanju na lokalnom nivou, 2018. godine, na: https://www.ndi.org/sites/default/files/Women_Representation_3_Gjuhet_Print.pdf

_____, Prevazilaženje barijera za političko učešće žena, [Overcoming Barriers to Women's Political Participation], 2015. godine, na: <https://www.ndi.org/sites/default/files/Gender-Assesment-report-eng.pdf>.

Institucija narodnog advokata Kosova, Izjava ombudsmana o prevremenom izbornom procesu za Skupštinu Kosova ["Ombudsperson's statement with regard to early elections process for the Assembly of Kosovo"], 2021, tek: <https://www.oik-rks.org/en/2021/01/13/ombudspersons-statement-with-regard-to-early-elections-process-for-the-assembly-of-kosovo/>.

GAP Institut, Novi proces preformulisanja Kosovske strategije za bezbednost – Obuhvaćenost i transparentnost [The new Kosovo Security Strategy formulation process - Inclusiveness and transparency], 2013. godine, na: https://www.institutigap.org/documents/45119_The%20new%20Kosovo%20Security%20Strategy%20development%20process.pdf.

Istrefi, K., i Morina, V., Sudska primena međunarodnog prava na Kosovu ["Judicial Application of International

Law in Kosovo”], in Rodin, S. & Perišin, T., Sudska primena međunarodnog prava na Kosovu u Jugoistočnoj Evropi, Springer, 2015.godine.

Jones, J., Žene u Kosovskoj Policiji, 2020. godine, na:

<https://www.justice.gov/criminal-icitap/file/1307176/download>.

Kallxo.com, “Nacrt zakona o ekonomskom oporavku usvojen je nakon šest neuspelih pokušaja”, 2020. godine, na:

<https://kallxo.com/lajm/pas-gjashte-tentimeve-votohet-ne-parim-projektligji-per-rimekembjen-ekonomike/>.

Savet Evropske Unije, Sveobuhvatan pristup primeni rezolucija 1325 i 1820 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija o ženama, miru i bezbednosti od strane EU [Comprehensive Approach to the EU Implementation of the United Nations Security Council Resolutions 1325 and 1820 on Women, Peace and Security], 2008. godine, na: https://www.peacewomen.org/sites/default/files/eu_comprehensive_eu_approach_to_the_implementation_of_unscr_1325_and_1820_december2008.pdf.

Savet Evropske Unije, Revidirani indikatori za sveobuhvatni pristup sprovođenju rezolucija 1325 i 1820 Saveta bezbednosti EU o ženama, miru i bezbednosti [Revised indicators for the Comprehensive approach to the EU implementation of the UN Security Council Resolutions 1325 and 1820 on women, peace and security], 2016. godine, na: https://www.peacewomen.org/sites/default/files/ST_12525_2016_INIT_EN.pdf.

Evropski Savet, Konvencija Saveta Evrope o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Istanbul, 2011. godine, na: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/090000168008482e>.

Savet Bezbednosti UN-a, Izveštaj Evropske Unije, Sjedinjenih Država, Trojke Ruske Federacije o Kosovu [Report of the European Union, United States, Russian Federation Troika on Kosovo], 2007. godine, na: <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Kosovo%20S2007%20723.pdf>.

_____, Rezolucija 1244, na: https://unmik.unmissions.org/sites/default/files/old_dnn/Res1244ENG.pdf.

_____, Rezolucija 1325, 31. oktobar 2000 godine, na: [https://www.undocs.org/en/S/RES/1325\(2000\)](https://www.undocs.org/en/S/RES/1325(2000)).

_____, Rezolucija 1820, 19. jun 2008. godine, na: <http://unscr.com/en/resolutions/doc/1820>.

_____, Rezolucija 1888, 30. septembar 2009. godine, na: <http://unscr.com/en/resolutions/doc/1888>.

_____, Rezolucija 1889, 5. oktobar 2009. godine, na: <http://unscr.com/en/resolutions/doc/1889>.

_____, Rezolucija 1960, 16. decembar 2010. godine, na: <http://unscr.com/en/resolutions/doc/1960>.

_____, Rezolucija 2106, 24. jun 2013. godine, na: [https://undocs.org/en/S/RES/2106\(2013\)](https://undocs.org/en/S/RES/2106(2013)).

_____, Rezolucija 2122, 18. oktobar 2013. godine, na: <http://unscr.com/en/resolutions/doc/2122>.

_____, Rezolucija 2242, 13. oktobar 2015. godine, na: [https://undocs.org/en/S/RES/2242\(2015\)](https://undocs.org/en/S/RES/2242(2015)).

_____, Rezolucija 2250, 9. decembar 2015. godine, na: [https://www.undocs.org/en/S/RES/2250\(2015\)](https://www.undocs.org/en/S/RES/2250(2015)).

_____, Rezolucija 2419, 6. jun 2018. godine, na: [https://undocs.org/en/S/RES/2419\(2018\)](https://undocs.org/en/S/RES/2419(2018)).

_____, Rezolucija 2467, 23. april 2019. godine, na: [https://undocs.org/pdf?symbol=en/S/RES/2467\(2019\)](https://undocs.org/pdf?symbol=en/S/RES/2467(2019)).

_____, Rezolucija 2493, 29. oktobar 2019. godine, na: [https://www.undocs.org/en/S/RES/2493\(2019\)](https://www.undocs.org/en/S/RES/2493(2019)).

_____, Rezolucija 2535, 14. jul 2020. godine, na: [https://undocs.org/en/S/RES/2535\(2020\)](https://undocs.org/en/S/RES/2535(2020)).

Savet za spoljne odnose, Učešće žena u mirovnim procesima [Women’s Participation in Peace Processes], na: <https://www.cfr.org/womens-participation-in-peace-processes/#:~:text=Between%201992%20and%202019%2C%20women,peace%20processes%20around%20the%20world>.

KIPRED, Reforma izbornog sistema Kosova, 2005. godine, na:

http://www.kipred.org/repository/docs/REFORMING_THE_ELECTORAL_SYSTEM_OF_KOSOVA_840210.pdf.

Klan Kosova, “Ombudsman poziva na rodnu ravnopravnost na izborima 6. oktobra”, 2019. godine, na:

<https://klankosova.tv/avokati-i-popullit-ben-thirrje-per-barazi-gjinore-ne-zgjedhjet-e-6-tetorit/>.

Ženska mirovna koalicija kroz žensku solidarnost u pravednom miru: Izveštaj zasnovan na Drugoj godišnjoj konferenciji Ženske mirovne koalicije [Through Women's Solidarity to a Just Peace: A Report Based on the Women's Peace Coalition Second Annual Conference], 2007. godine, na: <https://womensnetwork.org/wp-content/uploads/2018/10/20130120172604733.pdf>.

Ujedinjene Nacije, Izveštaj Generalnog Sekretara o izgradnji mira neposredno posle konflikta [Report of the Secretary-General on peacebuilding in the immediate aftermath of conflict], 2009. godine, na: <https://www.un.org/ruleoflaw/blog/document/report-of-the-secretary-general-on-peacebuilding-in-the-immediate-aftermath-of-conflict/>
_____, Rimski Statut Međunarodnog Krivičnog Suda, [Rome Statute of the International Criminal Court], na: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/7_4_1998.pdf

Evropska Komisija, Rodni Akcioni Plan EU (GAP) III - Ambiciozni plan za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena u spoljnoj akciji [EU Gender Action Plan (GAP) III – An Ambitious Agenda for Gender Equality and Women's Empowerment in EU External Action], 2020. godine, na: https://ec.europa.eu/international-partnerships/system/files/join_2020_17_en_final.pdf

_____, Kosova* Izveštaj 2020. na:

https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/kosovo_report_2020.pdf

_____, Jedinstvo jednakosti: Strategija Rodne Ravnopravnosti [A Union of Equality: Gender Equality Strategy 2020-2025], 5. mart 2020. godine, na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0152&from=EN>.

Komisija Afričke Unije, Afrička povelja o mladima [African Union Commission, African Youth Charter], 2006. godine, na: https://www.un.org/en/africa/osaa/pdf/au/african_youth_charter_2006.pdf.

Centralna Izborna Komisija, Izbori na Kosovu 2000 - 2014, 2017. godine, na:

https://www.kqz-ks.org/wp-content/uploads/2018/02/Zgjedhjet-ne-Kosove-2000-2014_en.pdf

_____, Konačni rezultati, 2019. godine, na:

<https://www.kqz-ks.org/wp-content/uploads/2019/11/3.Ndarja-e-ul%C3%ABseve-n%C3%AB-Kuvend-Subjektet-dhe-kandidat%C3%ABt-e-zgjedhur-I.pdf>.

Kosovski Centar za Rodne Studije, Analiza konteksta reforme sektora bezbednosti na Kosovu

1999-2009 [Context Analysis of the Security Sector Reform in Kosovo 1999-2009], 2011. godine, na: http://www.qkss.org/repository/docs/Context_Analysis_of_the_Security_Sector_Reform_in_Kosovo_1999-2009_470823.pdf.

_____, Brief Policy, "Kontekst razvoja strateškog pregleda sektora bezbednosti - perspektiva civilnog društva", 2013. godine, na:

http://www.qkss.org/repository/docs/The_Development_Context_of_Strategic_Security_Sector_Review_877377.pdf.

_____, Stanje politike integriteta u kosovskoj policiji, [State of Play of Integrity Policies in the Kosovo Police], 2020. godine, na: http://www.qkss.org/repository/docs/State_of_play_of_integrity_policies_in_the_Kosovo_Police_English_Version_13188.pdf.

Kosovo 2.0, "Tri dekade demonstracija; istorija ženskog aktivizma, 8. marta", 2018. godine, na:

<https://kosovotwopointzero.com/en/three-decades-protest/>.

Krasniqi, Gëzim, Krasniqi, Gëzim, "Socijalizam, nacionalna utopija i rok muzika: Unutar albanske scene Jugoslavije, 1970–1989" ["Socialism, National Utopia, and Rock Music: Inside the Albanian Rock Scene of Yugoslavia, 1970–1989"], Centralno Istočna Evropa, 2011. godine.

Krause, J., Krause, W. i Bränfors, P., "Učešće žena u mirovnim pregovorima i održivost mira" [Women's Participation in Peace Negotiations and the Durability of Peace], Ndërveprimet Ndërkombëtare, 2018. godine, na: <https://>

doi.org/10.1080/03050629.2018.1492386

Skupština Republike Kosovo, Ustav Republike Kosovo, 2008. godine, na: <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=3702>.

_____, Zakon o porodici Br. 2004/32, na:

https://childhub.org/en/system/tdf/library/attachments/366_428_EN_original.pdf?file=1&-type=node&id=7103.

_____, Zakon Br. 04 / L-076 o Policiji, na:

<https://www.kosovopolice.com/wp-content/uploads/2020/07/Ligji-per-Policine-anglisht.pdf>.

_____, Zakon Br. 06 / L-123 o Kosovskim Bezbednosnim Snagama, na:

https://mod.rks-gov.net/repository/docs/LAW_ON_KOSOVO_SECURITY_FORCE_2019.pdf.

_____, Zakon Br. 06 / L –133 o Budžetskim podelama za budžet Republike Kosova za 2019. godinu, na: <https://mf.rks-gov.net/desk/inc/media/6DD9224D-9C40-448E-B71F-06284B8E810C.pdf>.

_____, Zakon Br. 07L-001 o budžetskim podelama Republike Kosova za 2020. godinu, na:

<https://mf.rks-gov.net/desk/inc/media/EA0446D5-97E0-4540-A9CB-73521FD245A9.pdf>.

_____, Zakon o Poslovnim Društvima, 2018. godine: <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=16426>

_____, Zakon o Ministarstvu Odbrane, na:

https://mod.rks-gov.net/repository/docs/LAW_ON_MINISTRY_OF_DEFENSE_2019.pdf.

_____, Zakon o pravima boraca i ostalih civilnih žrtava rata, na:

<https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=9436>.

_____, Zakon o ravnopravnosti polova Br. 05 / L-020, na:

[https://abgj.rks-gov.net/assets/cms/uploads/files/LAW%20ON%20GENDER%20EQUALITY\(1\).pdf](https://abgj.rks-gov.net/assets/cms/uploads/files/LAW%20ON%20GENDER%20EQUALITY(1).pdf).

_____, Zakon o opštim izborima na Kosovu, na:

<https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=2544>.

_____, Zakon o lokalnim izborima na Kosovu, na: <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=2549>.

Kvinna till Kvinna, #FEMDEFENDERS Mlade žene koje ruše prepreke [Young women who tears down barriers], 2015. godine, na: <https://kvinnatillkvinna.org/wp-content/uploads/2018/10/7-Femdefenders-young-women-who-tear-down-barriers-ENG.pdf>.

_____, Pravo, a ne poklon [A Right Not A Gift], 2020, na:

<https://kvinnatillkvinna.org/wp-content/uploads/2020/05/A-Right-Not-A-Gift.pdf>

_____, Pregovori između Beograda i Prištine iz perspektive žena [Negotiations between Belgrade and Prishtinë/Priština from women's perspective], 2018.

_____, “Nezaboravna svedočenja na sudu za preživle žene”, [“Unforgettable testimonies at court for women survivors”], 2015. godine, na: <http://vipa.kvinnatillkvinna.se/regioner/balkan/unforgettable-testimonies-at-court-for-women-survivors>

_____, Ženska prava na zapadnom Balkanu [Women's Rights in the Western Balkans], 2020. godine, na: <https://kvinnatillkvinna.org/wp-content/uploads/2019/11/Womens-rights-in-Western-Balkans.pdf>.

_____, Mirovna povelja mladih žena [“Young Women's Peace Charter”], 2015. godine, na:

<https://kvinnatillkvinna.org/wp-content/uploads/2018/10/6-Young-womens-peace-charter.pdf>.

Lerner, G., Osnivanje Patrijaršije [The Creation of Patriarchy], Knjiga. I, SAD: Oxford University Press, 1986.

Regionalni ženski lobi u jugoistočnoj Evropi, Regionalna akademija za žene u liderstvu i posredovanju [Regional Academy for Women in Leadership and Mediation], tek: <http://rwlsee.org/wp-content/uploads/2020/09/Regional-Academia-RAWLM-.pdf>.

_____, Edita Tahiri predala je pismo RŽL JIE UN-u tražeći međunarodnu pravdu za žene silovane tokom kosovskih

ratova [“Edita Tahiri Handed to UN the letter of RWLSEE Demanding International Justice for Women Raped during the Wars in Kosovo”], 2019. godine, na: <http://rwlsee.org/2020/09/edita-tahiri-handed-to-un-the-letter-of-rwlsee-demanding-international-justice-for-women-raped-during-the-wars-in-kosovo-bosnia-and-herzegovina-and-croatia/>.

_____, Ženski lobi za mir, sigurnost i pravdu u jugoistočnoj Evropi svesrdno podržava Pošteno i održivo rešenje za Kosovo [“Women’s Lobby for Peace, Security and Justice in South East Europe wholeheartedly supports a Just and Sustainable Settlement for Kosovo”], 2006. godine, na: <https://womensnetwork.org/wp-content/uploads/2018/10/20130124004317350.pdf>.

Malcolm, N., Kosova: Kratka istorija [Kosovo: A Short History], 1998. godine.

Manjoo, R., Žene, Mir i Bezbednost - Pregovaranje u najboljem interesu žena [“Women, Peace and Security – Negotiating in Women’s Best Interests”], Global Policy, 2016. godine.

Mertus, J., Përmirësimi i statusit të grave në zgjim të luftës: tejkalimi i pengesave strukturore [Improving the Status of Žene u ratu: Prevazilaženje strukturnih prepreka], 2003. godine.

_____, Ratna ofanziva nad ženama [War’s Offensive on Women], 2000.

Mesa, M., CEIPAZ, Fondacija Kultura Mira, “Mir i bezbednost” [Culture of Peace Foundation, “Peace and security”], na: http://www.unescoetxea.org/ext/manual_EDS/pdf/16_paz_seguridad_ingles.pdf.

New York Times, Kriza na Balkanu: Izbeglice; neprojeni računi izbeglica pružaju detalje o masovnim ubistvima [“Crisis in the Balkans: The Refugees; Countless Refugee Accounts Give Details of Mass Killings”], 1999. godine, na: <https://www.nytimes.com/1999/04/06/world/crisis-balkans-refugees-countless-refugee-accounts-give-details-mass-killings.html?auth=login-google>.

Norville, V., Uloga žena u globalnoj bezbednosti, 2011. godine, na:

https://www.usip.org/sites/default/files/SR264-The_role_of_Women_in_Global_Security.pdf

Oral History Kosovo, Intervju saValdetom Idrizi [“Interview with Valdete Idrizi”], na:

https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2018/02/valdete-idrizi_eng.docx.pdf.

OSBE, Uporedna studija struktura za žene poslanice u regionu OEBS-a [A comparative study of structures for women MPs in the OSCE region], 2013.

_____, Četvrta Akademija dijaloga OSCE-a za mlade žene se privodi kraju u Austriji [“Fourth OSCE Dialogue Academy for Young Women Concludes in Austria”], 2018. godine, na: <https://www.osce.org/mision-in-kosovo/400577>.

_____, Kosovo: kako viđeno, tako rečeno, 1999. godine, na:

<http://kosovo.sense-agency.com/assets/mass-murders/04-16-EN.pdf>.

_____, Misijske aktivnosti i programski prioriteti o rodnoj ravnopravnosti [“Mission’s activities and programmatic priorities on gender equality”], 2018. godine, na:

<https://www.osce.org/files/f/documents/3/e/367186.pdf>.

_____, Misija OEBS-a na Kosovu promoviše osnaživanje žena u političkom odlučivanju [“OSCE

Mission in Kosovo promotes empowerment of women in political decision making”], 2012. godine, na: <https://www.osce.org/kosovo/91677>.

Evropski centar za prava Roma, Napuštena manjina: Istorija prava Roma na Kosovu [“Abandoned Minority: Roma Rights History in Kosovo”], 2011. godine, na: http://www.errc.org/uploads/upload_en/file/abandoned-minority-roma-rights-history-in-kosovo-dec-2011.pdf.

Kosovski Centar za Rodne Studije (KCRS), Istorija je i njena priča: Istorija žena u civilnom društvu na Kosovu 1980-2004, 2008. godine.

Vlada Kosova, Akcioni plan primene Rezolucije 1325, “Žene, Mir i Bezbednost” [Action Plan in Implementation of

Resolution 1325, “Women, Peace and Security”], Kosove 2013-2015. godine, na: https://www.peacewomen.org/sites/default/files/kosovo_nap_2014.pdf.

_____, Administrativno Uputstvo - Br. 08/2015 o posebnim merama za registraciju zajedničke nepokretne imovine na ime oba supružnika, na: <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=15083>.

_____, Agencija za Rodnu Ravnopravnost “Kosovski Program za Rodnu Ravnopravnost 2020-2024”, 2020. godine, na: <https://abgi.rks-gov.net/assets/cms/uploads/files/Programi%20i%20Kosov%C3%ABs%20p%C3%ABr%20Barazi%20Gjinore%202020-2024%20-%20ANGLISHT.pdf>.

_____, Ministarstvo Odbrane, Pravilnik br. 09/2019 o planiranju u ministarstvu odbrane i kosovske bezbednosne snage, 2019. godine, na: <https://gzk.rks-gov.net/ActDocumentDetail.aspx?ActID=24041>

_____, Ministarstvo Odbrane, Nacrt Strategije Bezbednosti Republike Kosova, na: <https://konsultimet.rks-gov.net/viewConsult.php?ConsultationID=40992>.

_____, Ministarstvo Odbrane, Politika o ljudskim pravima i ravnopravnosti polova u Ministarstvu odbrane i Kosovskim Bezbednosnim Snagama, 2019. godine, na: https://mod.rks-gov.net/repository/docs/POLICY_ON_HUMAN_RIGHT_AND_GENDER_PARITY_IN_MoD_AND_KSF.pdf

_____, Ministarstvo Unutrašnjih Poslova, Administrativno Uputstvo Br. 02/2019 o postupku unapređenja policijskih službenika, na: <https://www.kosovopolice.com/wp-content/uploads/2020/07/ADMINISTRATIVE-INSTRUCTION-No.-02-2019-FOR-THE-PROMOTION-PROCEDURE-FOR-POLICE-OFF-I.pdf>.

_____, Ministarstvo Unutrašnjih Poslova, Policija Kosova, Godišnji izveštaj 2019 Policije Kosova, na: <https://www.kosovopolice.com/wp-content/uploads/2020/02/Raporti-vjetor-2019-anglisht.pdf>.

_____, Ministarstvo Unutrašnjih Poslova, Policija Kosova, Pravilnik za osoblje i administraciju Policije Kosova, na: <https://www.kosovopolice.com/wp-content/uploads/2020/07/3.-Regulation-on-personnel-and-administration-in-Kosovo-Police.pdf>.

_____, Ministarstvo Unutrašnjih Poslova, Izveštaj o položaju žena u kosovskoj policiji, 2011. godine, na: <https://www2.unwomen.org/-/media/field%20office%20eca/attachments/publications/country/kosovo/kosovo%20police%20research%20report.pdf?la=en&vs=5256>.

_____, Ministarstvo Unutrašnjih Poslova, Uredba o osoblju i administraciji u policiji Kosova, Izveštaj o inspekciji ljudskih resursa u kosovskoj policiji, 2017. godine, na: <https://ipk.rks-gov.net/wp-content/uploads/2018/10/Raport-i-Inspektimit-nr.-08-2018-Menaxhimi-i-Burimeve-Njerezore-ne-Policine-e-Kosoves.pdf>.

_____, Ministarstvo lokalne samouprave, Izveštaj o ljudskim pravima u opštinama, Januar - jun 2020, 2020. godine, na: <https://mapl.rks-gov.net/en/mlga-annual-reports/>.

_____, Kabinet Premijera Kosova, “Platforma Vlade Republike Kosovo za međudržavni tehnički dijalog između Republike Kosovo i Republike Srbije”, Agenda dijaloga, 2011. godine, na: https://kryeministri-ks.net/wp-content/uploads/docs/Platform_of_the_Government_of_Republic_of_Kosovo_on_an_interstate_dialogue_between_Republic_of_Kosovo_and_Republic_of_Serbia_010311.pdf.

_____, Nacionalna razvojna strategija 2016 – 2021, 2016. godine, na:

http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/National_Development_Strategy_2016-2021_ENG.pdf.

_____, Strategija bezbednosti Kosova, 2010. godine, na:

http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/STRATEGJIA_E_SIGURISE_E_REPUBLIKES_SE_KOSOVES.pdf.

Reardon, B.A. & Snauwaert, D.T., Betty A. Reardon: Ključni tekstovi o rodu i miru [Key Texts in Gender and Peace], 2015. godine, na: <https://link.springer.com/book/10.1007%2F978-3-319-11809-3>

Rogel, C., “Kosovo: Tamo gde je sve počelo” [“Kosovo: Where It All Began”], Međunarodni časopis za politiku,

Kulturu i Društvo, Knjiga. 17, Br. 1, septembar 2003. godine.

Rosenberger, L. i Mertus, J., "Kada uključivanje žena ima značaj: činjenje Ahmeti poručnikom" ["When Adding Women Matters: Making Lieutenant Ahmeti"], Rod i nacija u jugoistočnoj Evropi, Karl Kaser, Elisabeth Katschnig-Fasch (red.), 2005. godine.

Mreža Žena Kosova (MŽK), 1325 Činjenice i basne: Zbirka priča o primeni Rezolucije 1325 Saveta bezbednosti UN o ženama, miru i bezbednosti na Kosovu, 2011. godine, na: <https://womensnetwork.org/wp-content/uploads/2018/10/20130120165559661.pdf>.

_____, Godišnji izveštaj, 2017. godine, na:

<https://womensnetwork.org/wp-content/uploads/2018/10/20180605125300561.pdf>

_____, Godišnji izveštaj, 2018. godine, na:

https://womensnetwork.org/wp-content/uploads/2019/11/KWN-Annual-Report-2018_A5_FINAL_2019-06-19.pdf.

_____, Godišnji izveštaj, 2019. godine, na:

https://womensnetwork.org/wp-content/uploads/2019/12/Annual-Report-2019_2020-05-11_FINAL.pdf.

_____, Godišnji izveštaj, 2020. godine, (predstojeći)

_____, "Feministička letnja škola ujedinjuje devojkice sa Kosova i iz Srbije" ["Feminist Summer School Unites Girls from Kosova and Serbia"], 2014. godine, na: <https://womensnetwork.org/feminist-summer-school-2014-unites-girls-from-kosova-and-serbia/>.

_____, Diskriminacija na osnovu pola i rad na Kosovu, 2019. godine, na:

https://womensnetwork.org/wp-content/uploads/2019/05/GBD-Labour-Kosovo_ISBN-978-9951-737-31-9_FINAL.pdf.

_____, Krivični zakon Kosova kažnjava nasilje u porodici i seksualno uznemiravanje, 2019. godine, na:

<https://womensnetwork.org/kosovo-criminal-code-criminalizes-domestic-violence-sexual-harassment/>.

_____, Rodna analiza stanja na Kosovu, 2018. godine, na:

<https://womensnetwork.org/wp-content/uploads/2018/10/womens-network.pdf>.

_____, "Lobi Kosova za ravnopravnost polova: Podsticaj za ujedinjenje žena u Dragašu", 2020. godine, na:

<https://womensnetwork.org/kosovo-lobby-for-gender-equality-an-incentive-to-unite-women-in-dragash/>.

_____, "MŽK organizuje Regionalni feministički forum mladih 2013", 2013. godine, na:

<https://womensnetwork.org/kwn-organizes-regional-young-feminist-forum-2013/>.

_____, "MŽK uz žene Kruše, traži pravdu za ratne zločine", 2020. godine, na:

<https://womensnetwork.org/kwn-stands-with-women-of-krushe-demanding-justice-for-war-crimes/>.

_____, Nema više izgovora, 2015. godine, na:

<https://womensnetwork.org/wp-content/uploads/2018/10/20151124105025622.pdf>

_____, "Bezbednost počinje kod kuće: Bez pravde nema mira", 2020. godine, na:

<https://womensnetwork.org/security-begins-at-home-no-peace-without-justice/>

_____, Seksualno uznemiravanje na Kosovu, 2016. godine, na:

<https://womensnetwork.org/wp-content/uploads/2018/10/20160223185243349.pdf>

_____, Kroz žensku solidarnost u pravednom miru: Izveštaj zasnovan na Drugoj godišnjoj konferenciji Ženske mirovne koalicije, Struga, 2007. godine, na: <https://womensnetwork.org/wp-content/uploads/2018/10/20130120172604733.pdf>.

_____, "Mreža Žena u crnom u Srbiji, MŽK formira mirovnu koaliciju za žene", 2013. godine, na:

<https://womensnetwork.org/women-in-black-network-serbia-kwn-form-womenrsquo-s-peace-coalition/>.

_____, "Žene se ujedinjuju: Stvorena je koalicija za jednakost", 2018. godine, na:

<https://womensnetwork.org/wp-content/uploads/2018/11/20180625090302265.pdf>.

_____, "Ženski sud za bivšu Jugoslaviju: Tražite pravdu, istinu i aktivno pamćenje", 2015. godine, na: <https://womensnetwork.org/sq/gjykata-e-grave-per-ish-jugosllavine-kerkon-drejttesi-te-verteten-dhe-kujtесе-aktive/>.

REKOM mreža pomirenja, Značaj regionalne mreže za pomirenje ["Importance of regional networking for reconciliation"], 2017. godine, na: <https://www.recom.link/en/importance-regional-networking-reconciliation/>.

Sekretarijat foruma Pacifičkih ostrva, Regionalni akcioni plan za Pacifik [Pacific Regional Action Plan 2012-2015], 2015, https://www.peacewomen.org/assets/file/pacific_region_regional_action_plan_2012-2015.pdf.

Evropska služba za spoljne poslove, Strateški pristup EU ženama, miru i sigurnosti [EU Strategic Approach to Women, Peace and Security], 2018. godine, na: <https://www.consilium.europa.eu/media/37412/st15086-en18.pdf>.

Shroff, S., Profesor mira, dekolonijalnog fudbala, feminista i radoznalih ["The Peace Professor, Decolonial, Feminist, and Queer Futurities"] u Groarke, M., i Welty, E., Studije mira i pravde: kritička pedagogija (Ed. I), 2018. godine, Skeppström, E., i Weibull, A., "Snage bezbednosti u izradi: Izgradnja kapaciteta na Kosovu", 2011. godine.

Telegraf, "Žene u crnom: Zovu nas kurvama, prete nam da će nas zaklati!" ["ŽENE U CRNOM: Nazivaju nas kurvama, prete da će nas zaklati!"], 2014. godine, na: <https://www.telegraf.rs/vesti/1052307-zene-u-crnom-nazivaju-nas-kurvama-prete-da-ce-nas-zaklati-foto-video>.

Telegrafi, "Osmani: Nema trajnog mira bez pravde za žrtve", 2020. godine, na: <https://telegrafi.com/osmani-smund-te-kete-paqe-te-qendrueshme-pa-drejttesi-per-viktimat/>

Tickner, J. A., Mir i sigurnost iz feminističke perspektive ["Peace and Security from a Feminist Perspective"], Priručnik za žene, mir i sigurnost u Oksfordu, 2018. godine, na: <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780190638276.001.0001/oxfordhb-9780190638276-e-6>.

_____, "Jednostavno ne razume: Problemi u vezama između feministkinja i teoretičara međunarodnih odnosa" [You Just Don't Understand: Troubled Engagements between Feminists and IR Theorists], Međunarodni kvartalna studija, Knjiga. 41, Br. 4., 1997. godine, na: <https://www.jstor.org/stable/2600855>.

UN Women, Mladi u miru i bezbednosti: na raskršću legenda MMB i ŽMB [Young Women in Peace and Security: At the Intersection of the YPS and WPS Agendas] . godine, na: <https://www.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2018/research-paper-young-women-in-peace-and-security-en.pdf?la=en&vs=2849>.

_____, Načela, dimenzije i prioriteti integracije rodne ravnopravnosti za PVE ["Gender Mainstreaming Principles, Dimensions and Priorities For PVE"], 2019. godine, na: <https://www.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2019/gender-mainstreaming-principles-dimensions-and-priorities-for-pve-en.pdf?la=en&vs=1240>.

UNDP, Raport i Zhvillimit Njerëzor [Human Development Report], 1994. godine, na: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdr_1994_en_complete_nostats.pdf

_____, Analiza javnog impulsa: Korelacija između tržišta rada na Kosovu i seobe u inostranstvo [Public Pulse Analysis: Correlation between labour market in Kosovo and out migration], 2020. godine, na: https://www.ks.undp.org/content/kosovo/en/home/library/democratic_governance/public-pulse-analysis--correlation-between-labour-market-in-koso.html.

_____, Jačanje političkog učešća žena. Analiza uticaja ženskih parlamentarnih mreža u Evropi i Centralnoj Aziji [Strengthening Women's Political Participation. An analysis of the impact of women's parliamentary networks in Europe and Central Asia], 2016. godine.

UNMIK, Izveštaj Generalnog Sekretara [Report of the Secretary-General], 2019. godine, na: https://unmik.unmissions.org/file/158611/download?token=j2_KdX6Y.

USAID, Procena rodne ravnopravnosti, LGBTI-a i osoba sa invaliditetom [Gender, LGBTI, And Persons with Dis-

abilities Assessment], 2018. godine, na: <https://www.edu-links.org/sites/default/files/media/file/Gender-LGBTI-PWD%20assessment%20Kosovo%202018.pdf>. Vargas, V., Neke misli o novim epistemologijama u latinoameričkom feminizmu ["Some Thoughts on New Epistemologies in Latin America Feminism"], u Harcourt, W., Tela u otporu. Rod i seksualna politika u doba neoliberalizma, 2017. godine,

Washington Post, Kosovska polja ubijanja ["Kosovo's Killing Fields"], 1999. godine, na: <https://www.washingtonpost.com/wp-srv/inatl/longterm/balkans/maps/kosovo050899.htm>.

Weldeab Sebhatu, R., "(u)rođjavanje mladih za mir sa rodnom pravednošću Rezolucijom 2250 Saveta bezbednosti UN " ["(En)gendering youth for gender-just peace with UN Security Council Resolution 2250"], Pravedan rodni mir i tranziciona pravda, 3, 2017. godine, na: https://portal.research.lu.se/portal/files/38075949/3_2017.pdf.

Wille, T., Zastupanje i posredništvo u diplomatiji: Kako je Kosovo pristalo na sporazume iz Rambujea ["Representation and agency in diplomacy: How Kosovo came to agree to the Rambouillet accords"], Časopis za međunarodne odnose i razvoj, 2019. godine, na: <https://link.springer.com/article/10.1057/s41268-017-0120-2>.

Kabinet Predsednika, "Predsednica Jahjaga se sastala sa devojkama sa Kosova i iz Srbije", na: <https://president-ks.gov.net/?page=2.6.3846>.

Kancelarija za štampu vlade SAD, "Saslušanje imigracionog komiteta američkog Senata za imigraciju" ["Hearing on Immigration of the Committee on the Judiciary United States Senate"], S. Hrg. 106-443, 2000. godine, na: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CHRG-106shrg63248/pdf/CHRG-106shrg63248.pdf>.

DODACI

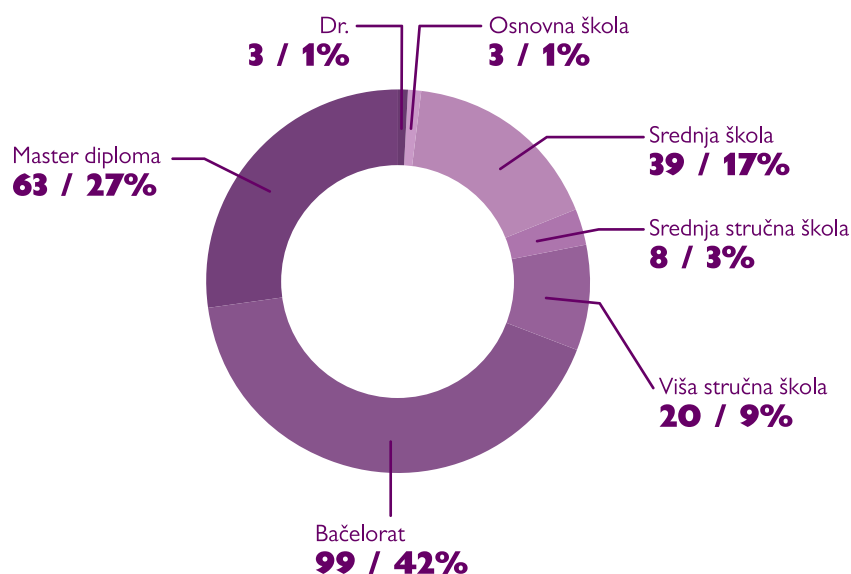
Dodatak 1. Metodološki detalji

Ovaj dodatak pruža dodatne detalje o metodologiji istraživanja pored prethodnog opisa u Uvodu. Istraživački tim je započeo definisanjem ključnih pojmova povezanih sa ovim istraživanjem. „Sukob“ je široko definisan kao situacija u kojoj ljudi ili društvene grupe imaju ili opažaju da imaju suprotne ciljeve, vrednosti ili interese. „Mir“ je slično široko definisan i obuhvata odsustvo svih dimenzija nasilja, uključujući direktne, strukturne i kulturne oblike nasilja. „Bezbednost“ je široko definisana u smislu ljudske bezbednosti. „Mladost“ je definisana korišćenjem definicije EU osoba starosti od 15 do 29 godina.⁵⁸⁰

Sledeća tabela sumira broj učesnika u istraživanju prema starosti i etničkoj pripadnosti. Ukupno je učestvovalo 266 mladih žena.

Metoda	Albanci		Srbi		Romi, Aškalije, Egipćani		Bošnjaci		Goranci		Ostali		Odbili da se izjasne		Ukupno	
Rod	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M
Intervjui	39	4	5	1	1	0	0	0	0	0	3	0	0	0	48	5
Anketa	176	0	36	0	3	0	4	0	1	0	0	0	0	0	221	0
Kratki intervjui članica MŽK	53	0	0	0	4	0	4	0	0	0	0	0	18	0	79	0
Fokus grupe	71	0	24	0	34	0	1	0	0	0	0	0	0	0	130	0
Ukupno	339	4	65	1	42	0	9	0	1	0	3	0	18	0	478	5

Grafikon 3. Ispitanici u anketi prema nivou obrazovanja

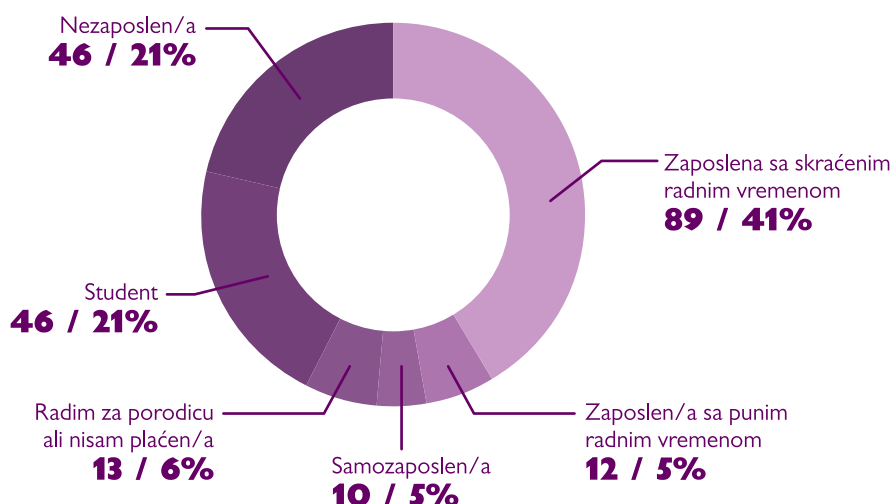

⁵⁸⁰ Primetno, nakon što je ova metodologija finalizovana, UN su usvojile Rezoluciju Saveta bezbednosti UN 2535 u julu 2020, koja kaže: „Konstatujući da je pojam omladina definisan u kontekstu ove rezolucije kao osobe starosti od 18 do 29 godina, i dalje beležeći varijacije definicije pojma koje mogu postojati na nacionalnom i međunarodnom nivou, uključujući definiciju mladih u Rezolucijama Generalne skupštine“.

Što se tiče ispitanika u anketi, kao što ilustruje Grafikon 3, većina je imala diplomu (42%), dok je 27% magistriralo, a 1% je doktoriralo. U međuvremenu, 17% je završilo srednje obrazovanje, 9% više stručno obrazovanje, 3% stručno obrazovanje zasnovano na srednjem obrazovanju i 1% osnovno obrazovanje.

Više od trećine ispitanika radilo je sa punim radnim vremenom (41%), 6% je radilo sa skraćenim radnim vremenom, 21% su bili studenti, 21% je bilo nezaposleno, 5% je bilo samozaposleno i 6% je radilo za porodicu, ali nisu bili plaćeni (grafikon 4).

Grafikon 4. Status zaposlenosti ispitanika

Sveukupno, Albanski ispitanici sa Kosova su bili geografski raspoređeni u sledećim gradovima: Priština, Uroševac, Peć, Podujevo, Kosovo Polje, Prizren, Vučitrn, Đakovica, Lipljan, Suva Reka, Mitrovica, Gnjilane, Dečane, Srbica, Dragaš, Istok, Obilić, Vitina, i Štimje. Srpski ispitanici sa Kosova su po boravištu bili iz: Mitrovice, Vitine, Raniluga, Leposavića, Zvečana, Obilića, Prištine, Gračanice, Vučitrna, Čaglavice, Zubin Potoka, Kosova Polja i Prizrena. Romi, Aškalije i Egipćani bili su u Prištini, Đakovici, Prizrenu, Mitrovici i Kosovom Polju. Goranci i Turci su bili u Prizrenu, a Bosanci u Prištini i Prizrenu. U smislu napora da se osigura intersekcionalna perspektiva, učesnici istraživanja takođe su uključivali osobe iz sledećih grupa:

- 1 osoba/organizacija LGBTIQIA+
- 266 mladih žena, ispod 30 godina starosti (416 intervjuisanih, 130 u fokus grupama, 120 anketiranih)
- 11 žena sa različitim sposobnostima
- 5 žena političarki
- 30 aktivista civilnog društva
- 2 novinara/ki
- 3 žena u akademskim krugovima
- 7 međunarodne organizacije
- 3 policajaca
- 1 žena predstavnica Kosovskih bezbednosnih snaga

Pored toga, MŽK je crpela iz postojećih arhiva usmene istorije i dokumentacije na osnovu intervjua sa mnogim drugim raznolikim ženama i muškarcima, kako je navedeno u izdanju.

Dodatak 2. Vodič za intervju

Definicije

Prvo, volele bi smo da bolje razumemo kako definišete/šta za Vas znače neki od glavnih termina u našem istraživanju.

1. Šta za Vas znači mir?
2. Šta za Vas znači bezbednost?

Uloga i doprinos žena miru i bezbednosti

Sada bi smo volele da Vas pitamo za Vaše mišljenje o ulozi i doprinosu žena miru i bezbednosti.

3. Po Vašem mišljenju, koliko je važno da se uključe žene, naročito mlade žene u izgradnju mira, ukoliko smatrate da treba da se uključe?
4. Po Vašem mišljenju, **kakvu ulogu, ako uopšte** postoji, su žene imale u procesima izgradnje mira i pregovora u toku konflikta na Kosovu?
 - Koju su ulogu imale mlade žene, ako su uopšte imale, dakle žene između 15-29 godina? [Pitaj za primere]
 - Na koji način su mlade žene doprinele, u toku konflikta? [Pitaj za primere]
 - Na koji način su mlade žene doprinele u toku konflikta?
 - Koji su razlozi zbog kojih smatrate da žene ili mlade žene jesu ili nisu doprinele/imale ulogu? [Pitaj za primere]
5. Koju ulogu su žene imale u procesima izgradnje mira i bezbednosti nakon završetka konflikta, tj. nakon 1999? [Pitaj za primere]
 - Koju ulogu su imale mlade žene, ako su je uopšte imale? [Pitaj za primere]
 - Kako su žene doprinele procesu u toku ovog perioda, ako su uopšte doprinele? [Pitaj za primere]
 - Kako su mlade žene doprinele, ako su uopšte doprinele? [Pitaj za primere]
6. Govoreći konkretno o zvaničnim pregovorima i kasnijeg dijaloga između Kosova i Srbije, na koji način su žene, uključujući mlade žene, bile uključene, ukoliko smatrate da su bile uključene? [Upit: primeri iz poslednjeg dijaloga]
7. U kojoj meri su po Vama ženske organizacije civilnog društva imale značajnu ulogu u zagovaranju za uključivanje žena u procese mira i bezbednosti, kao što su na primer pregovori i dijalog?
 - Upit: Koje probleme su one istakle, na primer?
 - U kojoj meri smatrate da su njihovi zahtevi uzeti u obzir u procesima mira i bezbednosti?
8. Iz koji razloga mislite da su žene, naročito mlade žene, bile ili nisu bile uključene u procese izgradnje mira i bezbednosti u post-konfliktnom periodu? [Upit za primere]
9. Koji izazovi postoje za uključivanje žena, naročito mladih žena, u procese izgradnje mira i bezbednosti, ukoliko smatrate da postoje?
10. Kakav efekat je imalo [uključivanje/ne uključivanje] žena, naročito mladih žena u procese dijaloga/pregov-

ora između Kosova i Srbije? [Upit: primeri]

Mir, sigurnost i potrebe u sadašnjosti

11. Smatrate li da danas imamo mir i bezbednost na Kosovu? [Upit: Možete li da nam kažete više o tome?]
12. Po Vašem mišljenju, koje su potrebe žena danas kada govorimo o miru i bezbednosti na Kosovu?
12.1 Upit: Na koji način ste skupljali informacije u vezi sa potrebama žena, naročito mladih žena? (Na primer, kroz Vas rad sa ženama, konsultacije sa njima, itd.)?
13. Koji problem/potrebe bi trebalo istaknuti u budućem dijalogu?

Preporuke

14. Koje ideje imate za veće uključivanje mladih žena u buduće procese pregovora/dijaloga?
15. Konkretnije, po Vašem mišljenju, na koji način može Vlada bolje da uključi žene u procese mira i bezbednosti?
16. Koju ulogu bi mogle međunarodne organizacije da imaju u uključivanje žena, naročito mladih žena, u procese izgradnje mira i bezbednosti?
17. A organizacije civilnog društva, naročito organizacije za prava žena? Koju ulogu mogu ove organizacije da imaju kako bi se uključilo više žena u procese izgradnje mira?
18. Koju ulogu bi mogli mediji da imaju?

Završna pitanja

19. Da li postoji nešto što bi smo trebale da Vas pitamo, a nismo?
20. Imate li dodatne komentare?

Pitanja za određene ispitanike

Za zvaničnike:

1. Kako ste pokušali da se konsultujete sa ženama u vezi sa njihovim potrebama vezanim za sigurnost i mir, kako biste informisali pregovaračke / dijaloške procese?
 - 1.1 Šta je sa različitim ženama? (etnička pripadnost, starost, geografsko područje, radni status, religija, sposobnost, seksualnost)
 - 1.2 Iz kojih razloga se niste mnogo savetovali sa ženama / različitim ženama?
2. Kako ste zastupali prioritete žena u mirovnim i bezbednosnim procesima?

Za žene u procesu donošenja odluka:

1. Kao žena na odlučujućoj poziciji i koja je okružena muškarcima, sa kojim izazovima ste se susretali u svom poslu? U kojoj meri ovi izazovi ograničavaju vaše angažovanje i / ili angažovanje drugih žena u mirovnim procesima.
2. Sa kojim izazovima ste se suočavali uključujući žene u mirovne procese, ako ih ima?
3. Da li ste se kao žena na odlučujućoj poziciji ikada osećali diskriminisano bilo u svojoj poziciji ili u procesu sticanja te pozicije?

Dodatak 3. Anketa

Mreža žena Kosova (MZK) vrši istraživanje o ulozi žena u miru i bezbednosti na Kosovu, uz podršku UN Women. Kroz ovu anketu, želimo da čujemo vaša mišljenja! Molimo vas imajte u vidu da je ova anketa samo za žene. Popunjavanje ove ankete će trajati oko 10. Vaš doprinos je veoma važan za bolje informisanje dijaloga Kosovo-Srbija sa vašim prioritetima, kao i sa drugim mirovnim procesima.

*** Sve informacije koje date će biti poverljive.**

1. Pol

Žena

Muškarac

Ne želim da se izjašnjavam

Ostalo (molimo vas navedite): _____

2. Koje ste godine rođeni?

3. U kom gradu ili mestu živite?

4. Etnička pripadnost (označite sve koji važe)

Albanac

Srbin

Roma

Aškalija

Egipćanin

Turčin

Bošnjak

Goran

Hrvat

Ostalo (molimo vas navedite):

Ne želim da se izjašnjavam

5. Koji je vaš najviši nivo obrazovanja koji ste završili?

Osnovna škola

Srednja škola

Srednja stručna škola

Viša stručna škola

Bačelorat

Master diploma

Doktorat

6. Koje od navedenog najbolje opisuje vaš status zaposlenja?

Zaposlena sa skraćenim radnim vremenom

Zaposlen/a sa punim radnim vremenom

Samozaposlen/a

Radim za porodicu ali nisam plaćen/a

Student

Nezaposlen/a

7. Trenutno, na skali od 1 od 5, sa 0 koja označava nimalo mirnu i 5 potpuno mirnu, koliko mirnom smatrate trenutnu situaciju na Kosovu?
8. Molimo vas recite nam više: zašto mislite da je mirna/nije mirna ?
9. Na osnovu iste skale, od 1 do 5, koliko bezbednom smatrate situaciju na Kosovu danas?
10. Molimo vas recite više: zašto mislite da je Kosovo bezbedno/nije bezbedno?
11. Šta bi trebala da uradi vlada kako bi se osećali više bezbednom?
12. Koja su vaša očekivanja u vezi sa dijalogom Kosovo-Srbija Dialogue? Koja pitanja bi želeli da budu tamo razmatrana?
13. Po vašem mišljenju, šta bi političke stranke i civilno društvo mogli da urade kako bi poboljšali vašu uključenost i uključenost drugih žena u procesima mira i bezbednosti, uključujući dijalog?

Dodatak 4. Vodič za fokus grupe

Mreža žena Kosova (MŽK) sprovodi istraživanje o ulozi mladih žena u procesima mira i sigurnosti na Kosovu, koje podržava UN Women. Ovim istraživanjem želimo da se bolje upoznamo sa ulogom koju mlade žene na Kosovu imaju u izgradnji mira i sigurnosti. Konkretnije, želimo da čujemo više o vašim potrebama, na koji način zvaničnici mogu da uključe vaše potrebe u donošenje odluka, kao što je na primer u dijalog između Srbije i Kosova, kao i na koji način mogu mlade žene da se uključe u procese izgradnje mira i bezbednosti. Ovo su teme o kojim ćemo danas pojedinačno da razgovaramo.

1. Kako definišete reči mir i sigurnost? Šta ove reči vama znače?
2. U kojoj meri danas vidite Kosovo kao mirno i bezbedno? Zašto?
3. U kojoj meri smatrate da sužene, naročito mlade žene, uključene u procese mira na Kosovu? Da li imate neki primer?
4. Da li i na koji način ste lično učestvovali u izgradnji mira i bezbednosti na Kosovu?
5. Na koji način smatrate da bi mlade žene mogle da doprinesu procesima izgradnje mira i sigurnosti?
6. Po vašem mišljenju, šta bi trebalo da se uradi, ko bi trebalo to da uradi, kako bi se uključilo više žena u mirovnim i bezbednosnim procesima? Ako uopšte smatrate da treba?
7. Da ste vi deo dijaloga između Kosova i Srbije, o kojim problemima bi ste sigurno diskutovali u pregovorima?

Dodatak 5. Relevantni pravni i politički okvir za žene, omladinu, mir i sigurnost

Ovaj aneks ukratko rezimira relevantni pravni i politički okvir na globalnom nivou i na Kosovu, koji je oblikovao plan ŽMB-a u poslednjih 20 godina. Sadrži tri rezolucije koje se odnose na plan MMB-a. U njemu se razmatraju relevantni intersekcionalni planovi ŽMB-a i MMB-a. Pruža relevantan kontekst preostalom delu izveštaja, u vezi sa postojećim predanostima i obavezama različitih aktera u sprovođenju planova ŽMB i MMB na Kosovu.

Stubovi ŽMB-a

Odredbe i načela plana ŽMB obično su grupisani u četiri „stuba“, kako ističu žene UN-a.

- “ **1) Učešće** žena u upravljanju mira i sigurnosti, koje obuhvata mnoge dimenzije učešća žena u konfliktnim i post-konfliktnim okruženjima ;
- 2) Zaštita** ženskih ljudskih prava u konfliktnim i post-konfliktnim okruženjima;
- 3) Sprečavanje** nasilja, uključujući i nasilje nasilnih sukoba i sprečavanje seksualnog nasilja povezanog sa sukobom; i
- 4) Pomoć i oporavak**, koji zahtevaju rodno osetljivo humanitarno programiranje nakon katastrofa i složenih vanrednih situacija, kao i uključivanje žena u post-konfliktnu obnovu i aktivnosti ka izgradnji mira.”

Konvencija UN-a o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena

Konvencija UN-a o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) (1979) proglašava da se diskriminacijom žena krše jednaka prava i ljudsko dostojanstvo.⁵⁸¹ Iako CEDAW ne pruža direktne odredbe o ŽMB-u, ona uključuje pravno obavezujuće opšte preporuke o nediskriminaciji i jednakosti.⁵⁸² Prepoznaje situacije u kojima žene trpe diskriminaciju i poziva države da preduzmu mere neophodne za postizanje rodne ravnopravnosti. U njoj se posebno navodi da će napredak u međunarodnom miru i bezbednosti doprineti ravnopravnosti. Priznaje da „blagostanje sveta i cilj mira zahtevaju maksimalno učešće žena pod jednakim uslovima sa muškarcima na svim poljima”.⁵⁸³ Ustav Republike Kosovo izričito pominje CEDAW u članu 22, čineći je primenljivim na Kosovu i sa „prioritetom nad odredbama zakona i drugih akata javnih institucija”.⁵⁸⁴

⁵⁸¹ Generalna Skupština UN-a, [Konvencija o Eliminisanju Svih Oblika Diskriminacija Žena](#), usvojena decembra 1979. godine.

⁵⁸² Manjoo, R., “Žene, Mir i Bezbednost – Pregovaranje u najboljem interesu žena”, 2016, st. 268.

⁵⁸³ Generalna Skupština UN-a, [Konvencija o Eliminisanju Svih Oblika Diskriminacija Žena](#), 1979.

⁵⁸⁴ Republika Kosovo, [Ustav Republike Kosova](#), 2008.

Rezolucija SB UN-a o ženama, miru i bezbednosti

Rezolucija Saveta bezbednosti UN-a 1325 o ženama, miru i sigurnosti (2000) ostaje među glavnim i najvažnijim rezolucijama o ŽMB-u. Rezolucija Saveta bezbednosti UN-a 1325 ima četiri stuba: prevenciju, zaštitu, učešće i pomoć i oporavak.⁵⁸⁵ Ona izražava zabrinutost što su velika većina osoba pogođenih oružanim sukobom žene. Stoga rezolucija naglašava važnost priznavanja uloge žena u prevenciji, rešenju i konsolidaciji mira. U njoj se navodi da žene moraju biti u mogućnosti da u potpunosti učestvuju u svim procesima donošenja odluka, od lokalnog do međunarodnog nivoa. Takođe naglašava potrebu za mirovne operacije i pregovore radi usvajanja rodne perspektive.⁵⁸⁶ Rezolucija 1325 Saveta bezbednosti UN-a pominje da su sve države odgovorne da „stanu na kraj nekažnjavanju i da krivično gone sve odgovorne za genocid, zločine protiv čovečanstva i za ratne zločine“, posebno one seksualne prirode protiv žena i devojčica. U njoj se naglašava da takve zločine treba isključiti iz amnestija tamo gde je to moguće.⁵⁸⁷ Rezolucija 1325 Saveta bezbednosti UN poslužila je kao osnova za kasnije rezolucije o ŽMB-u, koje su nastavile da usavršavaju plan.

Rezolucije Saveta bezbednosti UN-a koje osuđuju upotrebu seksualnog nasilja kao ratno oruđe

Rezolucija 1820 Saveta Bezbednosti UN-a (2008) je bila prva rezolucija koja je priznala i osudila upotrebu seksualnog nasilja kao ratnu taktiku.⁵⁸⁸ Ova rezolucija reafirmiše važnost ravnopravnog učešća žena u mirovnim i bezbednosnim procesima. Izražava zabrinutost zbog prepreka vezanim za reparacije sa kojima se žene i mlade devojke suočavaju. Rezolucija se usredsređuje na prevenciju i zaštitu žena. Što je najvažnije, poziva na izuzeće zločina seksualnog nasilja iz amnestija. Zahteva od relevantnih agencija UN-a da razviju efikasne zaštitne mere za izbegavanje svih oblika nasilja nad ženama, posebno seksualnog nasilja. Takođe poziva na komunikaciju sa OCD-a putem konsultacija.

Rezolucija SB UN-a o uspostavljanju specijalnog predstavnika UN-a za seksualno nasilje u oružanom sukobu

Rezolucija 1889 SB UN-a (2009) se odnosi na dela seksualnog nasilja.⁵⁸⁹ Poziva na mere za zaštitu svih civila, posebno žena i dece. Takođe poziva na veću zaštitu i uključivanje žena u mirovne misije. Posebna pažnja posvećena je potrebi zagovaranja i donošenja zakona u skladu sa međunarodnim standardima, kao i većoj istrazi zločina povezanih sa seksualnim nasiljem. Služi za jačanje politike „nulte tolerancije“ prema seksualnom iskorišćavanju i zlostavljanju u mirovnim misijama UN-a. Države se podstiču da uključe više žena u mirovne operacije UN-a. Od entiteta UN-a traži se da imaju više kontakata sa organizacijama civilnog društva, posebno onima koje vode žene.

Rezolucija SB UN-a o jačanju inkluzivnosti žena i mladih žena u izgradnji mira

Rezolucija 1889 SB UN-a (2009) naglašava ulogu koju žene igraju u svim fazama mirovnih procesa, izražavajući zabrinutost zbog nedovoljnog učešća žena u takvim procesima, posebno tokom ranih faza post-konfliktne izgradnje

⁵⁸⁵ [Rezolucija 1325 SB UN-a](#), 31. oktobar 2000. godine.

⁵⁸⁶ Isto.

⁵⁸⁷ Manjoo, R., „Žene, Mir i Bezbednost – Pregovaranje u najboljem interesu žena“, 2016. godine, st. 268.

⁵⁸⁸ [Rezolucija 1820 SB UN-a](#), 19. jun 2008. godine.

⁵⁸⁹ [Rezolucija 1888 SB UN-a](#), 30. septembar 2009. godine.

mira.⁵⁹⁰ Opažava da stigmatizacija i kulturna diskriminacija predstavljaju prepreku učešću žena u donošenju odluka. Rezolucija poziva generalnog sekretara da više sarađuje sa državama i civilnim društvom na prikupljanju i analiziranju posebnih potreba žena i mladih žena. Takođe predviđa promociju rodne ravnopravnosti u konfliktnim situacijama imenovanjem rodni savetnika u misijama UN-a.

Rezolucija SB UN-a o suzbijanju nekažnjavanja za zločine seksualnog nasilja

Rezolucija 1960 SB UN-a (2010) izražava zabrinutost u vezi seksualnog nasilja nad ženama i decom.⁵⁹¹ Ponavlja „nužnost da se sve države i nedržavne strane u sukobima u potpunosti pridržavaju svojih obaveza prema važećem međunarodnom pravu, uključujući zabranu svih oblika seksualnog nasilja“, kao i potrebu da pokažu posvećenost i političku volju za prevenciju i da okončaju nekažnjavanje. Zapaža napore generalnog sekretara UN da žene uključi u „formalne mirovne procese“ i njegovo priznavanje ženskog potencijala za rešavanje seksualnog nasilja. Stoga poziva na veće učešće žena u mirovnim pregovorima i mirovnim operacijama. Pored toga, rezolucija podstiče generalnog sekretara da u svoje godišnje izveštaje uključi informacije o saglasnosti različitih strana sa rezolucijama 1820 i 1888 i napretku u primeni u konfliktnim situacijama. Slično tome, ima za cilj dalje jačanje politika „nulte tolerancije“ i sprovođenje drugih mera, poput obuke o seksualnom iskorišćavanju i zlostavljanju.

Rezolucija SB UN-a o jačanju napora u suzbijanju seksualnog nasilja

Rezolucija 2106 SB UN (2013) potvrđuje važnost primene svih ostalih rezolucija koje se odnose na seksualno nasilje, ali takođe izražava duboku zabrinutost zbog ograničenog napretka u rešavanju seksualnog nasilja i slabe primene rezolucije 1960.⁵⁹² Dalje, naglašava prepoznavanje nacionalne odgovornosti u suočavanju sa osnovnim uzrocima seksualnog nasilja u oružanom sukobu. Naglašava važnost političkog, socijalnog, ekonomskog i političkog osnaživanja žena, kao i muškaraca i dečaka, za „borbu protiv svih oblika nasilja nad ženama“ i za „sprečavanje seksualnog nasilja u oružanim sukobima i post-konfliktnim situacijama.“⁵⁹³ Kao i u Rezoluciji 1820 SB UN-a, ona navodi da se seksualno nasilje koristi sistematski ili kao ratna taktika protiv civilnog stanovništva. Stoga poziva na mere u koje su uključene žene, čime se doprinosi očuvanju mira i međunarodnoj bezbednosti. Rezolucija takođe priznaje istragu i dokumentaciju kao načine za krivično gonjenje počinioca seksualnog nasilja i osiguravanje pravde za žrtve.

Što se tiče misija UN-a, ova rezolucija poziva na „dalje raspoređivanje savetnika za zaštitu žena“, kao što je predviđeno Rezolucijom 1888 SB UN-a. Priznata je važna uloga rodni savetnika. Od generalnog sekretara i drugih agencija UN-a se traži da „pomažu nacionalnim vlastima, uz efikasno učešće žena, u rešavanju problema seksualnog nasilja“ u oblastima razoružanja, demobilizacije i procesa reintegracije, kao i u inicijativama sektora bezbednosti i pravosuđa. Na kraju, aludira na potrebu jačanja zdravstvenih sistema, prepoznajući vezu između seksualnog nasilja u oružanim sukobima i post-konfliktnim situacijama i polno prenosivih bolesti, koje nesrazmerno pogađaju žene i devojčice.⁵⁹⁴

Rezolucija SB UN-a o širenju ženskog vođstva u rešavanju oružanih sukoba i izgradnji mira

Rezolucija 2122 SB UN-a (2013) potvrđuje sve prethodne rezolucije o ŽMB-u i priznaje napredak u praćenju,

⁵⁹⁰ Rezolucija 1889 SB UN-a, 5. oktobar 2009. godine.

⁵⁹¹ Rezolucija 1960 SB UN-a, 16. decembar 2010. godine.

⁵⁹² Rezolucija 2106 SB UN-a, 24. jun 2013. godine.

⁵⁹³ Isto.

⁵⁹⁴ Isto.

prevenciji, zaštiti i krivičnom gonjenju nasilja.⁵⁹⁵ Uprkos ovom napretku, primećuje da u planu ŽMB-a nedostaje primena u nekoliko drugih aspekata, kao što su „zloupotrebe i kršenja zaštite ljudskih prava“ ili obezbeđivanje učešća žena na rukovodećim položajima, kao i opšta posvećenost različitih zainteresovanih strana za primenu Rezolucije I 325. Prema tome, ova rezolucija se usredsređuje na širenje „ženskog vođstva i učešća u rešavanju oružanih sukoba i izgradnji mira“,⁵⁹⁶ kao i praćenje napretka u primeni plana ŽMB-a i analize informacija. U tu svrhu, rezolucija traži da Odeljenje za mirovne operacije i Odeljenje za politička pitanja, generalni sekretar, specijalni predstavnici u misijama UN-a i drugi visoki zvaničnici „obaveštavaju Savet o napretku u pozivanju žena da učestvuju, uključujući i putem konsultacija sa civilnim društvom, uključujući ženske organizacije, u diskusijama vezanim za sprečavanje i rešavanje sukoba, održavanje mira i bezbednosti i post-konfliktnu izgradnju mira“. ⁵⁹⁷

Rezolucija SB UN-a o povećanju napora za zastupljenost žena i suzbijanje ekstremizma

Rezolucija 2242 SB UN-a (2015) potvrđuje sve prethodne rezolucije o ŽMB-u i pozdravlja uključivanje rodne ravnopravnosti u Programu UN-a za održivi razvoj do 2030. godine,⁵⁹⁸ koji ima za cilj da doprinese sprečavanju oružanih sukoba, očuvanju mira i međunarodnoj bezbednosti. Pominje Globalnu studiju o primeni Rezolucije I 325 SB UN-a, uočavajući potrebu da se više ulaže u sprečavanje sukoba i osnaživanje žena.⁵⁹⁹ Uprkos napretku, Savet bezbednosti izražava duboku zabrinutost zbog „nedovoljne zastupljenosti žena na visokim položajima u mnogim formalnim procesima i organima za održavanje međunarodnog mira i bezbednosti“. Stoga ova rezolucija ponavlja potrebu za veću zastupljenost žena na svim nivoima odlučivanja, pružanje finansijske i tehničke podrške i učešće OCD-a. Takođe, poziva se na udvostručivanje napora da se rod integriše u različita odeljenja UN-a i u njihov rad, kako je navedeno u Rezoluciji 2122 SB UN-a, kao i radi obezbeđivanja rodne analize i tehničke ekspertize „tokom svih faza planiranja misije“. ⁶⁰⁰ Poziva na uključivanje aspekata programa ŽMB-a u specifične situacije u zemlji, uzimajući u obzir njihov jedinstveni kontekst. U tom cilju, interesi žena se moraju uzeti u obzir, posebno u situacijama oružanog sukoba, kroz konsultacije sa lokalnim i međunarodnim ženskim grupama. Takođe, u njoj se izražava zabrinutost zbog navoda o seksualnom iskorišćavanju i zlostavljanju koje su počinili mirovnjaci UN-a, pozivajući na obuku u vezi ovog pitanja pre raspoređivanja, kao i istrage i krivično gonjenje, kada je to potrebno. Spomenuta su i druga relevantna pitanja, kao što su učešće žena u „strategijama za borbu protiv terorizma i nasilnog ekstremizma“, jačanje pristupa pravdi za žene, uticaj i rizici malog i lakog oružja na žensku bezbednost i integracija roda u humanitarne okvire. ⁶⁰¹

Rezolucija SB UN-a o mladima, miru i sigurnosti

Rezolucija 2250 SB UN-a (2015) afirmiše prethodne rezolucije o ŽMB-u, uključujući Rezoluciju I 325 Saveta bezbednosti UN-a. Smatra se glavnom rezolucijom MMB-u.⁶⁰² S obzirom na to da mladi ljudi sada sačinjavaju najveću generaciju u istoriji, kao i generaciju koja je preživela nekoliko oružanih sukoba, ona navodi potrebu za priznanje posredovanja i doprinosa mladih u konsolidaciji trajnog mira. Izražava zabrinutost zbog radikalizacije mladih i

⁵⁹⁵ [Rezolucija 2122 SB UN-a](#), 18. oktobar 2013. godine

⁵⁹⁶ Isto.

⁵⁹⁷ Isto.

⁵⁹⁸ Program za održivi razvoj do 2030. godine je akcioni plan koji su usvojile sve države članice UN-a, a koji „teži jačanju univerzalnog mira“, i čiji je cilj da se u potpunosti implementuje do 2030. godine. Uključuje Cilj 5 u kojem se nastoji „postizanje rodne ravnopravnosti i osnaživanje svih žena i devojaka“. Za više informacija, vidi [„Transformacija našeg sveta: Program održivog razvoja do 2030. godine“](#).

⁵⁹⁹ [Rezolucija 2242 SB UN-a](#), 13. oktobar 2015. godine.

⁶⁰⁰ Isto.

⁶⁰¹ Isto.

⁶⁰² [Rezolucija 2250 SB UN-a](#), 9. decembar 2015. godine.

primećuje da uključivanje mladih u mirovne procese može pomoći u smanjenju ovog fenomena. Da bi se to postiglo, uspostavljeno je pet kategorija: učešće, zaštita, prevencija, partnerstvo i razdvajanje, i reintegracija. Vezano za ove stubove, od država članica se očekuje da primene politike koje uzimaju u obzir potrebe mladih, kao i da neguju saradnju sa lokalnim zajednicama, OCD-ima i omladinskim organizacijama; one bi takođe trebalo da olakšaju inkluzivno okruženje kroz zapošljavanje, obrazovanje i obuku, sprečavajući marginalizaciju. Rezolucija prepoznaje da uspostavljanje i održavanje međunarodnog mira i sigurnosti zahteva zaštitu i uključivanje mladih u mirovne procese za vreme i nakon oružanih sukoba. Radi povećanja njihovog učešća, predlaže podršku lokalnim inicijativama. Takođe preporučuje izradu politika za mlade, negovanje njihovog obrazovanja i promociju „kulture mira, tolerancije, međukulturnog i međuveruskog dijaloga.”.⁶⁰³ Prema rešavanju radikalizacije, države poziva da razviju strategije. Preporučuje rehabilitaciju mladih kroz politike rada, kao i veću podršku organizacijama koje vode mladi. Ukratko se pominje potreba za rodno uključivim pristupom.

Rezolucija SB UN-a o povećanju uloge mladih u pregovorima, sprovođenju mirovnih sporazuma

Rezolucija 2419 SB UN-a (2018) priznaje pozitivnu ulogu koju mladi ljudi mogu igrati u procesima izgradnje mira, potvrđujući Rezoluciju 2250 SB UN-a.⁶⁰⁴ Naglašava staranje o posebnim rizicima sa kojima se suočavaju mlade žene, potvrđujući posvećenost UN-a u osnaživanju mladih ljudi i žena usled njihovog posredovanja i ka učvršćivanju mira. Ova rezolucija posvećuje posebnu pažnju grupama civilnog društva koje vode mladi.

Rezolucija SB UN-a za pristup usredsređen na preživjele u post-konfliktnim oblastima

Rezolucija 2467 SB UN-a (2019) priznaje nesrazmerne rizike sa kojima se žene i devojke suočavaju u konfliktnim i post-konfliktnim oblastima zbog seksualnog nasilja.⁶⁰⁵ Uočava da se gotovo 20 godina nakon usvajanja Rezolucije 1325 SB UN-a, nastavljaju diskriminatorni zakoni, nedostatak rodno osetljivog humanitarnog odgovora i nedostatak zastupljenosti u organima koja donose odluke. Prepoznaje nedostatak usluga za preživjele, ističući važnost usredsređivanja na njihove potrebe i uključivanja u procese tranzicione pravde i tela koja donose odluke. Države su pozvane da primene procedure kojima se sprovodi zakon i osigurava odgovornost, kao i da ojačaju zakonodavstvo i pristup pravdi za žrtve seksualnog nasilja, uključujući odgovarajuću istragu i krivično gonjenje slučajeva. Takođe naglašava potrebu za dokumentovanjem i praćenjem seksualnog nasilja u konfliktnim i post-konfliktnim oblastima, uključujući održavanje polno razvrstanih podataka. Rezolucija 2467 SB UN-a primećuje da bi polno prenosive bolesti koje su rezultat seksualnog nasilja u oružanom sukobu mogle biti trajna prepreka i izazov rodnoj ravnopravnosti. Takođe ističe specifične potrebe žena koje zatrudne zbog seksualnog nasilja, pozivajući države da njih i njihovu decu uključe u nacionalno zakonodavstvo u skladu sa međunarodnim mehanizmima.

Rezolucija priznaje rad civilnog društva i ženskih organizacija u sprečavanju i rešavanju oružanih sukoba. Primećuje značaj lokalnih inicijativa i lokalnih organizacija za prevenciju. U međuvremenu, prepoznaje probleme koje ove organizacije doživljavaju kao rezultat diskriminacije, uznemiravanja i nasilja nad civilnim društvom. Ukazuje na uzajamnost između rodne ravnopravnosti i političkog, socijalnog i ekonomskog osnaživanja žena, posebno vezano za sprečavanje i odgovor na seksualno nasilje u konfliktnim i post-konfliktnim situacijama.

Rezolucija naglašava da nadležna tela UN-a moraju da razmotre potrebe preživelih i da se seksualno nasilje

⁶⁰³ Isto.

⁶⁰⁴ [Rezolucija 2419 SB UN-a](#), 6. jun 2018. godine.

⁶⁰⁵ [Rezolucija 2467 SB UN-a](#), 23. april 2019. godine.

mora dokumentovati sa poverljivošću. Zahteva da generalni sekretar rasporedi savetnike za zaštitu žena u mirovnim operacijama, kao i da uspostavi rodnu ravnopravnost u tim operacijama. I na kraju, prepoznaje ulogu žena ne samo kao žrtve, već i kao aktivne učesnice u naoružanim grupama i sukobima, pominjući razoružanje, demobilizaciju i reintegraciju ženskih boraca.

Rezolucija SB UN-a o “Potpunoj implementaciji” plana za žene, mir i sigurnost

Rezolucija 2493 SB UN-a (2019) priznaje napredak postignut Rezolucijom 1325 SB UN-a, ali se takođe upućuje na nedostatke u njoj implementaciji.⁶⁰⁶ Izražava važnu ulogu i odgovornost država članica i predstavništava UN-a u osiguranju ljudskih prava. Poziva na veće finansiranje u oblasti ŽMB-a, uključujući povećanu podršku i zaštitu OCD-a, kao što je razvojna saradnja u vezi osnaživanja žena i rodne ravnopravnosti.

Rezolucija 2535 SB UN-a o ulozi mladih u rešavanju oružanih sukoba i prevenciji i izgradnji mira

Rezolucija 2535 SB UN-a (2020) potvrđuje i podseća na sve prethodne rezolucije o Planu za ŽMB i MMB.⁶⁰⁷ Pojam „mladi“ definiše osobe starosti između 18 i 29 godina, mada se primećuju varijacije u ovoj definiciji. Uzimajući u obzir da mladi čine veliku većinu svetske populacije, uključujući i zemlje pogođene sukobima, rezolucija naglašava potencijal mladih da „doprinesu trajnom miru i ekonomskom prosperitetu ako postoje inkluzivne politike”.⁶⁰⁸ Iz tog razloga traži da generalni sekretar i njegovi specijalni izaslanici uključe glas mladih u relevantne diskusije. Iako se ova rezolucija fokusira na aktivnu ulogu mladih u postizanju održivog mira ili suzbijanju nasilja, poput terorizma, ona takođe primećuje kako sukob utiče na mlade ljude, posebno na žene. Uloga mladih žena istaknuta je kao ključna „u svim fazama mirovnih procesa”.⁶⁰⁹

S obzirom na potencijal mladih ljudi, poziva na povećanje njihovog učešća u sprečavanju oružanih sukoba, rešavanju oružanih sukoba i izgradnji mira, kao i na zaštitu i poštovanje njihovih ljudskih prava i pojedinačnih sloboda. Zapravo, posebnu pažnju odaje slučajevima seksualnog nasilja, rodno zasnovanog nasilja i trgovine ljudima, pozivajući države da zaštite mlade. Takođe naglašava potrebu za davanje prilika mladim ljudima u izgradnji mira, preduzetništvu, obrazovanju i političkom angažovanju. Rezolucija napominje digitalne prostore i njihovu sposobnost da omoguće učešće, ali i nejednakosti i rizike. Na kraju, rezolucija traži da generalni sekretar svake dve godine izveštava o napretku u primeni rezolucija 2250 i 2419.⁶¹⁰

UN-ovi ciljevi održivog razvoja

UN-ovi ciljevi održivog razvoja (SDG) do 2030. godine navode da žene treba da imaju ravnopravno učešće u donošenju odluka.⁶¹¹ Cilj 5.5 cilja za rodnu ravnopravnost traži puno i efikasno učešće žena i jednake mogućnosti za vođstvo na svim nivoima odlučivanja u političkom, ekonomskom i javnom životu. UN primećuje da diskriminacija žena na poslu doprinosi nedovoljnoj zastupljenosti žena u politici i odlučivanju. Vlada Kosova je pokazala posvećenost

⁶⁰⁶ Rezolucija 2493 SB UN-a, 29. oktobar 2019. godine.

⁶⁰⁷ Rezolucija 2535 SB UN-a, 14 July 2020.

⁶⁰⁸ Isto.

⁶⁰⁹ Isto.

⁶¹⁰ Isto.

⁶¹¹ Generalna Skupština UN-a, *Transformacija našeg sveta: Program održivog razvoja do 2030. godine*, 2015.

radu na sprovođenju SDG-ova jednoglasnim usvajanjem rezolucije o SDG-ima, 2018. godine.⁶¹²

Akcioni plan UN-a za Zapadni Balkan

Akcioni Plan Ujedinjenih Nacija za Zapadni Balkan je izrađen prema preventivnoj platformi Generalnog Sekretara. Zalaže se tome da će predstavništva UN podržati region u oblastima kao što su dijalog, izgradnja poverenja i pomirenje. Ovaj akcioni plan identifikuje četiri oblasti u kojima UN mogu da se angažuju:

- 1) Rad sa vlastima i partnerima na dijalogu, izgradnji poverenja i pomirenju u regionu putem konsultacija i identifikovanje oblasti u kojima UN mogu da pruže dodatnu vrednost.
- 2) Istraživanje ojačane programske podrške koja će pomoći osnaživanju pozitivnih činioca promena, posebno žena i mladih, koji rade na izgradnji većeg poverenja i postizanju pomirenja na svim nivoima. To bi uključivalo ispitivanje postojećih inicijativa za tranzicionu pravdu u širem smislu i njihovih naučenih lekcija.
- 3) Jačanje strateške povezanosti i efikasnosti među akterima UN-a koji rade na podržavanju izgradnje poverenja, dijalogu i pomirenju na zapadnom Balkanu, u cilju stvaranja veće sinergije i efikasnije i strateške podrške iz regionalne perspektive.
- 4) Obezbeđivanje jake koordinacije i saradnje sa međunarodnim partnerima u regionu u oblastima podrške izgradnji poverenja, dijalogu i pomirenju, naročito sa Evropskom unijom i OEBS-om.⁶¹³

Sveobuhvatni pristup Evropske unije prema ŽMB-u

Evropska unija (EU) je 2008. godine usvojila „Sveobuhvatan pristup implementacije EU rezolucija 1325 i 1820 Saveća bezbednosti Ujedinjenih nacija 1325 i 1820 o ženama, miru i bezbednosti”.⁶¹⁴ Značajno je da je ovaj dokument prethodio osam od 10 aktuelnih rezolucija koje se odnose na plan za ŽMB, Lisabonski ugovor 2009. godine i stvaranje Evropske službe za spoljno delovanje.⁶¹⁵ Ovaj dokument je pružio smernice za oblikovanje spoljnih akcija EU za zaštitu žena od nasilja i doprinos povećanoj ravnopravnosti žena i muškaraca tokom i nakon oružanog sukoba i u stanjima nepostojanosti. U njemu EU uočava potrebu da promoviše učešće i zaštitu žena u konfliktnim situacijama i izgradnju mira, kao i da se osigura da takve akcije dobiju podršku putem širih razvojnih razloga, kao što su promocija ekonomske sigurnosti žena, pristup zdravstvenim uslugama i obrazovanje. Pokazatelji koji mere napredak u primeni sveobuhvatnog pristupa ažurirani su 2016. godine.⁶¹⁶ Dokument poziva OCD-e, ženske grupe i lokalne organizacije da sarađuju u implementaciji i ocenjivanju programa ŽMB. Iako nije direktno primenjiv na Kosovo, on je usmeravao rad institucija EU na Kosovu.

Strateški pristup EU ŽMB-u

EU je 2018. godine odobrila Strateški pristup EU ženama, miru i bezbednosti.⁶¹⁷ Dokument naglašava univerzalnost plana za ŽMB i njegov obavezujući karakter za sve aktere EU i države članice, kao i u svim interakcijama sa zemljama

⁶¹² UNKT, *Kosovski Parlament Jednoglasno Usvaja Rezoluciju Ciljeva Održivog Razvoja*, 2018. godine.

⁶¹³ Email prepisci MŽK-a sa Cornelia Schneider, Viši Službenik UN-a za koordinaciju razvoja, 2020. godine.

⁶¹⁴ Savet Evropske Unije, *Sveobuhvatni Pristup EU Implementaciji Rezolucija 1325 i 1820 SB UN-a o Ženama, Miru i Bezbednosti*, 2008. godine.

⁶¹⁵ Guerrina, R. i Wright, R.K.M., “Urođnjavanje Normativne Vlasti u Evropi: Lekcije Plana za Žene, Mir i Bezbednost”, *Međunarodni odnosi*, 92, 2016. godine, st. 306.

⁶¹⁶ Savet Evropske Unije, *Revidirani indikatori za sveobuhvatni pristup primeni EU rezolucija 1325 i 1820 Saveta bezbednosti UN o ženama, miru i bezbednosti*, 2016. godine.

⁶¹⁷ Evropska služba za spoljne poslove, *Strateški Pristup EU Ženama, Miru i Bezbednosti*, 2018. godine.

koje nisu članice EU. Takođe identifikuje specifična područja u kojima je potrebna pojačana primena plana za ŽMB. Pristup je relevantan za institucije EU koje rade na Kosovu.

Strategija EU za ravnopravnost polova 2020-2025

EU je 2020. godine potvrdila da je rodna ravnopravnost jedna od njenih osnovnih vrednosti, priznavajući da nijedna zemlja nije postigla ravnopravnost muškaraca i žena. Njena strategija za rodnu ravnopravnost ima za cilj postizanje rodne ravnopravnosti, jačanje rodne ravnopravnosti i upotrebu intersekcionalnog pristupa u pogledu jedinstvenih iskustava diskriminacije. Strategija uspostavlja četiri oblasti rada: zaustavljanje nasilja i stereotipa nad ženama, postizanje ekonomske ravnopravnosti, uspostavljanje ravnopravnosti u donošenju odluka i upotreba rodne ravnopravnosti i intersekcionalnog pristupa u politikama EU, uključujući finansiranje akcija za postizanje napretka u pravcu rodne ravnopravnosti i adresiranje rodne ravnopravnosti i osnaživanja širom sveta. Kao deo ove strategije, EU nastoji da nastavi da primenjuje svoj strateški pristup ŽMB-u.⁶¹⁸ Strategija se poziva na Cilj 5 SDG-a UN-a za rodnu ravnopravnost i poziva na razvrstavanje podataka prema starosnom dobu i drugim faktorima. Primenljiva je za unutrašnju i spoljnu politiku i finansiranje EU, pa je stoga relevantna za rad EU na Kosovu.

Rodni Akcioni plan II i III EU-a

Tokom perioda od 2016. do 2020. godine, EU je imala svoj drugi rodni akcioni plan (RAP II), koji se fokusirao na „zaustavljanje nasilja nad ženama i devojkama, promovisanje ekonomskog i socijalnog osnaživanja žena i obezbeđivanje ispunjenja ljudskih, političkih i građanskih prava”.⁶¹⁹ To je uključivalo zahteve za delegacije i države članice EU da godišnje izveštavaju o njegovoj primeni, uključujući intersekcionalnosti između njega i plana EU za ŽMB. EU je 25. novembra 2020. lansirala RAP III, koji nudi sveobuhvatan pristup povezan sa Strategijom EU za ravnopravnost polova 2020-2025..⁶²⁰ Jedan od pet stubova RAP III usredsređen je na primenu plana za ŽMB, a praćenje i izveštavanje o ŽMB-a biće usklađeno sa izveštavanjem o RAP III.⁶²¹ EU i njene države članice moraju primeniti RAP III u svojim spoljnim odnosima, uključujući u svom radu na Kosovu.

Ustav Kosova

Ustav Kosova predviđa međunarodnu saradnju u promovisanju i zaštiti mira, bezbednosti i ljudskih prava.⁶²² Konkretno, po članu 22. Ustav usvaja međunarodne sporazume poput Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima i CEDAW-a, između ostalih. Vlada nije mogla u potpunosti ratifikovati CEDAW jer Kosovo nije član UN-a zbog svog još uvek nerešenog političkog statusa na međunarodnom nivou. Iako je Kosovo u svom ustavu integrisalo dovoljne garancije za rodnu ravnopravnost i ljudska prava, činjenica, da Kosovo nije član UN-a ili Saveta Evrope, sputava izvršnost ovih odredbi, kao što je državni nadzor od strane UN-ovih organa i primena nadzornog i pravosudnog mehanizma.

Prema Ustavu, Skupština Kosova, civilna služba, Sudski savet Kosova, državni tužilac i Ustavni sud poštuju međunarodno priznate principe rodne ravnopravnosti. Član 7.2 Ustava garantuje jednake mogućnosti za učešće

⁶¹⁸ Saopštenje Evropske Komisije, [Unija Jednakosti: Strategija Jednakosti Polova 2020-2025](#), 5. mart 2020. godine

⁶¹⁹ Isto. Vidi takođe [Radni dokumenat zajedničkog osoblja o Rodnoj Jednakosti i Ojačanju Žena: Transformacija života devojaka i žena kroz spoljnu politiku EU 2016-2020](#).

⁶²⁰ Saopštenje Evropske Komisije, [Unija Jednakosti: Strategija Jednakosti Polova 2020-2025](#), 5. mart 2020. godine.

⁶²¹ Evropska Komisija, [Rodni Akcioni Plan EU \(RAP\) III – Ambiciozni Planovi za Rodnu Ravnopravnost i Osnajivanje Žena u Spoljnim Akcijama EU](#), 2020. godine.

⁶²² Republika Kosovo, [Ustav Republike Kosova](#), 2008. godine.

žena i muškaraca u političkom životu. Ove odredbe imaju važnost za ravnopravno učešće žena u mirovnim procesima, uključujući pregovore i dijalog sa Srbijom.

U međuvremenu, u pogledu izvršnosti, član 53 kaže da se „ Osnovna prava i slobode zagarantovana ovim Ustavom se tumače u saglasnosti sa sudskom odlukom Evropskog suda za ljudska prava “. Međutim, opet, s obzirom na svoj politički status, Kosovo isto tako još uvek nema direktan pristup ovom sudu. Prema tome, kako su primetili Istrefi i Morina, „odluke Ustavnog suda Kosova nisu predmet Evropskog suda za ljudska prava”.⁶²³

Otkako je Kosovo proglasilo nezavisnost 2008. godine, Ustav takođe reguliše sektor bezbednosti. Njime se definišu bezbednosne institucije kao Kosovske bezbednosne snage (KBS), Kosovski savet bezbednosti, Kosovska policija (KP), Kosovska obaveštajna agencija i Autoritet Civilnog Vazduhoplovstva.⁶²⁴ Prema Ustavu, ove bezbednosne institucije odražavaju etničku raznolikost stanovništva Kosova.⁶²⁵ Međutim, u specifičnom kontekstu bezbednosnih institucija, Ustav kao najviši pravni i regulatorni akt na Kosovu ne zahteva izričito polnu raznolikost u sektoru bezbednosti.

Zakon o Kosovskim bezbednosnim snagama, relevantni propisi i strategije

Kosovske bezbednosne snage (KBS) regulisane su Zakonom br. 06/L-123, usvojenim u Skupštini u martu 2008. godine.⁶²⁶ Član 18 nalaže Vladi da usvoji Strategiju odbrane u skladu sa preporukama ministra odbrane. Zakon daje nadležnosti Savetu bezbednosti, kojim predsedava premijer, koji u saradnji sa predsednikom i vladom priprema Bezbednosnu strategiju za Kosovo.⁶²⁷ Skupština Kosova je 2010. godine usvojila prvu Bezbednosnu strategiju, koja nije izričito navela svoj period implementacije.⁶²⁸ Strategija bezbednosti identifikovala je ciljeve, izazove i sredstva za rešavanje izazova; nedostajala su joj dovoljna razmatranja u vezi sa rodnom ravnopravnošću. Odnosila se samo na rod u pogledu politike regrutovanja, zadržavanja i promovisanja u sektoru bezbednosti.⁶²⁹ Prema Kosovskom centru za bezbednosne studije (KCBS), ovu strategiju su kosovskim institucijama nametnuli internacionalci, „ne uspevši da odgovore na realne bezbednosne izazove sa kojima se Kosovo suočava.”⁶³⁰ Štaviše, prema Institutu GAP, u procesu izrade nedostajale su transparentnost i inkluzivnost, jer u ovom procesu nisu konsultovane relevantne bezbednosne institucije.⁶³¹ Strategija bezbednosti za 2021.-2030 je bila na javnim konsultacijama 2020. godine. Verzija ponuđena za javne konsultacije takođe nije imala rodnu perspektivu.

Prema Pravilniku br. 09/2019 o planiranju u Ministarstvu odbrane i Kosovske Bezbednosne snage, strategija odbrane je najviši strateški dokument u hijerarhiji dokumenata Ministarstva odbrane, koji definiše glavna načela, uputstva i odbrambene sposobnosti.⁶³² U decembru 2020. godine, Ministarstvo odbrane je izradilo nacrt ove strategije, ali Skupština još nije odobrila ovaj dokumenat u vreme njegove izrade. U odeljku o ljudskim resursima, nacrt Strategije navodi da će primenjivati nediskriminatorne politike: „Kosovske bezbednosne snage su multietničke snage, pa će se u tom pogledu prioritet dati rodnoj zastupljenosti, integraciji i zastupljenosti svih zajednica bez raz-

⁶²³ Istrefi, K., i Morina, V., „Sudska Primena Međunarodnog Prava na Kosovu”, u Rodin, S. & Perišin, T., *Sudska Primena Međunarodnog Prava u Jugoistočnoj Evropi*, Springer, 2015. godine st. 169-170.

⁶²⁴ [Ustav Republike Kosova](#), Članovi 126, 127, 128, 129, 130.

⁶²⁵ Isto. Član 125.

⁶²⁶ Zakon br. 06/L-123 o [Kosovske Bezbednosne Snage](#), Član 18, 19.

⁶²⁷ Isto, Član 19 i [Ustav Republike Kosova](#), član 127.

⁶²⁸ [Strategija Bezbednosti Kosova](#), 2010.

⁶²⁹ Ministarstvo bezbednosnih snaga, [Strategija bezbednosti Republike Kosovo, 2010. član 2.3. str. 6.](#) (Dostupno na albanskom)

⁶³⁰ KCBS, Izveštavanje o politici, [Razvojni Kontekst Pregleda Strategije Sektora Bezbednosti – Perspektiva Civilnog Društva](#), 2013. godine st. 4.

⁶³¹ Institut RAP, [Novi proces formulisavanja strategije bezbednosti Kosova – Inkluzivnost i Transparentnost](#), Priština, maj 2013. godine.

⁶³² Ministarstvo Odbrane, Pravilnik br. 09/2019 p [Planiranju u Ministarstvu Odbrane i Kosovske Bezbednosti i Kosovske Bezbednosne Snage](#), 2019. godine.

like, kao i jednake mogućnosti za razvoj karijere.”⁶³³

Inače, Ministarstvo odbrane ima dva dokumenta koja se odnose na uključivanje roda u Kosovske bezbednosne snage i u okviru Ministarstva odbrane. Prvo, politika o ljudskim pravima i ravnopravnosti polova u Ministarstvu Kosovskih bezbednosnih snaga (KBS) i BSK odobrena je 2011. godine, služeći kao smernica za poštovanje i promovisanje ljudskih prava i ravnopravnosti polova, poštujući Rezoluciju 1325 Saveta bezbednosti UN i primenljivo zakonodavstvo.⁶³⁴ Kroz ovu politiku, KBS i MKBS (sada Ministarstvo odbrane) obavezuju se da će obezbediti otvorene, transparentne i podsticajne procedure tokom regrutovanja; jednaki uslovi rada; jednaka plata za muškarce i žene za isti posao i čin; sigurno radno okruženje bez uznemiravanja; i svest o rodu među celim osobljem. Takođe predviđa jednake mogućnosti za unapređenje u donošenju odluka i upravljanju u MBSK i BSK, kao i otvorene i transparentne procese.⁶³⁵

Ministarstvo odbrane je 2019. godine odobrilo drugu politiku o ljudskim pravima i rodnom paritetu u Ministarstvu odbrane i Kosovskim snagama bezbednosti.⁶³⁶ Ova politika ističe dosadašnja postignuća u Bezbednosnim snagama i Ministarstvu odbrane, pružajući podatke o ženama u uniformi i na drugim položajima odlučivanja od 2018. godine.⁶³⁷

Zakon o policiji i relevantno sekundarno zakonodavstvo

Od 2012. godine, Zakon br. 04/L-076 o policiji je uređivao rad kosovske policije (KP).⁶³⁸ Prema članu 1, KP će poštovati načela rodne ravnopravnosti i ljudska prava predviđena Ustavom u zapošljavanju, napredovanju i dodeli dužnosti. Naglašava primenu procesa zasnovanim na zaslugama i nediskriminišućih procesa za regrutovanje i napredovanje, ali se izričito ne poziva na mogućnost korišćenja afirmativnih mera za regrutovanje ili unapređenje žena, uključujući i one iz manjinskih etničkih grupa, kako je predviđeno Zakonom o rodnoj ravnopravnosti.

Uredba br. 02/2017 o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mesta u Kosovskoj policiji određuje unutrašnju organizaciju policije na centralnom i lokalnom nivou. Ljudski resursi su takođe regulisani podzakonskim aktima, kao što je Pravilnik za osoblje i administraciju Policije Kosova.⁶³⁹ Poglavlje VII ove Uredbe o ljudskim pravima, raznolikosti i ravnopravnosti polova opisuje delokrug Kancelarije za ljudska prava u KP, što uključuje sprovođenje, praćenje i ocenu unutrašnjih zakonskih odredbi policije koje se odnose na ljudska prava, rodnu ravnopravnost i raznolikost. Kancelarija treba da preduzima programe, strategije i projekte, kao i dalju primenu međunarodnih konvencija.⁶⁴⁰ Ovo poglavlje takođe zahteva saradnju sa vladinim i nevladinim institucijama i organizacijama.⁶⁴¹ Od uspostavljanja ARP-a, KP takođe primenjuje strategije i programe pokrenute od strane ARP-a.⁶⁴²

Administrativno uputstvo br. 02/2019 za procedure unapređenja za policijske službenike navodi da se proces unapređenja zasniva na potrebama KP-a (slobodna mesta), kao i odabiru najkvalifikovanijih osoba kroz korektan i konkurentan proces.⁶⁴³ Dokument ne sadrži reference na bilo kakve potvrdne mere za unapređivanje rodne

⁶³³ [Nacrt Strategije Bezbednosti Republike Kosovo](#), zvanična internet stranica MO-a.

⁶³⁴ MKBS i MKBS, [Politika Ljudskih Prava i Ravnopravnosti Polova u MKBS i KBS](#), 2011. godine.

⁶³⁵ Isto.

⁶³⁶ [Politika Ljudskih Prava i Rodnog Pariteta u Ministarstvu Odbrane i Kosovskim Bezbednosnim Snagama](#), 2019.

⁶³⁷ Isto, st. 8.

⁶³⁸ Zakon br. 04/L-076 o Policiji.

⁶³⁹ KCBS, [Stanje Politike Integriteta u Kosovskoj Policiji](#), 2020. godine, st. 15.

⁶⁴⁰ [Pravilnik za Osoblje i Administraciju Policije Kosova](#).

⁶⁴¹ Isto, st. 37.

⁶⁴² Intervju MŽK-a sa Hysni Shala, Priština, 2020. godine.

⁶⁴³ [Administrativno Uputstvo br. 02/2019 za Proceduru Unapređenja za Policijske Službenike](#).

ravnopravnosti, kako je predviđeno ZRP-om,⁶⁴⁴ već predviđa unapređenje isključivo na osnovu zasluga. Dakle, KP nema jasan, pisani strateški pristup promociji žena u okviru snaga. U međuvremenu, članice Udruženja žena u KP-u su se sastale i pokušale da podstaknu žene da traže unapređenja.⁶⁴⁵

Zakon o ravnopravnosti polova

Zakon o ravnopravnosti polova (ZRP), usvojen 2015. godine, ukinuo je prethodni Zakon o ravnopravnosti polova.⁶⁴⁶ Osigurava rodnu ravnopravnost kao „osnovnu vrednost za demokratski razvoj društva, pružajući jednake mogućnosti i ženskom i muškom učešću u političkim, ekonomskim, socijalnim, kulturnim i drugim oblastima društvenog života“.⁶⁴⁷ Prema ZRP-u, ravnopravno učešće i zastupljenost se postižu kada se osigura najmanje 50% svakog pola u upravnim telima i organima koji donose odluke svih zakonodavnih, izvršnih, sudskih i drugih javnih institucija. Član 6. takođe predviđa da institucije preduzmu privremene posebne mere za ubrzavanje rodne ravnopravnosti. Te mere mogu uključivati kvote za jednaku zastupljenost žena i muškaraca, programe podrške radi povećanja učešća slabije zastupljenog pola u odlučivanju i javnom životu, ekonomsko osnaživanje žena i muškaraca i mere za rešavanje nejednakosti u drugim oblastima.⁶⁴⁸

Primetno, Zakon o opštim izborima (2008) i Zakon o lokalnim izborima (2008) nisu u skladu sa ZRP-om, delimično i zato što su usvojeni pre Zakona o ravnopravnosti polova (2015).⁶⁴⁹ Oba izborna zakona zahtevaju kvotu pola od 30% za svaki pol na kandidatskim listama političkih partija, dok ZRP definiše ravnopravno učešće kao učešće svakog pola od 50% na svim pozicijama u političkom i javnom životu. Kako je ZRP usvojen nakon izbornih zakona, trebalo bi da ima prednost nad njima. Pre opštih izbora 2019. godine, Ombudsman je pozvao sve političke stranke „da sprovedu odredbe Zakona o ravnopravnosti polova na listama kandidata za članove parlamenta“, podsećajući ih na ovu obavezu.⁶⁵⁰

Pa ipak, učešće žena i muškaraca od 50% nije sprovedeno u praksi ni Skupštini ni u vladi. Umesto toga, političke stranke nastoje da sprovode samo izborne zakone osiguravajući da najmanje 30% njihovih izbornih lista nose žene (i muškarci). Kada bi se izborni zakoni izmenili i dopunili na osnovu zahteva od 50% zastupljenosti žena i muškaraca na izbornim listama, to bi doprinelo primeni ZRP-a, kao i direktnom ravnopravnom učešću žena u nacionalnim i opštinskim skupštinama. To bi moglo doprineti njihovom ravnopravnijem učešću u vezi sa mirovnim procesima, nadzorom nad bezbednosnim institucijama i raspodelom državnih finansija za programiranje ka miru i bezbednosti. Nije sprovedeno ni učešće žena u vlasti od 50%, kao što je razmatrano u prethodnim odeljcima ovog izveštaja.

ZRP je takođe osnovao Agenciju za ravnopravnost polova u okviru Kancelarije premijera, kao ključnu instituciju za unapređivanje rodne ravnopravnosti na Kosovu. Njene glavne odgovornosti se odnose na primenu ZRP-a, uključujući identifikovanje i praćenje politika koje promovišu rodnu ravnopravnost. U vezi sa ŽMB, ARP je odgovorna za obezbeđivanje potpune primene CEDAW-a, koji pruža osnovu za ostvarivanje ravnopravnosti žena i muškaraca obezbeđivanjem jednakog pristupa i jednakih mogućnosti za žene u političkom i javnom životu.⁶⁵¹ ZRP

⁶⁴⁴ [Zakon o Ravnopravnosti Polova](#), Član 6, 2.4.

⁶⁴⁵ Intervju MŽK-a sa Kapetankom u Policiji, Priština, 2020. godine.

⁶⁴⁶ [Zakon o Ravnopravnosti Polova br. 05/L-020](#) zamenio je prethodni [Zakon o Ravnopravnosti Polova 2004/2](#).

⁶⁴⁷ Skupština Republike Kosova, [Zakon o Ravnopravnosti Polova br. 05/L-020](#).

⁶⁴⁸ Isto.

⁶⁴⁹ [Zakon o Opštim Izborima na Kosovu](#), [Zakon o Lokalnim Izborima na Kosovu](#).

⁶⁵⁰ Institucija Ombudsmana Kosova, [Izjava Ombudsmana u vezi procesa vanrednih izbora u Skupštini Kosova, 2021 i Klan Kosova. Narodni Advokat poziva na rodnu ravnopravnost na izborima 6. oktobra, 2019. godine](#).

⁶⁵¹ UN, [CEDAW](#), New York, 18. Decembar 1979. godine

takođe uspostavlja službenike za rodnu ravnopravnost u ministarstvima i opštinama, između ostalih institucija. Ovi mehanizmi za rodnu ravnopravnost imaju važnu ulogu u pregledu vladinih politika i programa na svim nivoima kako bi se osiguralo da se odgovara na potrebe različitih žena i muškaraca.

Kosovski nacionalni akcioni plan za žene, mir i bezbednost

Kosovo je usvojilo svoj prvi Nacionalni akcioni plan (NAP) za žene, mir i bezbednost 2014. godine, pokrivši period od 2013-2015. godine.⁶⁵² NAP je imao za cilj jačanje kapaciteta za primenu Rezolucije 1325; povećano učešće žena u stranim službama, izgradnji mira i mirovnim operacijama; povećanu ulogu žena u snagama bezbednosti na svim nivoima i prepoznavanje dubokih veza između mira i bezbednosti; izgradnju kapaciteta za promovisanje i vođstvo žena u sektoru; i smanjenje prepreka učešću žena u bezbednosnim strukturama. Plan je takođe obuhvatio aktivnosti na stvaranju pravnog okvira za „lečenje, rehabilitaciju i reintegraciju preživelih civila oružanog sukoba/seksualnog nasilja tokom rata, mučenja ili drugih oblika nasilja”.⁶⁵³ Takođe je predvideo identifikaciju i dokumentovanje slučajeva, pristup pravdi, psihološku podršku, zdravstvenu rehabilitaciju i ekonomsko osnaživanje.

Prema ARP-u, „sprovedeno je 79% aktivnosti ovog strateškog dokumenta, što pokazuje posvećenost institucija da napreduju na polju rodne ravnopravnosti. Takođe, u regionu je uzet za primer kao jedan od najosnovnijih akcionih planova.”⁶⁵⁴ Nakon isteka NAP-a 2015. godine, nije izrađen novi NAP koji bi ga zamenio, jer su njegovi ciljevi postali ugrađeni u novi kosovski program za rodnu ravnopravnost 2020-2024.

Kosovski program za rodnu ravnopravnost

Novi Kosovski program za ravnopravnost polova 2020-2024 pominje da je uprkos kvoti, politička zastupljenost žena i dalje glavni izazov u zakonodavnim skupštinama, na položajima gde se donose odluke i u izvršnoj vlasti na centralnom i opštinskom nivou. Iako se Program bavi raznim pitanjima koja će doprineti bezbednosti žena, poput uključivanja žena u bezbednosne institucije, pregovore i procese mira i pomirenja, on se ne odnosi izričito na plan za ŽMB. Ipak, neki odeljci se odnose na plan ŽMB-a. Na primer, strateški cilj 3 ima za cilj da obezbedi i poboljša pristup pravdi, odlučivanju, miru i bezbednosti promovišući konkretno rodnu ravnopravnost u sektoru pravde i bezbednosti.⁶⁵⁵

Program takođe priznaje nedovoljnu zastupljenost žena u KP-u i KBS-u, s ciljem povećanja ženskog angažmana u sektoru bezbednosti. To se predviđa postići: istraživanjem diskriminacije i okruženja sektora bezbednosti; uspostavljanjem Savetodavnog odbora za žene, mir i bezbednost u okviru bezbednosnih institucija; pregledom i unapređenjem nastavnih planova i programa bezbednosnih institucija iz rodne perspektive i u skladu sa ZRP-om; i organizovanjem kampanja za podizanje svesti radi podsticanja žena da se pridruže sektoru bezbednosti.

Intersekcionalni pristup ženama, mladima, miru i bezbednosti

Generalno, kao što ovaj aneks ilustruje, koncepti povezani sa rodom, mirom, mladima i bezbednošću, istorijski su tretirani odvojeno u rezolucijama UN-a. Rezolucije 1325 i 2250 SB UN-a deluju sinhronizovano, ali im nedostaje intersekcionalna perspektiva; rod nije integrisan u Rezoluciju 2250 SB UN, a Rezolucija 1325 ne poziva na starosno-pažljiv pristup. Rod se u Rezoluciji 2250 SB UN-a pominje samo dva puta: pojačavajući važnost angažovanja žena

⁶⁵² Vlada Kosova, [Akcioni Plan Implementacije Rezolucije 1325, "Žene, Mir i Bezbednost", Kosovo 2013-2015.](#)

⁶⁵³ Isto.

⁶⁵⁴ Intervju MŽK-a sa ARP-om, Priština, 2020. godine.

⁶⁵⁵ Isto, st. 60.

u borbi protiv nasilnog ekstremizma i u pogledu mogućnosti zapošljavanja. Iako Rezolucija SB UN 2250 istražuje transformišući ulogu mladih i njihovu relevantnu ulogu u procesima donošenja odluka, ona zanemaruje kako rod oblikuje mlade i različite uloge, položaje i potrebe mladih žena i muškaraca.

Druge rezolucije Saveta bezbednosti UN-a pojačavaju i oslovljavaju Rezolucije 1325 i 2250. Na primer, Rezolucija 2419 naglašava Rezolucije 1325 i 2250, potvrđujući potrebu za uključivanje mladih ljudi, posebno mladih žena, kao zastupnika mira, u donošenju odluka i u pregovaračkim procesima. Zapravo, angažovanje mladih žena bi moglo dovesti do boljeg razumevanja njihovih potreba, uneti različita iskustva u razgovor i uvesti novu generaciju mirovnjaka.

Tokom finalizacije ovog izveštaja, Savet bezbednosti je usvojio Rezoluciju 2535 SB UN-a 2020. godine; u kojoj priznaje ulogu mladih u različitim oblastima, kao što su prevencija i rešavanje oružanih sukoba, izgradnja mira, digitalni prostori i obrazovanje, kao i naglašava potrebu za postizanjem rodne ravnopravnosti.⁶⁵⁶ Takođe priznaje posebne bezbednosne pretnje sa kojima se suočavaju mlade žene. Dakle, Rezolucija 2535 SB UN pruža dosad najsnažniju vezu između ŽMB-a i MMB-a, priznajući različita iskustva mladih žena kada se suočavaju sa nasiljem i diskriminacijom, ali i njihovu ulogu kao zastupnice mira.

U početku je Sveobuhvatni pristup EU pravio razliku između potreba žena i devojaka, posebno u slučajevima seksualnog nasilja. Međutim, nije u potpunosti integrisao planove ŽMB-a i MMB-a. Mlade žene su se prvenstveno smatrale žrtvama i malo pažnje se poklanjalo njihovom posredovanju, kao što je doprinos miru. Skoriji Strateški pristup EU ŽMB-u se ne poklanja pažnju ženama samo kao žrtvama, posebno mladim ženama; takođe prepoznaje njihove uloge kao činioce promena koji mogu sprečiti sukobe i doprineti održivom miru. U tom smislu, Strateški pristup EU je popravio neke propuste u ranijem Sveobuhvatnom pristupu.

Što se tiče kosovskog pravnog okvira vezanog za planove za ŽMB i MMB, Ustav i ZUP pružaju opšti okvir za unapređivanje rodne ravnopravnosti. Međutim, samo se Kosovski program za rodnu ravnopravnost 2020-2024 bavi sigurnosnim potrebama žena i devojaka, kao u relaciji pristupu obrazovanju, zdravstvenoj zaštiti, zapošljavanju i okončanju rodno zasnovanog nasilja. Kosovsko zakonodavstvo ne sadrži posebne reference na mlade žene u vezi sa donošenjem odluka niti u okviru mirovnih i bezbednosnih procesa.

⁶⁵⁶ [Rezolucija 2535 SB UN-a](#), 14. jul 2020. godine.

“Ako ti ne
daju mesto za
stolom, ti ponesi
preklopnu
stolicu.”

– Shirley Chisholm